

Установа адукацыі  
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”  
Факультэт інфармацыйна-дакументных камунікацый  
Кафедра беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры

УЗГОДНЕНА  
Загадчык кафедры  
\_\_\_\_\_ А.М. Пісарэнка  
“\_\_” \_\_\_\_\_ 2017 г.

УЗГОДНЕНА  
Дэкан факультэта  
\_\_\_\_\_ М.А. Яцэвіч  
“\_\_” \_\_\_\_\_ 2017 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС  
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ  
“СТЫЛІСТЫКА І КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ”

для спецыяльнасцей

*1-18 01 01 Народная творчасць (па напрамках),  
1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках),  
1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках),  
1-23 01 14 Сацыяльна-культурная дзейнасць,  
1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках)*

Складальнік:

*А.М.Пісарэнка*, прафесар кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні Савета ўніверсітэта “23” мая 2017 г.  
праатакол № 9

Мінск 2017

Складальнік:

*А.М.Пісарэнка*, прафесар кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Рэцэнзенты:

*А. А. Жэлуновіч*, загадчык кафедры рускай мовы як замежнай ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

*Г. К. Семянькова*, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ўстанова адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава», кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Разгледжаны і рэкамендаваны да зацвярджэння  
*кафедрай* беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пракакол № 8 ад 17.04.2017 г.);

*Саветам* факультэта інфармацыйна-дакументных камунікацый ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пракакол № 8 ад 28.04.2017 г.)

## ЗМЕСТ

1.	ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	4
2.	ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	7
2.1	Вучэбны дапаможнік.....	8
2.2	Канспект лекцый.....	9
3.	ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	60
3.1	Практыкум.....	61
3.2	Тэматыка семінарскіх заняткаў для студэнтаў дзённай формы навучання.....	74
4.	РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ.....	75
4.1	Заданні для кантралюемай самастойнай работы студэнтаў дзённай формы навучання.....	76
4.2	Пералік пытанняў па тэмах семінарскіх і практычных заняткаў для дзённай формы навучання.....	78
	Пералік пытанняў па тэмах практычных заняткаў для завочнай формы навучання .....	86
4.3	Пытанні да заліку.....	87
4.4	Крытэрыі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці.....	89
4.5	Дыягностыка кампетэнцый студэнта.....	92
5.	ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	93
5.1	Вучэбная праграма.....	94
5.2	Вучэбна-метадычная карта для дзённай формы навучання .....	111
	Вучэбна-метадычная карта для завочнай формы навучання ...	113
5.3	Асноўная літаратура.....	115
5.4	Дадатковая літаратура.....	115
5.5	Агульная структура курса.....	119

# I. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дысцыпліна па выбары “Стылістыка і культура маўлення” чытаецца студэнтам ФІДК, ФТБКіСМ а таксама студэнтам ФЗН аддзялення культуралогіі і сацыякультурнай дзейнасці. Ён з’яўляецца адным з сучасных і перспектыўных кірункаў сучасных лінгвістычных і метадычных даследаванняў, а таксама дазваляе істотна паглыбіць, абагульніць, сістэматызаваць моўную інфармацыю, маўленчыя факты. Менавіта стылістыка і культура маўлення з’яўляецца вяршыняй даследавання мовы і развіцця маўленчай культуры асобы як складніка культуры асобы ў цэлым.

Дысцыпліна “Стылістыка і культура маўлення” распрацавана згодна з Палажэннем аб вучэбна-метадычным комплексе на ўзроўні вышэйшай адукацыі, зацверджанага Пастановай Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 26.07.2011 г. № 167.

Мэта ВМК “Стылістыка і культура маўлення” – павышэнне маўленчай культуры студэнтаў, выпрацоўка навыкаў і ўменняў правільнага, нарматыўнага выкарыстання сродкаў мовы ў камунікацыі.

Задачы ВМК “Стылістыка і культура маўлення”:

- узнавіць, сістэматызаваць веды па ўсіх раздзелах мовазнаўства, бо гэта вучэбная дысцыпліна як навука пра дасканалую, нарматыўную, выразную мову цесна звязана з усімі раздзеламі лінгвістыкі, а таксама – логікай, псіхалогіяй, літаратурай, эстэтыкай і інш.;
- фарміраваць у маўленчай свядомасці навучэнцаў паняцце пра агульныя прынцыпы стылістыкі, асновы сістэмнасці стыляў, законы, якія кіруюць функцыянаваннем моўных сродкаў у розных сферах зносін, спецыфічныя рысы функцыянальных стыляў, іх гістарычнай зменлівасці, варыянтнасці ў залежнасці ад сферы ўжывання мовы;
- даць неабходную сістэму ведаў пра моўную культуру, асноўныя якасці – паказчыкі добрай мовы, суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай мовы, пра стылістычныя рэсурсы, стылістычныя нормы, тыпы іх парушэнняў і шляхі ліквідацыі гэтых парушэнняў, а таксама прамоўніцкае майстэрства;
- навучыць правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных, разнастайных паводле жанраў тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);

- садзейнічаць развіццю маўленчай культуры як аднаго з аспектаў фарміравання прафесійнай культуры высокакваліфікаванага спецыяліста;
- удакладніць, развіць уяўленне пра суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай маўлення.

ВМК прадугледжвае выкарыстанне сучасных педагагічных тэхналогій па навучанні камунікацыйным формам зносін, інфармацыйнай дзейнасці, развіцці культуры маўлення, яго правільнасці, чысціні, лагічнасці, выразнасці, багаццю з прымяненнем розных метадаў: усемагчымых трэнінгаў, аналізу канкрэтных сітуацый, імітацыйных практыкаванняў, правядзеннем круглых сталоў і семінараў-дыспутаў, а таксама разнастайных формаў і спосабаў выкладання тэарэтычнага матэрыялу.

Дзякуючы інфармацыйнай насычанасці курса, практычнай накіраванасці, разнастайнасці педагагічных тэхналогій адбываецца фарміраванне лінгвістычных кампетэнцый, разуменне навуковай і навучальнай інфармацыі, развіццё прафесійнай эрудыцыі, актуалізацыя ведаў, што арыентуе на пастаяннае самастойнае папаўненне ведаў з прымяненнем апошніх навацый як навуковых, так і метадычных.

ВМК складаецца з тлумачальнай запіскі, тэарэтычнага раздзела, практычнага раздзела, раздзела кантролю ведаў і дапаможнага раздзела.

У **тлумачальнай запісцы** адлюстраваны мэты і задачы вучэбнага выдання, асаблівасці структурыравання і падачы вучэбнага матэрыялу, рэкамендацыі па арганізацыі работы з ВМК.

У **тэарэтычным раздзеле** ВМК падаецца спіс падручнікаў, вучэбна-метадычных дапаможнікаў і слоўнікаў, якія дапамогуць узнавіць і сістэматызаваць веды па курсе, канспекты асобных лекцый.

**Практычны раздзел** ВМК утрымлівае практыкаванні і тэставыя заданні для больш глыбокага і дэталёвага засваення тэарэтычнага матэрыялу.

**Раздзел кантролю ведаў** складаецца з пераліку пытанняў да заліку, крытэрыяў ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці студэнтаў.

Выпрацоўка ўменняў і навыкаў практычнага валодання беларускай мовай і спецыяльнай тэрміналогіяй патрабуе прадуманай сістэмы навучальных і кантрольных практыкаванняў. У сувязі з гэтым ВМК утрымлівае **дапаможны раздзел**, у які ўваходзяць асноўныя паняцці і тэрміны, пытанні для самакантролю.

Змест ВМК рэалізуе асноўныя дыдактычныя функцыі:

*інфармацыйную* (аўтары маюць выразнае ўяўленне пра абавязковы для засваення студэнтамі аб'ём спецыяльнай інфармацыі);

*трансфармацыйную* (неабходная для студэнтаў навуковая інфармацыя падаецца з улікам патрабаванняў вучэбнай праграмы, сувязі навучання з практыкай і іх прафесійнай дзейнасцю);

*сістэматызацыйную* (матэрыял выкладаецца ў строгай праграмнай паслядоўнасці);

*самаадукацыйную* (дапаможа студэнтам самастойна назапашваць веды);

*развіццёва-выхаваўчую* (будзе садзейнічаць актыўнаму выхаванню ўсебакова развітай асобы, фарміраванню лінгвістычнай кампетэнцыі, культуры маўлення студэнтаў і будучых спецыялістаў сферы культуры);

Дысцыпліна “Стылістыка і культура маўлення” цесна звязаны з наступнымі дысцыплінамі: “Гісторыя беларускай мовы”, “Лінгвістычны аналіз тэксту”, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, “Гісторыя беларускай літаратуры” і інш.

Для студэнтаў спецыяльнасцяў:

*1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках),*

*1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках),*

*1-23 01 14 Сацыяльна-культурная дзейнасць,*

завочнай формы навучання прадугледжана 6 лекцыйных і 2 семінарскіх заняткаў (усяго 8 гадзін);

*1-18 01 01 Народная творчасць (па напрамках)* дзённай формы навучання прадугледжана 10 лекцыйных, 14 практычных, КСР 10 гадзін (усяго 34 гадзіны),

*1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках)*

дзённай формы навучання прадугледжана 12 лекцыйных, 14 практычных, 2 семінарскіх заняткаў і КСР 6 гадзін (усяго 34 гадзіны).

Дысцыпліна “Стылістыка і культура маўлення” выкладаецца на працягу аднаго семэстра. Для дыягностыкі кампетэнцыі, выяўлення вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежкавым і выніковым этапах выкарыстоўваюцца тэсты, рознаўзроўневыя пісьмовыя заданні. Форма кантролю – залік.

## **II. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ**

РЕПОЗИТОРІЙ БГУКИ

**ВУЧЭБНЫ ДАПАМОЖНІК**

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ



## КАНСПЕКТ ЛЕКЦЫЙ

### АФИЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

Афіцыйна-справавы стыль абслугоўвае адміністрацыйную і прававую дзейнасць: ім карыстаюцца пры зносінах у дзяржаўных установах, судзе, падчас дзелавых і дыпламатычных перамоў. Гэты стыль рэалізуецца ў тэкстах законаў, указаў, загадаў, кодэксаў, актаў, пастаноў, справаздач, пратаколаў, міжнародных пагадненняў і інш. Сярод усіх функцыянальных стыляў ён вылучаецца сваёй стабільнасцю, замкнёнасцю, аб'ектыўнасцю, дакументальнасцю, стандартызаванасцю. Высокая ступень стандартызацыі дасягаецца агульнапрынятай, устойлівай формай падачы матэрыялу (дастаткова ўзгадаць, як афармляецца заява, распіска, пратакол і іншыя справавыя паперы). Пры гэтым шырока выкарыстоўваюцца гатовыя бланкі, што спрыяе дасягненню дакладнасці, паслядоўнасці, лаканізму выкладзенага матэрыялу. Адсутнасць двухсэнсоўнасці з'яўляецца вынікам ужывання дат, прозвішчаў, імёнаў, лічбаў, назваў населеных пунктаў і г.д. Усім афіцыйна-справавым тэкстам уласцівы характар сцвярджэння, канстатацыі ці прадпісання.

У залежнасці ад сферы размяжоўваюць наступныя *падстылі* афіцыйна-справавога стылю:

1) **адміністрацыйна-канцылярскі** (канцылярскі, уласна афіцыйна-справавы), які рэалізуецца ў распараджэннях, загадах, справаздачах, заявах, аб'явах, даверанасцях, аўтабіяграфіях, характарыстыках, распісках, пратаколах, адміністрацыйных актах і інш.;

2) **дыпламатычны**, які прадстаўлены ў тэкстах міжнародных дагавораў і пагадненняў, камюнікэ, нот, мемарандумаў і інш.;

3) **заканадаўчы** (юрыдычны, уласна заканадаўчы), які выкарыстоўваецца ў тэкстах законаў, указаў, пастаноў, канстытуцый, грамадзянскіх і крымінальных актаў і г.д.

#### **Жанры афіцыйна-справавога стылю**

**Аб'ява** – жанр-паведамленне, у ім даводзіцца інфармацыя да ўсеагульнага ведама.

**Акт** – дакумент, складзены некалькімі асобамі для пацвярджэння ўстаноўленых фактаў ці падзей: апісваецца прычына, падзея, факт, на аснове якіх складаецца акт, а таксама вывады, заключэнне.

**Даведка** – дакумент, які ўтрымлівае запатрабаваную інфармацыю ці пацвярджэнне тых ці іншых фактаў (падзей).

**Дагавор** (у тым ліку працоўны дагавор / кантракт) – дакумент, які фіксуе пагадненне бакоў (юрыдычных ці фізічных асоб, устаноў, прадпрыемстваў і г.д.) аб выкананні канкрэтных абавязкаў ці сумеснай дзейнасці.

**Даручэнне** (даверанасць) – дакумент, які дае паўнамоцтвы прад'яўніку на выкананне адпаведных дзеянняў ад імя даручальніка (арганізацыі ці фізічнай асобы).

**Загад** – распараджэнне кіраўніка, галоўны распарадчы службовы дакумент паўсядзённага кіравання, які ўтрымлівае нормы, абавязковыя для выканання падначаленымі.

**Заява** – службовы дакумент, прызначаны для давадзення да ведама службовай асобы (вышэйшай па службовай пасадзе) інфармацыі вузкай накіраванасці (заявы могуць складацца ад імя адной асобы ці калектыву).

**Камюніке** – афіцыйнае паведамленне (пераважна па пытаннях міжнароднага значэння).

**Канстытуцыя** – звод асноўных законаў дзяржавы, які вызначае асновы грамадскага і дзяржаўнага ладу, сістэму дзяржаўных органаў, правы і абавязкі грамадзян.

**Мемарандум** – дыпламатычны дакумент, у якім выказваюцца погляды ўрада / дзяржавы па якім-небудзь пытанні, уручаецца асабіста прадстаўніку іншай дзяржавы.

**Nota** – афіцыйны, дыпламатычны зварот адной дзяржавы да другой з падтрымкай / асуджэннем яе палітыкі.

**Прадакол** – дакумент з запісам усяго, што адбывалася на пасяджэнні, сходзе і інш. / акт аб парушэнні грамадскага парадку / адзін з відаў міжнародных пагадненняў.

**Рашэнне** – прававы акт, які прымаецца калегіяльнымі і распарадчымі органамі ўстаноў, прадпрыемстваў, фірм з мэтай дазволу вырашэння найбольш важных пытанняў іх дзейнасці.

**Справаздача** – дакумент-паведамленне аб праведзенай працы, адрасаваны арганізацыі ці кіраўніку.

Моўныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю знаходзяцца ў прамой залежнасці ад жанру і зместу дакумента. Яны абумоўлены задачамі стылю і яго патрабаваннямі – выразіць волю заканадаўцы, прадпісаць паводзіны, данесці што-небудзь да ведама каго-небудзь.

Большасці тэкстаў афіцыйна-дзелавога стылю ўласцівы наступныя **асаблівасці лексікі**:

1) выкарыстанне стандартных моўных штампаў – устойлівых зваротаў з функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай, якія паўтараюцца пры апісанні аднолькавых ці падобных сітуацый, надаючы мове катэгарычнасць, недвухсэнсоўнасць, афіцыйнасць. Да такіх штампаў адносяцца, напрыклад, выразы *прыцягнуць да адказнасці, перадаць у адпаведныя інстанцыі, ставіць у віну, выконваць абавязкі, давесці да ведама, узяць пад кантроль, супрацьпраўныя дзеянні, узяць пад варту, за справаздачны перыяд, прыняць да ўвагі, аказаць супраціўленне, ускласці адказнасць*;

2) ужыванне своеасаблівай афіцыйна-справавой тэрміналогіі з ярка выражанай функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай: *інвентарызацыя, эксгумацыя, канфіскацыя, юрысдыкцыя, апеляцыя, ануляваць, растрата, дэкларацыя, санкцыя, іск, ніжэйпадпісаны і інш.*;

3) выкарыстанне назваў асоб па родзе дзейнасці, пасадзе, прымеце дзеяння: *сведка, арыштаваны, кватэранаймальнік, спаганяльнік, усынаўляльнік, спадчыннік, пацярпелы, пацыент, ісцец, падаткаплацельшчык, кліент, гандляр*,

*прадпрымальнік, абвінаваўца*. Асоб жаночага полу ў афіцыйна-справавых дакументах прынята называць назоўнікамі мужчынскага роду: *дацэнт* Іванова, *дырэктар* Кавалёва, *прадпрымальнік* Кузняцова, *пакупнік* Сіўцова, *абанент* Міхайлава;

4) шырокая распаўсюджанасць абстрактнай лексікі: *насельніцтва, кадры, становішча, баланс, санкцыя, іск*;

5) высокая частотнасць складанаскарочаных слоў, якія ў большасці выпадкаў з’яўляюцца назвамі арганізацый і ўстаноў: *ЖЭУ №9, ЖБК №229, УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, студсавет, прафкам*;

6) адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўна афарбаванай лексікі (усе словы ўжываюцца ў прамым значэнні), а таксама пазалітаратурных сродкаў (дыялектных, жаргонных, прастамоўных, лаянкавых слоў і выказаў);

7) выкарыстанне слоў з процілеглым значэннем: *ісцец – адказчык, абавязкі – правы, крэдытор – даўжнік, давернік – павераны*.

Як адзначае А.Я. Баханькоў, “беларуская мова законаў вызначаецца меншай колькасцю спецыфічных, абмежаваных толькі прававымі адносінамі лексем і выказаў у параўнанні з рускай. Параўн.: руск. спец. *пресечение* – бел. *спыненне*, руск. афіц. *взыскать* – бел. *спагнаць*; руск. кніжн. *влечь* – бел. *цягнуць*” [18, с. 319].

Сярод **марфалагічных рыс** афіцыйна-справавога стылю адзначым наступныя:

1) іменны характар мовы, які абумоўлены ўжываннем вялікай колькасці назоўнікаў. Характэрна таксама, што адзін і той жа назоўнік паўтараецца ў суседніх сказах і не замяняецца займеннікамі (нагадаем, што ў мастацкім і размоўным стылях такое паўтарэнне з’яўляецца стылістычнай памылкай, таму не дапускаецца). У афіцыйна-справавым стылі такія паўторы неабходныя, бо дазваляюць пазбегнуць незразумеласці, двухсэнсоўнасці;

2) шырокае ўжыванне аддзяслоўных назоўнікаў з фіналямі *-нне, -ццё, -асць, -цыя*, у тым ліку з прыстаўкамі *неда-, без-, не-, пера-*: *павелічэнне, непрызнанне, парушэнне, фінансаванне, затрыманне, звальненне, пагадненне, развіццё, непарушнасць, канфіскацыя, недагляд, недавыкананне, бяздзяенне, неаказанне, перавыкананне*;

3) наяўнасць назоўнікаў – назваў асоб з суфіксамі *-чык, -шчык, -ік (-ык), -нік*: *адказчык, распарадчык, заказчык, скупшчык, давернік, усынаўляльнік, даўжнік, карыстальнік, пакупнік*;

4) выкарыстанне замест дзясловаў словазлучэнняў “дзяслоў + назоўнік”: напрыклад, замест дзяслова *прапанаваць* ужываецца словазлучэнне *выказаць прапановы*, замест *наехаць* – *здзейсніць наезд*, замест *удзельнічаць* – *прымаць удзел*, замест *супраціўляцца* – *аказваць супраціўленне*, замест *уздейнічаць* – *аказваць уздзеянне*, замест *кіраваць* – *ажыццяўляць кіраўніцтва*. Характэрна, што назоўнік у такіх словазлучэннях і дзяслоў, замест якога ўжыта гэтае словазлучэнне, з’яўляюцца аднакаранёвымі. Аўтары вучэбнага дапаможніка “Стилистика и культура речи” [36] называюць такія дзяслоўна-іменныя словазлучэнні *вербанамінантамі*, адзначаючы, што яны “шырока пранікаюць у дзелавую мову ў сувязі з тым, што ў некаторых выпадках іх выкарыстанне

становіцца абавязковым (па-іншаму сказаць нельга) ..., іх значэнне можа не супадаць са значэннем паралельных ім дзеясловаў: спалучэнне *правесці спаборніцтвы* не тоесна дзеяслову *спаборнічаць*. Вербанамінанты не толькі называюць дзеянне, але і выражаюць пэўныя дадатковыя сэнсавыя адценні, дакладна кваліфікуюць тыя ці іншыя з’явы” [36, с. 27];

5) лічэбнікі пішуцца лічбамі. Выключэннем з’яўляюцца рахункі, даверанасці, распіскі, акты і іншыя дакументы, дзе ў дужках падаецца слоўнае дубляванне лічбы, напрыклад: *Я, Кірылаў Анатоль Сяргеевіч, выкладчык кафедры вылічальнай тэхнікі, атрымаў ад загадчыка лабараторыі вылічальнай тэхнікі 30 (трыццаць) мікракалькулятараў МК-80 для правядзення практычных заняткаў са студэнтамі* (вытрымка з распіскі);

6) безасабовы характар афіцыйна-справавых папер, адсутнасць дзеясловаў і займеннікаў 1-й і 2-й асобы, распаўсюджанасць дзеясловаў у незначальнай форме, пры якіх ужываюцца словы *павінна, неабходна, мець права, забараняецца, варта, трэба, абавязаны, тэрмінова* і інш. (*забараняецца* знаходзіцца, *неабходна* забяспечыць, *абавязаны* папярэдзіць, *тэрмінова* выканаць, *трэба* ўскласці). Напрыклад: *Кожны мае права самастойна вызначаць свае адносіны да рэлігіі, адзінаасобна ці сумесна з іншымі спавядаць любую рэлігію ці не спавядаць ніякай, выражаць і распаўсюджваць перакананні, звязаныя з адносінамі да рэлігіі, удзельнічаць у адпраўленні рэлігійных культаў, рытуалаў, абрадаў, не забароненых законам* (Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь);

7) ужыванне дзеясловаў у форме цяперашняга часу (дакументы з такімі дзеясловамі таксама маюць прадпісальны характар): *Студэнты дапускаюцца да экзаменацыйнай сесіі пры ўмове здачы ўсіх залікаў, прадугледжаных навучальным планам на дадзены семестр* (Вышэйшая школа: Пастановы, загады, інструкцыі);

8) частотнасць дзеясловаў залежнага стану (*вядзецца, удасканальваецца, спаганяецца, ахоўваецца, арганізуецца, паляпшаецца, павышаецца, забяспечваецца*), што надае выказванню характар пастаянства, абавязковасці выканання дзеяння: *Копія пастановы на працягу трох дзён уручаецца або высылаецца асобе, у адносінах да якой яна вынесена* (Кодэкс адміністрацыйны); *Мерапрыемствы па забеспячэнні захаванасці помнікаў гісторыі і культуры пры правядзенні будаўнічых, меліярацыйных, дарожных і іншых работ арганізуюцца і каардынуюцца* (Закон Рэспублікі Беларусь аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры);

9) шырокае выкарыстанне дзеепрыметных і дзеепрыслоўных словазлучэнняў; большая, чым у іншых стылях, ужывальнасць субстантывавальных прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, у тым ліку незалежнага стану з *-уч-* / *-юч-*, *-ач-* / *-яч-* і залежнага стану на *-ем-*, *-ім-*, якія служаць назвамі асоб: *падсудны, паднаглядны, абвінавачаны, падначалены, арыштаваны, затрыманы, старшынствуючы, апякаемы, абвінавачваемы*;

10) ужыванне састаўных адыменных прыназоўнікаў: *у сувязі з распараджэннем, у адпаведнасці з дасягнутым пагадненнем, згодна з планам забудовы мікрараёна, з мэтай паляпшэння экалагічнага становішча;*

11) частае выкарыстанне адмоўнай часціцы *не* пры дзеясловах, што надае ім адценне катэгарычнасці, прымусовасці: *Не церпіць адкладу вырашэнне праблемы забеспячэння якаснай пітной вадой жыхароў раёна Ціраспаль (з распараджэння); Апеляцыя да вынікаў выканання тэста па прычыне парушэння абітурыентам парадку запаўнення бланка адказаў не разглядаецца (з інструкцыі).*

**Сінтаксіс** афіцыйна-справавых тэкстаў характарызуецца ўскладненасцю, што прадыктавана катэгарычнасцю, патрабавальнасцю мовы, абавязковасцю выканання дзеяння адрасатам. Апісанне ж умоў, часу, прычын дзеяння патрабуе поўнага і дакладнага выражэння.

Сярод сінтаксічных асаблівасцей афіцыйна-справавога дзелавога стылю вылучаюцца наступныя:

1) істотная перавага складаных сказаў над простымі, асабліва складаназалежных з даданай часткай умовы: *Суддзя не мае права прыняць заяву аб устанаўленні бацькоўства, калі ў запісе аб нараджэнні дзіцяці бацькам названа пэўная асоба (Каментарыі да Кодэкса аб шлюбе і сям'і Рэспублікі Беларусь);*

2) шырокая распаўсюджанасць аднародных членаў сказа, колькасць якіх можа даходзіць да дзесяці і нават больш. Напрыклад:

*Устанавіць, што ў 1996-1997 гадах не менш чым 25 працэнтаў плошчы жылых памяшканняў, пабудаваных за кошт сродкаў дзяржаўнага бюджэту для прадстаўлення па дагаварах найму грамадзянам, якія маюць адпаведныя льготы, выдзяляецца наступным катэгорыям маладых грамадзян, што стаяць на ўліку маючых патрэбу ў паляпшэнні жыллёвых умоў:*

*інвалідам;*

*сем'ям загінуўшых або прапаўшых без вестак воінаў;*

*воінам-інтэрнацыяналістам;*

*асобам, пакутуючым цяжкімі формамі некаторых хранічных захворванняў;*

*мнагадзетным сем'ям, якія маюць трох і больш дзяцей;*

*сем'ям пры нараджэнні блізнят;*

*адзінокім маці;*

*удзельнікам ліквідацыі наступстваў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС (Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь);*

3) выкарыстанне такога парадку слоў, пры якім рэма (новае) папярэдняга сказа становіцца тэмай (вядомае) наступнага, што садзейнічае дасягненню лагічнасці, паслядоўнасці выказвання. Напрыклад: *Выканкам выдае **ордэр** на займанне жыллага памяшкання. У **ордэры** ўказваецца **тэрмін** яго дзеяння. На працягу гэтага **тэрміна** ордэр павінен быць здадзены ў домаўпраўленне (з інструкцыі);*

4) прамы парадак слоў, пры якім дзейнік знаходзіцца перад выказнікам, азначэнне – перад азначаемым словам, акалічнасць – бліжэй да азначаемага слова, пабочныя словы – у пачатку сказа (гл. прыклады вышэй).

Афіцыйна-справавому стылю ўласцівы рубрыкацыя і наяўнасць рэквізітаў.

**Рубрыкацыя** – дзяленне тэксту на састаўныя часткі, графічнае аддзяленне адной часткі ад другой пры дапамозе абзацаў, пунктаў, раздзелаў, глаў, параграфіў і інш.

**Рэквізіты** – пастаянныя элементы дзелавых папер: назва дакумента, указанне на адрасата і аўтара, выклад сутнасці справы, дата, подпіс аўтара (асобы ці арганізацыі) і г.д. Рубрыкацыя і рэквізіты з'яўляюцца знешнім выражэннем кампазіцыйнай завершанасці тэксту, ствараюць агульную форму дакумента.

Такім чынам, мова афіцыйна-справавых тэкстаў – правільная літаратурная мова без адхіленняў ад агульнапрынятых нормаў. Спецыфіка яе заключаецца ў тым, што пры агульнай функцыі афіцыйна-справавога стылю – паведамляльнай – тут пераважае функцыя моўнага выражэння абавязковасці, волевыяўлення, прадпісання, што адбываецца на мэтанакіраваным адборы лексічных, граматычных, сінтаксічных сродкаў.

## НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

Навуковы стыль абслугоўвае разнастайныя галіны навукі (гуманітарныя, прыродазнаўчыя, дакладныя і інш.), вобласць тэхнікі і вытворчасці і рэалізуецца ў манаграфіях, дысертацыях, навуковых дакладах, артыкулах, рэфератах, тэзісах, навучальных дапаможніках, падручніках, курсавых і дыпломных работах і інш.

Даследчыкі называюць наступныя функцыі навуковага стылю: 1) адлюстраванне рэчаіснасці і захаванне ведаў; 2) атрыманне новых ведаў; 3) перадача спецыяльнай інфармацыі.

Галоўнай камунікатыўнай задачай зносін у навуковай сферы з'яўляецца выражэнне навуковых паняццяў і вывадаў. Мысленне тут носіць абагулены, абстрагаваны характар. Адсюль вынікаюць такія рысы навуковага стылю, як абагуленасць, лагічнасць, абстрактнасць, аб'ектыўнасць навуковых сцверджанняў, доказнасць, аргументаванасць выкладу, лаканічнасць, інфармацыйная насычанасць, адсутнасць вобразнасці.

У залежнасці ад характару выкладу, мэты паведамлення і спецыфікі адрасата вылучаюць наступныя *падстылі* навуковага стылю:

1) *уласна навуковы* (акадэмічны), які рэалізуецца ў тэкстах манаграфій, дысертацый, аўтарэфератаў, дакладаў, артыкулаў. Работы, вытрыманыя ў названым падстылі, прызначаны для вузкага кола спецыялістаў, таму не з'яўляюцца агульнадаступнымі. Вузкаспецыяльныя тэрміны тут звычайна не тлумачацца, эмацыянальнасць выкладу поўнасю адсутнічае. Разуменне і асэнсаванне такога тэксту патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі;

2) *навучальны* (вучэбна-навуковы), які выкарыстоўваецца пры напісанні падручнікаў, навучальных дапаможнікаў, лекцый, курсавых работ, дакладаў, рэфератаў і інш. Тэкстам уласціва даступнасць, нязначная эмацыянальнасць, шырокае ўжыванне прыкладаў і іншага ілюстрацыйнага матэрыялу, тлумачэнне тэрмінаў;

3) *навукова-папулярны*, які прадстаўлены ў тэкстах брашур, выступленняў, артыкулаў. Матэрыял агульнадаступны, разлічаны на шырокае кола чытачоў і слухачоў, не патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі, уключае цікавыя звесткі, факты, прыклады. Выкладанне эмацыянальнае, вузкаспецыяльныя тэрміны не ўжываюцца.

Акрамя пералічаных вышэй, М.Я. Цікоцкі называе таксама наступныя падстылі навуковага стылю: навукова-дзелавы, навукова-публіцыстычны, навукова-інфармацыйны [53, с. 264].

### **Жанры навуковага стылю**

**Артыкул** – невялікі твор у газеце / часопісе, які змяшчае інфармацыю па розных навуковых пытаннях адпаведных галін ведаў.

**Аўтарэферат** – кароткі пераказ якога-небудзь даследавання, напісаны самім аўтарам.

**Водзыў** – навуковая праца-меркаванне з ацэнкай (водгук на манаграфію).

**Дапаможнік** – кніга для навучання па якім-небудзь адным прадмеце.

**Дыпломная работа** – самастойнае навуковае даследаванне, праведзенае студэнтам.

**Дысертацыя** – навуковая праца, якая публічна абараняецца аўтарам на пасяджэнні вучонага савета для атрымання вучонай ступені.

**Лекцыя** – вусны выклад вучэбнага прадмета, як правіла, у вышэйшай навучальнай установе.

**Манаграфія** – навуковы твор, што даследуе адно якое-небудзь пытанне, асвятляе адну тэму.

**Рэцэнзія** – крытычны водзыў, ацэнка навуковага ці іншага твора (можа быць ацэнка публіцыстычнага, мастацкага твора, а таксама спектакля, кінафільма).

**Слоўнік** – даведачная кніга, якая змяшчае словы (марфемы, словазлучэнні, выразы і пад.), размешчаныя ў пэўным парадку, тлумачыць значэнні ўключаных адзінак, дае розную інфармацыю пра іх ці пераклад на іншую мову, паведамляе звесткі пра пэўныя прадметы.

**Тэзісы** – палажэнні, якія каротка перадаюць асноўныя думкі з дакладаў, лекцый.

**Энцыклапедыя** – навуковы даведачны дапаможнік у форме слоўніка, дзе змешчаны звесткі па ўсіх ці асобных галінах ведаў.

Сярод **лексічных асаблівасцей** навуковага стылю вылучаюцца наступныя:

1) тэрміналагічны характар мовы, што дасягаецца шырокім ужываннем тэрмінаў. Усе тэрміны, якія выкарыстоўваюцца ў навуковых тэкстах, умоўна можна падзяліць на тры групы.

**Першая** – тэрміны агульнанавуковага ўжывання, якія выкарыстоўваюцца ў розных галінах ведаў, напрыклад, слова *крызіс* – у медыцыне, біялогіі, *адаптацыя* – у біялогіі, педагогіцы, *корань* – у медыцыне, біялогіі, лінгвістыцы, а таксама *цела*, *сіла*, *вузел*, *кара*, *рух*, *жывы*, *цвёрды*, *цяжкі*. У канкрэтным тэксце такія тэрміны рэалізуюць адно значэнне, уласцівае ім у той галіне ведаў, якой прысвечаны тэкст.

**Другая** група тэрмінаў – вузкаспецыяльныя тэрміны пэўнай галіны навукі, напрыклад, лінгвістычныя тэрміны *прэфіксацыя*, *інтэрфікс*, *нулявая суфіксацыя*, *сузалежнае падпарадкаванне*.

**Трэцяя** група – запазычаныя тэрміны, якія перадаюцца сродкамі мовы-крыніцы, напрыклад, *homo sapiens* ‘чалавек разумны’, *singularia tantum* ‘адзіночналікавыя’, *pluralia tantum* ‘множналікавыя’;

2) адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі, усе словы ўжываюцца ў прамым значэнні. Аднак поўнасцю адмаўляць эмацыянальнасць і вобразнасць у названым стылі нельга: яны ўласцівы ў першую чаргу навукова-папулярным тэкстам, а таксама палемічнай і навучальнай літаратуры, бо актывізуюць увагу чытача. Акрамя гэтага многія тэрміны ўзніклі на аснове пераносу, напрыклад, *падэшка гары*, *корань слова*;

3) шырокае выкарыстанне абстрактнай лексікі: *мысленне*, *адлюстраванне*, *гіпотэза*, *выпарэнне*, *асаблівасць*, *замярзанне*, *правільнасць*, *аргумент*, *абстракцыя*, *значымасць*, *аспект*, *функцыя*. Абагульнены характар

тэкстам надаюць словы *звычайна*, *заўсёды*, *пастаянна*, *сістэматычна*, *рэгулярна*, *усякі*, *кожны*, *любы*';



4) частотнасць складанаскарочаных слоў, якія з'яўляюцца тэрмінамі, напрыклад *ЛСГ* (лексіка-семантычная група), *ФА* (фразеалагічная адзінка), *ЦНС* (цэнтральная нервовая сістэма), *ККД* (каэфіцыент карыснага дзеяння);

5) ужыванне скарачэнняў, умоўных абазначэнняў, формул, графікаў, схем, дыяграм: *5 см, H<sub>2</sub>O, CO<sub>2</sub>*;

6) наяўнасць фразеалагічных словазлучэнняў тэрміналагічнага характару: *санорныя гукі, дзеепрыслоўнае словазлучэнне, адкрыты рад аднародных членаў, перакрываванае апыленне, вегетацыйны перыяд, ланцужок харчавання, складаны каташок, ічытападобная залоза*. Такія словазлучэнні ўзнікаюць са свабодных спалучэнняў на аснове пераносу, але з цягам часу экспрэсіўнасць і вобразнасць у іх сціраюцца і словазлучэнні становяцца састаўнымі тэрмінамі;

7) адсутнасць нелітаратурнай лексікі – жарганізмаў, дыялектызмаў, размоўных, грубых, лаянкавых слоў.

Навуковаму стылю ўласцівы наступныя **марфалагічныя рысы**:

1) іменны характар мовы, перавага іменных часцін мовы над дзеясловамі;

2) шырокае выкарыстанне абстрактных назоўнікаў з фіналямі *-нне, -цыя, -асць, -ка*: *рашэнне, выкарыстанне, ужыванне, словаўтварэнне, даследаванне, вывучэнне, сістэматызацыя, класіфікацыя, магчымасць, залежнасць, абумоўленасць, распрацоўка*. Як бачна, многія з такіх назоўнікаў з'яўляюцца аддзяяслоўнымі;

3) расшчапленне выказніка: ужыванне спалучэнняў *знаходзіць прымяненне, аказваць уплыў, рабіць разлікі, рабіць назіранні, рабіць вымярэнні, рабіць аперацыю* замест адпаведных дзеясловаў *прымяняць, уплываць, разлічваць, назіраць, вымяраць, апераваць*;

4) адсутнасць дзеясловаў у форме 1-й і 2-й асобы, большасць дзеясловаў ужыта ў форме 3-й асобы цяперашняга часу: увага сканцэнтравана на змесце, а не на суб'екце дзеяння, дзеясловы абазначаюць пастаянныя ўласцівасці, прыметы, якія з'яўляюцца пазачасавымі. Пры гэтым асабовы займеннік *ён* (*яна, яно, яны*) паказвае на паняцце, з'яву, тэрмін, а не на асобу. Напрыклад: *Коска ставіцца паміж часткамі бязлучнікавага складанага сказа, калі яны маюць адносіны пералічэння і цесную сэнсавую сувязь паміж сабой; Па структуры ўсе прозвішчы падзяляюцца на першасныя і другасныя. Прозвішчы на -онак /-ёнак і на -еня /-эня бытуюць толькі ў беларускай мове*;

5) ужыванне складаных слоў з каранёвымі марфемамі грэчаскага і лацінскага паходжання *аэра-* 'паветра', *баты-* 'глыбокі', *гала-* 'соль', *геа-* 'Зямля' (гл. іншыя прыклады ва "Уводзінах" на с. 12): *аэрабіёнт, батыскаф, геабатаніка, гідрафобія, сапрафіт*;

6) адсутнасць асабовых займеннікаў *я, ты, вы*. Наяўнасць дадатковых сэнсавых адценняў у займенніка *мы*, які можа абазначаць 'мы сумеснасці' (мы з вамі) і выражаць саўдзел са слухачом ці чытачом. Займеннік *мы*

выкарыстоўваецца таксама для абазначэння любой асобы, чалавека ўвогуле: *мы можам прасачыць; мы выявім найбольш ужывальныя формы*.

Формы 1-й асобы адзіночнага ліку дзеясловаў і займеннік *я* ў навуковай літаратуры не ўжываюцца, бо ўвага тут сканцэнтравана на змесце выкладу, а не на суб'екце. Нярэдка займеннік ў сказе зусім адсутнічае: *Услед за Г. Бучко лічым*

*мэтазгодным раскласіфікаваць першасныя прозвішчы на антрапонімы субстантыўнага і ад'ектыўнага характару (з дысертацыі).*

Не выкарыстоўваюцца формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку як канкрэтныя, што абазначаюць аўтара маўлення і адрасата. У навуковых жа тэкстах аўтар і адрасат адхілены, бо тут важна не хто гаворыць, а пра што гавораць. Адрасатам навуковай інфармацыі з'яўляецца не канкрэтная асоба, а нявызначанае шырокае кола людзей;

7) частотнасць дзеясловаў незакончанага трывання, якія называюць пастаянную ўласцівасць, дзеянне (*дзеяслоў спрагаецца, назоўнік скланяецца, металы ўступаюць у рэакцыю з кіслотамі*);

8) ужыванне абстрактных і рэчыўных назоўнікаў у форме множнага ліку, што вядзе да іх канкрэтызацыі і тэрміналагізацыі: *блакітныя гліны, санорныя гукі, актыўныя кіслароды, высокія тэмпературы, шумы ў сэрцы*;

9) перавага аналітычнай (складанай) формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання прыметнікаў над сінтэтычнай (простай): *найбольш распаўсюджаныя, больш эфектыўныя, менш прадуктыўныя*. Пры гэтым найбольш характэрна ўтварэнне найвышэйшай ступені пры дапамозе прыслоўяў *найбольш, найменш*, зрэдку далучаецца слова *вельмі*, слова ж *самы* практычна не выкарыстоўваецца. Сінтэтычная форма амаль не ўжываецца, бо з'яўляецца эмацыянальнай;

10) высокая частотнасць састаўных адыменных злучнікаў і прыназоўнікаў пры дапамозе, у сувязі з, у адпаведнасці з, у параўнанні з, у якасці, у выніку, па прычыне, на аснове, у адносінах, у залежнасці ад;

11) перавага адносных прыметнікаў над якаснымі і прыналежнымі: *Славяне, як правіла, даюць сваім дзецям кананічныя імёны, што прыйшлі да нас разам з прыняццем хрысціянства; Знешняя форма, гучанне ўласнага імені нярэдка з'яўляецца паказчыкам таго, прадстаўнік якой народнасці або нацыянальнасці перад намі; Як вядома, славянскім і іншым антрапанімным сістэмам здаўна ўласціва традыцыя называць чалавека па месцы яго нараджэння або жыхарства*;

12) прадуктыўнасць формаў роднага склону назоўнікаў, якія пераважаюць над астатнімі формамі і выступаюць, як правіла, у ролі азначэння: *тэмпература замярзання, рэакцыя далучэння, асіміляцыя гукаў, супастаўленне нашых назіранняў з матэрыяламі дыялектных атласаў*. Нярэдка назіраецца нанізванне формаў роднага склону, напрыклад: *вывучэнне тэрытарыяльных асаблівасцей размяшчэння прозвішчаў; не кожная прымета можа выступаць у якасці семантычнага ядра лексіка-семантычнай групы; адносна першага спосабу аб'яднання слоў*. Пасля роднага склону па частотнасці ўжывання стаяць формы назоўнага і вінавальнага склонаў; у складзе пасіўных канструкцый распаўсюджаны формы творнага склону: *адкрыты Дарвінам, вынайдзены Мендзельевым, сфармуляваны Арыстоцелем*.

Імкненне да інфармацыйнай насычанасці дыктуе наступныя **сінтаксічныя асаблівасці** навуковага стылю:

1) перавага розных па структуры складаных сказаў над простымі. Сярод складаных найбольш распаўсюджаны злучнікавыя, сярод простых – няпэўна-асабовыя аднастаўныя, абагульнена-асабовыя і безасабовыя;

2) сярод злучнікавых сказаў найчасцей ужываюцца складаназалежныя, для якіх характэрна наступнае: асноўную інфармацыйную нагрузку нясе даданая частка, галоўная ж пазбаўлена ці амаль пазбаўлена зместу і служыць для пераходу ад адной думкі да другой. Тыповымі з’яўляюцца наступныя канструкцыі ў ролі галоўнай часткі: *Варта адзначыць, што...*; *Неабходна падкрэсліць, што...*; *Вартай увагі падаецца думка, што...*; *Матэрыял даследавання паказвае, што...*; *Нашы назіранні выявілі, што...* Замест прыведзеных вышэй складаназалежных могуць выкарыстоўвацца таксама складаныя бяззлучнікавыя сказы тыпу *Варта адзначыць наступнае: ...*; *Матэрыял даследавання паказвае наступнае: ...*; *Нашы назіранні выявілі наступнае: ...*;

3) частотнасць сказаў з састаўным іменным выказнікам, што абумоўлена задачай навуковых тэкстаў – вылучаць прыметы, уласцівасці, якасці даследаваных з’яў і прадметаў;

4) шырокае выкарыстанне пабочных канструкцый, прыслоўяў, злучнікаў *па-першае, па-другое, такім чынам, значыць, з аднаго боку, з другога боку, затым, таму, пагэтану, у выніку, так, нарэшце*, якія лагічна звязваюць часткі тэксту;

5) прамы парадак слоў: *Лінгвістычныя карты ілюструюць наяўнасць пэўных макраарэалаў – значных па плошчы зон, дзе прадуктыўнасць або ступень лакалізацыі прозвішчаў прыкладна супадае* (з дысертацыі);

6) ускладненасць сказаў дзеепрыслоўнымі і дзеепрыметнымі словазлучэннямі, аднароднымі членамі, устаўнымі і ўдакладняльнымі канструкцыямі. Пры гэтым называецца крыніца інфармацыі, канкрэтызуецца, абмяжоўваецца аб’ём, што спрыяе сэнсавай дакладнасці і інфармацыйнай насычанасці. Напрыклад: *Энцыклапедычныя (ад грэч. *enkyclopaideia* – кола ведаў) слоўнікі – даведачныя навуковыя выданні, якія ў сціслай форме змяшчаюць звесткі па ўсіх ці асобных галінах навукі. У залежнасці ад аб’ёму энцыклапедыі падзяляюцца на вялікія (некалькі дзесяткаў тамоў ці больш за дзесяць), напрыклад, “Большая Советская Энциклопедия” (30 т.), “Беларуская Савецкая Энциклапедыя” (12 т.), і малыя, або кароткія (чатыры-шэсць тамоў) – “Беларуская ССР: Кароткая Энциклапедыя” (5 т.), і адна-, трохтомныя, якія звычайна называюцца энцыклапедычнымі даведнікамі – “Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік” [48, с. 99];*

7) апавядальны характар мовы, адсутнасць пытальных і клічных сказаў.

Некаторыя даследчыкі адзначаюць, што неагульнадаступнасць навуковага стылю – гэта не характэрная яго рыса, а вынік індывідуальнага стылю прац асобных аўтараў, якія, імкнучыся да залішняй “навуковасці”, злоўжываюць спецыяльнай тэрміналогіяй. М.Я. Цікоцкі прыводзіць наступны прыклад двух тоесных па змесце сказаў, першы з якіх напісаны зразумелай навуковай мовай, а другі – псеўданавуковым (гелертэрскім)

стылем: *Сустракаючыся часта ў спалучэнні з дзеясловам, дапаўненне*

*ператвараецца з неабавязковага члена дзеяслоўнага комплексу ў абавязковы. Фрэквенцыйнасць аб'ектыўнай дэтэрмінацыі дзеяслова садзейнічае трансфармацыі аб'екта з факультатыўнага ў аблігатарны кампанент вербальнага комплексу [53, с. 263].*

Чытачу прыкладаў, падобных на апошні, прыходзіцца пераадольваць не толькі цяжкасці зместу, але і цяжкасці формы падачы. Таму адной з галоўных задач, якія стаяць перад навукоўцамі, неабходна лічыць імкненне выкладаць даступна, гэта значыць падаваць матэрыял так, каб пры адпаведнай падрыхтоўцы чытача разуменне ім зместу не выклікала цяжкасцей.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

## ЛАГІЧНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

*Лагічнасць* маўлення прадугледжвае паслядоўнасць, несупярэчлівасць і аргументаванасць выкладання думак. Лагічнасць характарызуе структуру маўлення, яе арганізацыю і ацэньвае сэнсавыя спляценні маўленчых адзінак з пункту гледжання законаў логікі і правільнага мыслення.

Выдзяляюць два віды лагічнасці – прадметную і паняційную. *Прадметная* лагічнасць заключаецца ў адпаведнасці семантычных сувязяў і адносін адзінак маўлення сувязям і адносінам прадметаў і з’яў у рэчаіснасці. *Паняційная* лагічнасць – гэта адэкватнае адлюстраванне структуры думкі і яе развіцця ў сэнсавых сувязях кампанентаў маўлення.

Для дасягнення лагічнасці мыслення і выказвання трэба, каб яны адпавядалі асноўным лагічным законам – тоеснасці, супярэчнасці, выключэння трэцяга, дастатковага абгрунтавання. Толькі пры гэтай умове маўленне будзе паслядоўным, змястоўным, несупярэчлівым і абгрунтаваным.

Паслядоўнасць думкі, яе адназначнасць, зразумеласць дасягаюцца дзякуючы дзеянню закона тоеснасці, згодна з якім кожная думка ў працэсе аднаго абмеркавання павінна заставацца нязменнай, захоўваючы адзін і той жа змест. Сам прадмет гаворкі ці нашы веды пра яго могуць з цягам часу змяняцца. Аднак у працэсе абмеркавання адны веды аб прадмеце не павінны падмяняцца іншымі, а інакш размова стане беспрадметнай, неканкрэтнай.

Парушэнне закона тоеснасці прыводзіць да падмены тэзіса, замены адной тэмы іншай, неадпаведнасці аргументаў, што выкарыстоўваюцца пры доказе, тэзісу. Разгледзім прыклад з сачынення абітурыента:

*Мне б хацелася расказаць пра свайго бацьку. Гэта менавіта ён дапамог мне выбраць маю будучую прафесію. Працуе ён журналістам у нашай раённай газеце. З дзяцінства я заслухоўвалася яго аповедамі пра нялёгкую журналісцкую працу, часта заходзіла ў рэдакцыю. Затым стала пісаць невялікія нататкі. Паступова я прыйшла да вываду пра тое, што журналістыка – гэта тое, чаго мне трэба дабіцца ў жыцці [36, с. 166].*

Як бачна, аўтар сачынення расказвае не пра бацьку (асноўны тэзіс), а пра сябе. Лагічная памылка заключаецца ў падмене тэзіса.

Несупярэчлівасць мыслення дасягаецца дзякуючы дзеянню закона супярэчнасці, згодна з якім два меркаванні пра адзін і той жа прадмет, якія ўзаемавыключаюць адно другое, узятыя ў адзін і той жа час і пры адных і тых жа ўмовах, не могуць быць адначасова сапраўднымі. Напрыклад, калі з дзвюх думак *Залік прызначылі на заўтра* і *Залік прызначылі на паслязаўтра* адна сапраўдная, то другая – несапраўдная.

Нельга прыйсці да аднаго меркавання, калі прадмет разглядаецца з розных пазіцый. Напрыклад, той факт, што пачаўся дождж, адны ахарактарызуюць як станоўчы (калі да гэтага была суш), другія – як адмоўны (калі яны сабраліся пагуляць у футбол).

З законам супярэчнасці звязаны закон выключэння трэцяга: з двух супярэчлівых меркаванняў адно павінна быць сапраўдным, другое –

несапраўдным, а трэцяга не можа быць увогуле. Гэты закон распаўсюджваецца толькі на супярэчныя меркаванні: *Мы пойдзем на канцэрт – Мы не пойдзем на канцэрт. Я дачытаў раман – Я не дачытаў раман.*

Паводле закона дастатковага абгрунтавання ўсялякая правільная думка павінна быць аргументаванай. Гэты закон не дапускае галаслоўных вывадаў і сцверджанняў.

Веданне і свядомае прымяненне законаў логікі дысцыплінуе суразмоўцу, павышае яго культуру, дазваляе зрабіць выказванне аргументаваным і эфектыўным, дапамагае пазбегнуць лагічных памылак.

Уласна лінгвістычнай умовай лагічнасці маўлення з'яўляецца авалоданне логікай выкладання. Структурнай перадумовай лагічнага выкладання служыць правільная спалучальнасць моўных элементаў на лексіка-семантычным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях. Лагічнасць выкладання выяўляецца ў дакладнасці ўжывання слоў, у правільнай пабудове сказаў і звязнага тэксту ў цэлым. Як бачна, лагічнасць цесна звязана з дакладнасцю і правільнасцю маўлення.

Ужыванне слоў не ў адпаведнасці з іх значэннем вядзе не толькі да недакладнасці маўлення, а і да алагізмаў: *Летам у лясах успыхваюць пажары дзякуючы неасцярожнаму абыходжанню з агнём* (з газеты). Слова *дзякуючы* выкарыстана недарэчна, замест яго трэба было выкарыстаць прыназоўнік *з-за*: *Летам у лясах успыхваюць пажары з-за неасцярожнага абыходжання з агнём.*

Пры няправільным ужыванні амонімаў і мнагазначных слоў можа ўзнікнуць двухсэнсоўнасць у разуменні выказвання: *Гэтую праблему мы вырашылі ў вузкім коле абмежаваных людзей* (узнікае ўражанне, што размова ідзе пра людзей з фізічнымі недахопамі ці абмежаваных розумам).

Для лагічнага выказвання ўласціва такое размяшчэнне слоў, сказаў і іх частак, якое дае магчымасць паслядоўна засвойваць выказаную думку і не дапускае неадпаведнасці, супярэчнасці: *Арганізатары фестывалю разлічваюць атрымаць грошы ад продажу білетаў і спонсараў* (пры такім парадку слоў атрымліваецца, што прадаваць будуць не толькі білеты, але і спонсараў). У сказе *Густы туман зялёны спавівае бярозак стройных малады лясок* слова *зялёны* з'яўляецца азначэннем да назоўніка *лясок*, аднак аддаленасць прыметніка ад назоўніка прыводзіць да двухсэнсоўнасці: здаецца, што размова ідзе пра *зялёны туман*.

Незразумеласць і двухсэнсоўнасць часам узнікае ў выніку няправільнай пабудовы сказаў з іменнымі словазлучэннямі, у якіх родны склон можа мець значэнне як суб'екта, так і аб'екта дзеяння: *абвінавачванне знаёмага, запрашэнне студэнта, падтрымка сяброўкі, дапамога маці.*

Нярэдка сустракаюцца алагізмы, абумоўленыя няўдалай пабудовай сказаў з асабовымі займеннікамі 3-й асобы: *Клава была вельмі патрэбна яму ў жыцці. Якраз цётка намерла, і ён пераехаў да яе [цёткі ці Клавы?] жыць. Выйшаўшы замуж, яна [цётка ці Клава?] была таксама непрыкметная, ціха мітусілася па хаце; Калі гаварыць шчыра, дык за лубін адказвае аграном, бо ён яшчэ з восені ляжыць пад брызентам і пакрыўся цвіллю.*

Пэўныя лагічныя патрабаванні павінны захоўвацца пры пабудове сказаў з аднароднымі членамі. У якасці аднародных членаў могуць выступаць словы, што абазначаюць відавныя паняцці ў адносінах да агульнага для іх родавага: *У школе працуюць секцыі па валеболе, футболе, баскетболе, настольным тэнісе* (валебол, футбол, баскетбол, настольны тэніс – гэта віды спорту). Парушэнне лагічнасці назіраем пры змешванні відавых і родавых паняццяў: *За апошнія пяць гадоў у новым мікрараёне пабудавана школа, дзіцячы садок, бальніца, кінатэатр, установы для дзяцей* (паняцці школа і дзіцячы садок уключаюцца ў паняцце ўстановы для дзяцей); ... *пры напісанні твораў, п'ес, камедый, трагікамедый* або калі ў рады аднародных членаў аб'ядноўваюцца несуднасныя, непадобныя па нейкай прыкмеце паняцці: *Былі праведзены пазакласныя мерапрыемствы на маральна-этычныя, сямейна-бытавыя, навукова-папулярныя тэмы* (маральна-этычныя і сямейна-бытавыя характарызуюць змест, тэматыку мерапрыемстваў, а навукова-папулярныя – асаблівасці выкладання).

Лагічная арганізацыя пісьмовага тэксту прадугледжвае правільнае члянэнне на абзацы, якое садзейнічае дакладнай пабудове выказвання, аб'яднанню інфармацыі ў мікратэмы, садзейнічае лёгкаму ўспрыняццю напісанага.

Лагічнасць маўлення цесна звязана з інтанацыяй і парадкам слоў. Логіка развіцця думкі патрабуе руху ад вядомага да невядомага, новага. У маўленні названая заканамернасць праяўляецца ў сэнсавым члянэнні выказвання на два кампаненты – тэму (вядомае з папярэдняга кантэксту або сітуацыі) і рэму (новае, невядомае). Звычайна тэма размешчана ў пачатку сказа, а рэма – у канцы і выдзяляецца пры дапамозе лагічнага націску. Лагічны націск можа перамяшчацца з аднаго слова на другое, надаючы выказванню родны сэнс: **Я** люблю вясну. – Я люблю вясну. – Я люблю **вясну**.

Лагічнасць як камунікатыўная якасць маўлення характарызуе кожны функцыянальны стыль. Навуковаму выкладанню ўласціва падкрэсленая лагічнасць, якая абумоўлівае адбор і арганізацыю ўсіх моўных сродкаў. Змест навуковых тэкстаў павінен быць ёмкім, недвухсэнсоўным, абгрунтаваным. У навуковым стылі не дапускаецца падтэкст. Сэнс навуковага паведамлення павінен аднолькава ўспрымацца ўсімі адрасатамі.

У мастацкім стылі выказаныя думкі могуць па-рознаму ўспрымацца чытачамі, крытыкамі, аўтарам. У мастацкіх творах за прамым зместам схаваны другі план – падтэкст. Часам падтэкст бывае больш значны, чым прымы змест (узгадайце, напрыклад, персанажы баек Кандрата Крапівы). У мастацкіх тэкстах парушэнні лагічнасці могуць быць абумоўлены задумай аўтара паказаць асаблівасці мыслення і свядомасці асобных персанажаў. Алагізмы як стылістычны прыём выкарыстоўваюцца для стварэння камізму, іроніі. Акрамя гэтага так званыя “знешнія” алагізмы (яны толькі на першы погляд супярэчаць логіцы, аднак за знешняй алагічнасцю схавана свая, асаблівая логіка выражэння ўнутранага стану, суб'ектыўных пачуццяў, надання маўленню вобразнасці і эмацыянальнасці) могуць сустракацца ў мастацкім, размоўным і публіцыстычным стылях: *звонкая цішыня; гарачы снег; выйсці сухім з вады; як мокрае гарыць; – Ты куды сабраўся? – Зараз прыйду.*

Схаваная логіка, уласцівая мастацкаму, размоўнаму і публіцыстычнаму стылям, з’яўляецца недапушчальнай у навуковых тэкстах. Лагічныя парушэнні, нязначныя для бытавых зносін, у навуковым маўленні могуць прывесці да сур’ёзных памылак, скажэнняў ісціны.

Дакладнасць і лагічнасць маўлення парушаюцца праз такую маўленчую загану, як пустаслоўе, якое ў лінгвістычнай літаратуры прынята называць яшчэ шматслоўем. Як сцвярджае У.В. Анічэнка, пры гэтым “адсутнасць думкі прыкрываецца фармальна правільна арганізаваным, але беззмястоўным актыўным наборам слоў” [4, с. 245]. Мяркуем, гэты недахоп – заганна любога стылю. У навуковым і афіцыйна-справавым маўленні асабліва важна арганізаваць выклад інфармацыі з улікам сцісласці, лаканічнасці, калі перыяд маўлення скарачаецца ў выніку дзеяння закона эканоміі моўных сродкаў, а інфармацыйная частка застаецца нязменнай. У чалавека неначытанага, які мае бедны слоўніковы запас, на перадачу самай кароткай думкі патрэбна вялікая колькасць слоў. І тады ўжо ў выніку слоўнага загрузшчвання радка ўзнікаюць самыя розныя тыпы лексічных памылак – паўторы, таўталогія, плеаназм, а гэта ў рэшце рэшт прыводзіць да таго, што тэкст згубіць і фармальную правільнасць.



## СЦІСЛАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

**Сцісласць** (лаканічнасць) маўлення – камунікатыўная якасць, непасрэдна звязаная з законам эканоміі моўных сродкаў. У выніку рэалізацыі гэтай маўленчай адметнасці перыяд гаварэння скарачаецца, але застаецца нязменнай інфармацыйная частка. Варта памятаць, што празмерная сцісласць можа прыводзіць да неразумення і двухсэнсоўнасці выказвання, і тады многія навукоўцы вызначаюць яе як ілжывую, памылковую.

У сваю чаргу маўленчая збыткоўнасць – загана любога тэксту, аднак ёсць шэраг сітуацый, у якіх ужыванне разгорнутых апісанняў апраўдана, а яны, як вядома, немагчымыя без складаных развітых сказаў, без ускладненых сінтаксічных канструкцый. Напрыклад, навуковы стыль прадугледжвае выкарыстанне складаных сказаў, асабліва калі тэксты адрасаваны вучням старэйшых класаў, студэнцкай аўдыторыі, навукоўцам. Аднак паколькі гэтаму стылю ўласцівы дакладнасць і лагічнасць, рэалізацыя ў пісьмовай форме, то ў адным і тым жа тэксце могуць ужывацца разгорнутыя фармулёўкі і сродкі стварэння сцісласці (агульнапрынятыя ўмоўныя скарачэнні, абрэвіяцыя тэрмінаў, іх паўтор з тым, каб пазбегнуць двухсэнсоўнасці і вялікіх апісанняў, пропуск выказніка, які аднаўляецца з папярэдняга кантэксту, і інш.). Напрыклад:

*“Не адмаўляючы ролі граматычнай (сінтаксічнай, марфалагічнай) структуры тэкстаў, неабходна таксама звярнуць увагу на лексічную арганізацыю, лексічную структуру тэкстаў.*

*Можна гаварыць пра пэўныя параметры лексічнай структуры тэкстаў. Да іх належыць слоўнікавы склад тэксту, колькасныя і якасныя суадносіны розных слоў і словаўжыванняў, суадносіны слоўніка дадзенага тэксту з агульным слоўнікам мовы, у тым ліку па колькасных (частотных) паказчыках, суадносіны гэтага слоўніка са слоўнікамі іншых твораў таго ж аўтара, выкарыстанне і роля ў тэксце асаблівых слоў, такіх, як уласныя імёны, дыялектызмы, экзатызмы і пад., марфемныя якасці слоў тэксту, асацыятыўныя ўласцівасці слоў, што ўтвараюць тэкст, іх уваходжанне ў фразеалагічныя адзінкі, наяўнасць у тэксце рэмінісцэнцый з іншых тэкстаў і г.д. Важнымі фактарамі лексічнай структуры тэкстаў трэба лічыць размеркаванне адабраных аўтарам слоў па тэксце, іх паўтаральнасць ці непаўтаральнасць, а пры наяўнасці лексічных паўтораў – іх функцыі, ролі ў тэксце намінацый аднаго аб’екта (сінонімаў), ужыванне ў тэксце слоў, што называюць аднародныя з’явы, асаблівасці лексічнай спалучальнасці слоў у тэксце на фоне агульнамоўных заканамернасцей, суадносіны лексічнай і граматычнай структур тэксту і г.д.”* (А. Супрун).

Як відаць, у прыведзеным намі ўрыўку ўсяго толькі чатыры сказы, два з якіх (апошнія) вызначаюцца складанай структурай, шматлікімі тэрміналагічнымі паўторамі, што апраўдана самім стылем, а таксама яго пісьмовай формай.

Сцісласць выкладу ў навуковым стылі ўсё ж неабходная, яна забяспечваецца, як адзначалася, абрэвіятурамі, умоўнымі скарачэннямі, а таксама напісаннем лічэбнікаў арабскімі ці рымскімі лічбамі, рубрыкацыяй, што спрыяе апраўданаму скарачэнню радка ў такіх жанрах, як энцыклапедыя ці падручнік:

**ВЯТРАК**, млын ветраны, збудаванне для размолу зерня з дапамогай сілы ветру. На Беларусі В. пачалі будаваць пазней, чым вадзяныя млыны, аднак у **18 – 19 ст.** яны былі паўсюдна. У **1840** у Мінскай губ. дзейнічала **795** вадзяных млыноў і **315 В.**; у **1860-я г.** у Гродзенскай губ. вадзяных млыноў было **592**, конных – **157**, **В.** – **374**. У залежнасці ад спосабу навароту **В.** да напрамку ветру яны падзяляліся на стрыжнёвыя (слупавыя) і шатровыя (Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя).

Варта памятаць, што сцісласць навуковага стылю рэалізуецца таксама праз скарачэнне, або абрэвіяцыю, тэкстаў, напрыклад, пры напісанні тэзісаў ці аўтарэфератаў, дзе лаканічнасць выкладу павінна суправаджацца максімальнай інфармацыйнай насычанасцю зместу. Гэтай якасцю навуковы стыль збліжаецца з афіцыйна-справавым.

Як слушна сцвярджае А.К. Юрэвіч [60, с. 98], для ўсіх справавых папер уласціва сцісласць, эканомнасць выкладу. Менавіта пагэтану мы маем у справаводчым стылі асаблівыя сродкі забеспячэння лаканічнасці ў дадатак да пералічаных вышэй: напрыклад, устойлівая форма напісання дакументаў, прычым ступень стандартызаванасці настолькі высокая, што для некаторых з іх ствараюцца спецыяльныя бланкі, пасведчанні (бланкі для афармлення розных заяў; пасведчанні аб нараджэнні, шлюбе; заліковыя кніжкі; вадзіцельскія правы і інш.). Чым больш аб’ёмны ствараецца дакумент, тым большая верагоднасць рубрыкацыі тэксту, сістэмы нумарацыі, што ў сваю чаргу спрыяе як дакладнасці, лагічнасці, так і сцісласці выкладу матэрыялу.

#### **Г Л А В А 4. ПАРЛАМЕНТ – НАЦЫЯНАЛЬНЫ СХОД.**

**Артыкул 92. Дэпутатам Палаты прадстаўнікоў можа быць грамадзянін Рэспублікі Беларусь, які дасягнуў 21 года.**

**Членам Савета Рэспублікі можа быць грамадзянін Рэспублікі Беларусь, які дасягнуў 30 гадоў і пражыў на тэрыторыі аднаведнай вобласці, горада Мінска не менш як пяць гадоў.**

**Дэпутаты Палаты прадстаўнікоў ажыццяўляюць свае паўнамоцтвы ў Парламенце на прафесійнай аснове, калі іншае не прадугледжана Канстытуцыяй. Дэпутат Палаты прадстаўнікоў можа быць адначасова членам Урада.**

**Адна і тая ж асоба не можа адначасова з’яўляцца членам дзвюх палат Парламента. Дэпутат Палаты прадстаўнікоў не можа быць дэпутатам мясцовага Савета дэпутатаў. Член Савета Рэспублікі не можа быць адначасова членам Урада. Не дапускаецца сумяшчэнне абавязкаў дэпутата Палаты прадстаўнікоў, члена Савета Рэспублікі з адначасовым заняццем пасады Прэзідэнта або суддзі. (Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь)**

Як відаць, сцісласць афіцыйна-справавога стылю забяспечваецца таксама стандартызаванымі выразамі, або канцылярызмамі, іх шматлікімі паўторамі, што, акрамя ўсяго, не дапускае расплывістасці фармулёвак, двухсэнсоўнасці.

Маўленчы перыяд можа скарачацца па розных прычынах, у тым ліку, як сцвярджае У.В. Анічэнка, па ўнутрымоўных, якія вынікаюць з саміх заканамернасцяў развіцця моўнай сістэмы [4, с. 246]. Асабліва выразна гэта

праяўляецца на лексічным і фразеалагічным узроўнях: з найбольш ужывальных моўных адзінак, якія ўзніклі ў выніку дзеяння закона эканоміі моўных сродкаў, навукоўца адзначае 1) абрэвіятуры розных тыпаў (*лясгас, спецкар, бомж, прафкам, райвыканкам, намдырэктара, аўтакран, ТБМ, БАЖ, СПБ*); 2) словы, утвораныя з фразеалагізмаў (*абібок – абіваць бакі, зубаскал – зубы скаліць, навочна – на свае вочы, праваруч – на правай руцэ*); 3) аднаслоўныя найменні, што замяняюць словазлучэнні з устойлівай семантыкай (*электрапіла – электрычная піла, зернясклад – склад для захавання зерня, купалаўцы – артысты тэатра імя Янкі Купалы*); 4) эліпсаваныя варыянты фразеалагізмаў (параўн.: *ад душы – ад усёй душы, стаяць на сваім – стаяць на сваім слове, кум каралю – кум каралю і сват міністру, божа літасцівы – божа мой літасцівы*); 5) фразеалагізмы, якія ўзніклі з прыказак (*крывое кола – крывое кола на сябе бруд лье; голад не цётка – голад не цётка, піражка не падасць; вузкія ў плячах – да славы прагныя, ды вузкія ў плячах*).

На граматычным узроўні сцісласць дасягаецца шляхам выкарыстання розных тыпаў няпоўных сказаў, слоў-сказаў, аднасастаўных сказаў, а таксама праз эліптычную субстантывацыю – ужыванне адпрыметнікавых назоўнікаў, сінанімічных словазлучэнням: *пасяўная – пасяўная кампанія, уборачная – уборачная кампанія, штрафны – штрафны ўдар, філалагічны – філалагічны факультэт, каханы – каханы чалавек, Каліноўскага – вуліца Каліноўскага, ардынатарскі – ардынатарскі пакой і інш.* Амаль ўсе пералічаныя сродкі скарачэння маўленчага перыяду магчыма выкарыстоўваць пры пэўных умовах у мастацкім, публіцыстычным і размоўным стылях. Паколькі сцісласць можа быць запатрабавана ў залежнасці ад сітуацыі, значыць, яна цесна звязана з дарэчнасцю. Напрыклад, пры стылізацыі мовы персанажаў пад гутарковы стыль дарэчна выкарыстоўваць простыя, неразвітыя, няпоўныя, аднасастаўныя сказы і іншыя невялікія па будове сінтаксічныя канструкцыі. Сама вусная форма зносінаў, умовы непасрэднага кантактавання дазваляюць выкарыстоўваць нямоўныя сродкі перадачы інфармацыі (жэсты, міміку, пантаміму), магчымасці інтанацыі, а гэта таксама эканоміць час суб'яднікаў:

Калі белыя шлейфы пены закіпелі за кармою чоўна і постаць жанчыны на беразе стала маленькай, Івар спытаў:

– *Жонка?*

– *Але, – сказаў марачок. – Год як жанатая. Як з флоту прыйшоў.*

– *Балтыец?*

– *Чорнае, – сказаў марачок. – Вось тут і ўладкаваўся... бліжэй да вады.*

– *Дрыжыць яна за цябе.*

– *Баба, – прыемна пачырванеў марачок.*

– *А сам спаскі?*

– *Спрадвеку.*

– *Што гэта яна аб тваім здароўі так?*

– *Я застужаны. Шлюпку нашу перакуліла ў лютым. Мілю праплыць аднаму лухта, а ўдвух – цяжкавата.* (У. Караткевіч)

Калі правесці “рэстаўрацыю” прыведзенага дыялогу і аднавіць прапушчаныя члены сказаў, то радок будзе выглядаць ненатуральна, расцягнута:

- Кім яна табе даводзіцца?
- Яна мне даводзіцца жонкай.
- Ты служыў на Балтыйскім моры?
- Не, я служыў на Чорным моры.

Аўтар адчувае сітуацыю і праз сціслыя сінтаксічныя канструкцыі і адпаведныя лексемы размоўнага характару стылізуе мову персанажаў.

Мова мастацкага стылю мае спецыфічныя сродкі стварэння лаканічнага радка. Напрыклад, гукапераймальныя словы і выклічнікі, што ўжываюцца замест разгорнутых апісанняў стану персанажаў, іх дзеянняў: *Раман Дуля – ух ты, у новым кажуху, грудзі ўперад, сцёгны тоўстыя – шах-шалах – халявы блішчаць, бах на калені...; Кравец усё гаварыў і выходзіла гэта ў яго неяк па-бабску: ня-ня-ня...; Шурка ўстае, адступаецца і размахвае адубельмі ручкамі... – Ай-ей! – закрычаў ён і заплакаў* (Я. Брыль).

Аналізуючы вобразныя сродкі мовы мастацкага тэксту, мы гаворым пра лаканізм творнага параўнання (*ляцець ластаўкай*), назоўнікавай метафары (*бубен сонца*), субстантыўнай традыцыйнай перыфразы (*другі хлеб*), эпітэта-прыдатка (*сцежка-вяртуха*) і г.д. Гэта азначае, што сцісласць як камунікатыўная якасць цесна звязана з маўленчай выразнасцю. Такая стылістычная фігура, як эліпсіс, надзвычай выразна гэта дэманструе: *Ля кветкі – кветка. Ля шчакі – шчака. Цячэ, цячэ Купальская рака... (Г. Бураўкін); Голас незнаёмага можа здзівіць, Голас друга – на хвіліну спыніць, Голас любай – сагрэць сонцам лета, Голас маці – вярнуць з таго свету* (М. Танк). Наўмысны пропуск члена сказа, які лёгка аднаўляецца з кантэксту, надае маўленню дынамізм і экспрэсію.

Ад названага вышэй сінтаксічнага прыёму трэба адрозніваць умоўчанне, або недаказ, які таксама спрыяе эканомнасці выкладу праз нечаканы перапынак у маўленні. Аўтар свядома недаказвае думку, каб чытач уявіў яго [аўтара] настрой, сам дадумаў словы, “дамаляваў” вобразы: *Перажыву – і сны, і дзеі, і шчасце (вышай галаву!..), і здрады ўдар, і час надзеі, і сэрца плач... Перажыву* (А. Разанаў).

Мове публіцыстыкі, як і мове мастацкага стылю, лаканічнасць уласціва ў залежнасці ад сітуацыі. Такія жанры, як агляд, рэпартаж, інфармацыя, інтэрв’ю (у ім мова журналіста, у прыватнасці фармулёўка пытанняў) і іншыя, павінны мець сціслую форму, лагічны выклад інфармацыі і дакладны змест. У мастацка-публіцыстычных жанрах “эканомнасць” сказа можа стаць сродкам стварэння экспрэсіі: *Маці адна, маці незаменная. Другая ўжо – мачыха. Зірніце на краску маці-і-мачыха – і заўважце, што розныя пялёсткі не толькі па колеры, – па цеплыні, па шчырасці. Маці адна, як і Радзіма. Радзіма таксама жаночага роду. І таксама, калі б волю меў, увёў бы ў абавязковае правіла граматык усяго свету пісаць гэтыя два словы толькі з вялікай, з прапісной літары і толькі ў пачатку сказа* (Р. Барадулін); *Спатрэбілася дзве роты салдат, каб сханіць аднаго чалавека. Была цёмная і снежная ноч 29 студзеня 1864 года. Салдаты абкружылі квартал Святаянскіх муроў і распачалі планамерны вобшыск. Чалавек жыў адзін. Аб яго месцазнаходжанні ведалі два-тры бліжэйшыя сябры. Каб не здрада – яго нельга было б знайсці. Ён [К. Каліноўскі] лічыў за лепшае рызыкаваць толькі сваёй галавой* (У. Караткевіч). Эмоцыі, напружанасць

аўтарскага стану асабліва выразна праяўляюцца праз радок сціслы: аўтарам нібы цяжка вымавіць адразу ўсё тое, што іх хвалюе, кожнаму выдзеленаму намі выразу яны надаюць асаблівы сэнс.

Як слушна сцвярджае К.А. Пагарэлая: “Пісаць сцісла – значыць, свядома выбіраць эканомныя моўныя формы выкладання думак, падпарадкоўваючы працэс стварэння тэксту строгім законам логікі і граматыкі, але дасягаць пры гэтым патрэбных эстэтычных мэт і адпаведнага эмацыянальна-псіхалагічнага ўздзеяння на чытача” [37, с. 116]. На думку навукоўцы, класічным узорам сцісласці з’яўляюцца афарызмы, прыказкі, прытчы. Сапраўды, у невялікіх па аб’ёме сказах, тэкстах, як правіла, арыгінальны змест, глыбокі падтэкст: у іх сабраны веды многіх пакаленняў, асобных таленавітых людзей, якія дзеляцца ўласным вопытам, вучаць жыццёвай мудрасці. Самы галоўны крылаты выраз у кантэксце тэмы – *Сцісласць – сястра таленту* (А.П. Чэхаў), але новае пакаленне стварыла афарызму сучасны іранічны кантэкст, сказаўшы, што *не ва ўсялякай сястры ёсць брат*, чым яшчэ раз пацвердзілася актуальнасць зместу выслоўя, створанага вядомым рускім пісьменнікам. Імкненне чалавека да гармоніі ва ўсім (і ў маўленні таксама) з’яўляецца натуральным, але толькі тая сцісласць апраўданая, якая адпавядае сітуацыі і якая не парушае агульнай культуры асобы: нельга эканоміць час і радок праз *компікі, фоцікі, днюхі*, гаварыць замест прывітання “ку” або “хай”, замест добра – “ок”, “о’кей”, “кк” і г.д. Скараціўшы радок такім чынам, мы рызыкуем “скараціць” у сабе пэўныя чалавечыя якасці – выхаванасць, уважлівасць. Выкарыстоўваючы прыведзеныя і падобныя да такіх кароценькія слоўцы, чалавек дэманструе зняважлівае стаўленне да суразмоўцы, бо карыстаецца прастамоўнай разнавіднасцю маўлення.

Многія лінгвісты звяртаюць увагу на тое, што ў назве тэксту (твора) у сціслай форме заўсёды змяшчаецца асноўная думка, а ў некаторых стылях (напрыклад, у публіцыстычным, мастацкім, у пэўнай ступені навуковым) назва, акрамя ўсяго, заключае ў сабе элемент рэкламнасці. Калі назва зацікавіць чытача, твор будзе прачытаны. Таму стварэнне назвы – гэта асаблівы від творчасці, які прадугледжвае ўменне ў лаканічнай форме сказаць дакладна і пры неабходнасці экспрэсіўна аб прадмеце гутаркі, якому можа быць прысвечаны невялікі абзац ці шматтомнае выданне. Для прыкладу можна прывесці некалькі назваў артыкулаў з часопіса “Роднае слова”: “*Жонка любя для савету, а цешча – для заезду*”: назвы *цесця і цешчы ў беларускай дыялектнай мове*” (П. Міхайлаў); “*Роднае слова ў кантэксце дабрыні: паэтычны пошук Ніны Мацяш*” (М. Новік); “*Словы без прапіскі: пазаслоўнікавая лексіка беларускай мовы*” (А. Каўрус); «*“Гэтых матчыных песень дзівоснае прадзіва...”*: лінгвістычны аналіз стылеўтваральных сродкаў паэтычнай мовы Ніла Гілевіча» (А. Багамолава); “*Слова – таксама справа: старонкі з гісторыі айчынай журналістыкі*” (Т. Падаляк); “*Пачуй тую музыку...: мастацтва дойлідства*” (Т. Габрусь). Кожная назва, як нам бачыцца, вызначае адметнае, цікавае, непаўторнае ў прадмеце апісання і тым самым зацікаўлівае чытача: якая музыка чуецца аўтару ў скульптуры?, як жа цешча і цесць “славіліся” словам народным?, а ці варта прапісваць у літаратурнай мове словы пазаслоўнікавыя? і г.д. Такая сцісласць у назвах бачыцца нам узорнай, вартай пераймання.

## ДАКЛАДНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

**Дакладнасць** – такая камунікатыўная якасць маўлення, якая прадугледжвае адпаведнасць яго сэнсавага боку (плану зместу) адлюстраванай рэчаіснасці і праяўляецца ва ўменні знаходзіць адэкватнае слоўнае выражэнне паняцця. Такім чынам, дакладнасць уяўляе сабой уменне правільна адлюстроўваць рэчаіснасць і правільна выказваць думкі і афармляць іх пры дапамозе слоў [36, с. 134].

Дакладнасць у першую чаргу залежыць ад правільнасці словаўжывання, ад выбару слова, якое найбольш адпавядае названаму ім прадмету ці з’яве, зместу выказвання і яго мэце. Пры выбары слова неабходна ўлічваць яго семантыку, стылістычную прыналежнасць, сферу ўжывання.

Так, напрыклад, назоўнік *рэзюмэ* ў літаратурнай мове мае значэнне ‘кароткі вывад са сказанага, напісанага’, таму ўжыванне гэтага назоўніка будзе да месца ў кантэксце *рэзюмэ аўтарэферата, даклада, артыкула*. Часам у маўленні названая лексема выкарыстоўваецца для абазначэння вынікаў дзеянняў, мерапрыемстваў, падзей: *рэзюмэ чэмпіяната, турніра, спаборніцтваў* (правільна: *вынікі чэмпіяната, турніра, спаборніцтваў*).

Як слухна заўважае М.В. Абабурка, рускім дзеясловам *открывать* і *закрывать* у беларускай мове адпавядаюць розныя лексемы: *адчыняць* – *зачыняць* (вароты, дзверы), *расплюшчыць* – *заплюшчыць* (вочы), *адкаркоўваць* – *закаркоўваць* (бутэльку), *расканвертаваць* – *заканвертаваць* (пісьмо), *разгортваць* – *загортваць*, *згортваць* (кнігу, парасон, сшытак) [1, с. 25]. Адценні значэнняў кожнага са слоў уплываюць на спалучальнасць лексем, таму веданне гэтых асаблівасцяў дазваляе зрабіць маўленне дакладным і разнастайным.

Цяжкасці ўзнікаюць пры выбары слова з групы сінанімічных або паранімічных адзінак: *Конь залынаў губамі і пачаў чухаць старому спіну* (правільна *заварушыў губамі*); *Уранку старэйшага лейтэнанта выклікалі ў штаб брыгады* (правільна *старшага лейтэнанта*); *Я ўчора страціла ключ ад кватэры* (правільна *згубіла ключ*).

М.В. Абабурка таксама звяртае ўвагу на выпадкі неразмежавання значэнняў амонімаў і паранімаў людзьмі, што не клапацяцца пра культуру свайго маўлення [1, с. 26], таму з іх вуснаў можна пачуць *выразаць апендыцыт* (правільна *выразаць апендыкс*), *кампасіраваць талон* (правільна *кампасціраваць талон*), *скампраментаваць кагосьці* (правільна *скампраметаваць кагосьці*), *асабовы погляд, уклад* (правільна *асабісты погляд, уклад*).

Сугучнасць паранімаў выкарыстоўваецца для стварэння стылістычнага эфекту, служыць сродкам гумару і сатыры. Паранімія пакладзена ў аснову

своеасаблівага стылістычнага прыёму – *паранамазіі*, сутнасць якога ў наўмысным збліжэнні сугучных слоў.

Паранамазія выкарыстоўваецца для стварэння гукавых эфектаў у паэтычных творах: *Стары пятагон, веснаходам асмужаны, / Вяжаш пматы гнуткай віцінай Віцьбы, / Апошнюю дзеліш з сябрамі асьмушку – / Дымкам самакрутак да Рыгі віцца* (Р. Барадулін), скорогаворках: *Паўка пакаваў пакупкі пакупнікам у пакункі; Жвавы вожык жыва жуку пашыў кажух*. Для большай выразнасці выказвання, стварэння каламбураў і камічных эфектаў лексічныя значэнні такіх слоў супастаўляюцца ці супрацьпастаўляюцца: *Хто ўладарыць, той і ўдарыць* (П. Панчанка); *Людзі трымаюць ордэр так, як трымаюць ордэн* (А. Вяцінскі).

Даволі пашыраны гэты прыём у загалюках фельетонаў і публіцыстычных артыкулаў: *“У гармоніі з гармонікам”, “Ён быў паэт апальны ці апалены?..”, “Фермы і фірмы”, “Камбінатар з камбіната”, “Рэформа будзе, калі будуць рэфарматары”, “Журавіны ў Журавінцы”*.

Дакладнасць маўлення прадугледжвае пэўныя патрабаванні да спецыяльнай лексікі. Так, тэрміны павінны быць адназначнымі ў межах дадзенай тэрмінасістэмы, сціслымі, нейтральнымі з эмацыйна-экспрэсіўнага пункту погляду, мець дакладны змест. Аднак пералічаныя патрабаванні захоўваюцца не заўсёды, гэта абцяжарвае зносіны ў навуцы, тэхніцы, упраўленні. Нават у лінгвістыцы сустракаюцца тэрміны-сінонімы: *мнагазначнасць – полісемія, палаталізацыя – памякчэнне, дрыжачы – вібрант*. Выкарыстанне такіх тэрмінаў патрабуе асаблівай увагі. Мнагазначныя тэрміны прыходзіцца ўжываць у такім слоўным кантэксце, які дазваляе выявіць іх дакладны змест, што часам прыводзіць да слоўнага лішку, да паралельнага выкарыстання тэрмінаў-сінонімаў: *палаталізаваныя (мяккія) зычныя*.

Замена тэрміна адпаведнай абрэвіятурай не павінна выклікаць цяжкасці пры ўспрыманні і расшыфроўцы яе, і тым больш – непатрэбных асацыяцый. Разгледзім вытрымку з аб’явы, змешчанай на дзвярах паліклінікі (значыць, тэкст разлічаны на масавага чытача): *“19 июня 2008 года с 10.00 до 17.00 Всеобластная акция: «НОРМАЛЬНОЕ АД – ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ». Если хотите измерить свое АД, приходите по адресу...”*. Шчыра кажучы, аднаго прачытання аб’явы было недастаткова, каб зразумець, што размова ідзе пра артэрыяльны ціск, а не пра пекла. Прычына неразумення – запіс тэрміна абрэвіятурай, а назвы акцыі – вялікімі літарамі.

Вузкаспецыяльныя тэрміны, ужытыя па-за сферай, для якой яны характэрны, абавязкова патрабуюць тлумачэння: калі тэрміны не зразумелыя адрасату, яны не выконваюць інфарматыўную функцыю і перашкаджаюць ўспрыняццю і разуменню тэксту, а значыць, пазбаўляюць тэкст даступнасці.

Асаблівай увагі падчас выкарыстання патрабуюць інтэрферэмы – словы, якія ў розных мовах часткова ці поўнасьцю супадаюць па гучанні, але адрозніваюцца па значэнні: рус. **диван** = бел. канапа, бел. **дыван** = рус. ковёр; рус. **мех** = бел. футра, бел. **мех** = рус. мешок.

Памылкі назіраем у наступных сказах з перыядычнага друку:

*Гэтыя некалькі часоў [трэба гадзін] на дарозе сталі самымі страшнымі ў яго жыцці;*

*Абнадзейвае, што ўлада ўпершыню загаварыла, па сутнасці, тым жа языком [трэба мовай], якім мы гаворым.* Руская лексема *язык* мае больш шырокае значэнне, чым беларуская: яна адпавядае беларускім *язык і мова*;

*Заробленыя ў дзень рэспубліканскага суботніка сродкі ў добраахвотным парадку пералічваюцца на асобны рахунак райвыканкама, як гаворыцца, на **благія** [трэба добрыя, карысныя, патрэбныя] справы.* У беларускай мове прыметнік *благі* мае наступныя значэнні: 1. які не мае станоўчых якасцей (благая зямля); 2. які не адпавядае патрабаванням маралі, дрэнны ў маральных адносінах (благая кампанія); 3. нездаровы, худы, хваравіты (благі з твару); 4. непрыемны для іншых (благія манеры); 5. які не абяцае нічога добрага (благія сны); 6. Які выклікае агіду, гадкі (благія словы). Як бачым, усе шэсць значэнняў заключаюць адмоўную характарыстыку. З кантэксту ж бачна, што словазлучэнне *на благія справы* мае станоўчае значэнне.

Дакладнасць маўлення патрабуе не толькі ведання значэння слоў, але і ўмення ўлічваць іх спалучальнасць – здольнасць уступаць у кантэкст з іншымі словамі. Несвабодная спалучальнасць абмяжоўвае кантэкст слова, патрабуе побач з ім толькі асобных слоў: прыметнік *кары* дапасуецца толькі да назоўніка *вочы*, дзеяслоў *адкаркаваць* кіруе выключна словамі *бутэлька*, *бочка*, дзеяслоў *расплюшчыць* – назоўнікам *вочы* і г.д. Адною з распаўсюджаных памылак з’яўляецца парушэнне нормаў лексічнай спалучальнасці, што вядзе да недакладнасці маўлення: *дасягнутыя недахопы* (лексэма *недахопы* не спалучаецца са словам *дасягнутыя*), *паменшыць узровень* (трэба *знізіць узровень*), *заныць першыństwo* (трэба *заваяваць першыństwo*). Частка такіх памылак дапускаецца ў выніку кантамінацыі – змешвання двух блізкіх па сямантыцы словазлучэнняў (гл. пра гэта таксама ў раздзеле “Правільнасць маўлення: сінтаксічныя нормы”).

Стылістычная спалучальнасць звязана са стылістычнай афарбоўкай моўных сродкаў. Так, стылістычна афарбаваныя адзінкі свабодна спалучаюцца са словамі з такой жа афарбоўкай. І наадварот, стылістычна нейтральныя словы свабодна спалучаюцца толькі з нейтральнымі. У сказе *Дзяржаўнай праграмай прадугледжаны дадатковы выпуск садавінава-ягадных натуральных вінаў, моцных вінаў палепшанай якасці, якія выцясцяць*



*таннья віны нізкіх гатункаў, так зване чарніла, барматуху* словы маюць кніжную ці стылістычна нейтральную афарбоўку, таму лексемы *чарніла і барматуха* праз сваю зніжаную канатацыю выбіваюцца з кантэксту сказа; іх выкарыстанне бачыцца нам немэтазгодным, недарэчным, тым больш што ніякай новай інфармацыі яны не нясуць, а толькі з'яўляюцца стылістычнымі сінонімамі да выразу *таннья віны нізкіх гатункаў*.

Такім чынам, прычынамі недакладнасці, двухсэнсоўнасці, незразумеласці выказвання з'яўляюцца: 1) ужыванне слоў у неўласцівым для літаратурнай мовы значэнні; 2) няўмелае выкарыстанне сінонімаў, паронімаў, тэрмінаў, мнагазначных слоў, амонімаў; 3) міжмоўная лексіка-семантычная інтэрферэнцыя ва ўмовах білінгвізму; 4) парушэнне нормаў лексічнай, граматычнай і стылістычнай спалучальнасці слоў; 5) слоўная збыткоўнасць; 6) слоўная недастатковасць.

Хуткае і дакладнае ўспрыманне маўлення абцяжарваецца таксама наступнымі недахопамі ў яго структуры: 1) нанізванне склонаў (гл. “Правільнасць маўлення: сінтаксічныя нормы”); 2) парушэнне парадку слоў у сказе: *Патрабуецца на пастаянную работу супрацоўнік для аддзела, які мае вышэйшую адукацыю*; 3) вялікая колькасць пабочных і аднародных членаў сказа, адасобленых канструкцый, дадanych частак, што робіць сказ надзвычай цяжкім для ўспрыняцця: ... *Толькі ў ціхіх ночы пад раніцу, калі ападала раса і туман засцілаў усё на свеце, аж не было відаць платоў за хатамі і высокага, як дастаць рукой, гарбатага, што мядзведзь, сланечніку ў гародчыку, рабілася свежа і сыра*.

У розных стылях патрабаванні да ступені праяўлення дакладнасці неаднолькавыя. З усіх стыляў найменшая дакладнасць уласціва размоўнаму стылю, асноўнай формай рэалізацыі якога з'яўляецца вусная мова. Умовы вусных зносін (найперш непадрыхтаванасць, экспромтнасць) прыводзяць да таго, што ў гэтым стылі часта дапускаюцца недакладнасці. Аднак непасрэдны характар зносін дазваляе іх удакладніць (суразмоўца задае ўдакладняльнае пытанне ці сам аўтар заўважае дапушчаны недахоп і выпраўляецца). Узаемаразуменню дапамагаюць таксама жэсты, міміка, рухі.

Пісьмовае ж маўленне пазбаўлена такіх магчымасцей, таму яно павінна быць зразумелым і дакладным. Вось чаму да тэкстаў кніжных стыляў, якія рэалізуюцца пераважна ў пісьмовай форме, прад'яўляюцца больш жорсткія патрабаванні адносна дакладнасці.

У афіцыйна-справавым стылі недапушчальныя двухсэнсоўнасць, суб'ектыўзм і іншыя праявы недакладнасці, бо яны звязаны з парушэннем функцыі рэгулявання прававых зносін.

У навуковым стылі асаблівыя патрабаванні прад'яўляюцца да дакладнасці паняццяў, тэрмінаў, фармулёвак, апісання эксперыментаў і іх вынікаў. Захаванне гэтых умоў і забяспечвае выніковасць навуковых зносін.

У публіцыстычным і мастацкім стылях дакладнасць уяўляе даволі складаную з'яву, звязаную з неабходнасцю не толькі правільна выказаць думку, але і ўздзейнічаць на пачуцці адрасата. Дакладнасць тут вызначаецца найперш адпаведнасцю слова вобразнаму зместу. Таму нярэдка назіраецца пашырэнне межаў лексічнай спалучальнасці: *Туды, у казку на Раство, дзе снегу шэпт і елак харакство, дзе парасон нябёсаў дакрануўся да зямлі – і зоры накаціліся на свеце* (А. Багамолава).

Мастацкае маўленне своеасаблівае, бо ў ім прадметная і паняццёвая дакладнасць грунтуецца на вобразнай дакладнасці, якая часцей за ўсё будзе на рэчыўным (рэальным), словаўтваральным і эстэтычным значэннях слова [1, с. 23].

Парушэнне прадметнай дакладнасці ў мастацкім стылі тлумачыцца тым, што мастацкі твор не з'яўляецца люстраным адбіткам рэальнасці. Аднак кожны сапраўдны мастак слова імкнецца як мага больш дакладна паказаць рэальнасць, сведчаннем чаго з'яўляюцца розныя рэдакцыі аднаго і таго ж твора. Параўнаем, напрыклад, два варыянты сказаў з камедыі Янкі Купалы “Паўлінка”: *Ён-то нічога, але тата – дык жыўцом бы яго спаліў.* – *Ён-то нічога, але тата – дык жыўцом бы яго з'еў.*

Такім чынам, дакладнасць мастацкага стылю ствараецца рэалізацыяй у слове задумы аўтара, а таксама адпаведнасцю слова не толькі прадмету ці з'яве, што апісваюцца, але і ідэйна-эстэтычнай ацэнцы прадмета.

## ЧЫСЦІНЯ МАЎЛЕННЯ

*Чысціня* маўлення як камунікатыўная якасць цесна звязана са стылістычнымі і этычнымі нормаў, якія дапамагаюць берагчы мову ад засмечвання, кантралююць ўжыванне нелітаратурных моўных элементаў і некаторых літаратурных, унармаваных, якія знаходзяцца па-за межамі мовы асобных функцыянальных стыляў. У сувязі з гэтым лінгвісты прапаноўваюць размяжоўваць дзве крыніцы засмечвання.

Асноўную шкоду чысціні маўлення наносзяць менавіта нелітаратурныя моўныя элементы – *дыялектызмы, жарганізмы, прастамоўі* (сярод іх вульгарныя словы і лаянкавыя), *фразеалагізмы* з прастамоўнай афарбоўкай, некаторыя *неалагізмы*. Пералічаныя нелітаратурныя лексемы і выразы “размываюць” адну з самых важных камунікатыўных якасцяў – чысціню, абцяжарваюць працэс зносін не толькі з лінгвістычнага боку, але і з этычнага, маральнага. Мова, перасыпаная словамі з незразумелай семантыкай, са зніжанай стылістычнай афарбоўкай, блакіруе інфармацыйную і эмацыянальную яе засваяльнасць суб’яседнікам. Што да літаратурных моўных элементаў, то негатыўны эффект маўленню могуць надаваць *кацылярызмы, іншамоўныя словы, вузкія прафесіяналізмы* (часам сінонімы эквівалентных ім тэрмінаў), *маўленчыя штампы*. Такія словы і выразы шкодныя асабліва тады, калі выходзяць за межы тых стыляў, адметнасць якіх складаюць, і калі іх колькасць з’яўляецца празмернай. Кожны функцыянальны стыль мае адметныя нормы форма- і словаўтварэння, форма- і словаўжывання, па гэтаму чысціня маўлення залежыць ад шматлікіх стылістычных патрабаванняў, веданне якіх дазволіць засцерагчы мову ад ужо пералічаных і некаторых іншых моўных з’яў (напрыклад, *слоў-паразітаў і пустаслоўя*).

Спынімся на кожным з пералічаных моўных элементаў, прааналізуем мэтазгоднасць іх выкарыстання ў розных стылях, у канкрэтных сітуацыях. Безумоўна, *дыялектызмы* – гэта шырокі пласт лексікі, які знаходзіцца па-за межамі літаратурнай мовы. Аднак ці заўсёды іх прысутнасць шкодзіць чысціні маўлення?

У афіцыйна-справавым і навуковым стылях, якія характарызуюцца строгім адборам лексікі, пры апісанні навуковай і самай рознай афіцыйнай інфармацыі нельга ўжываць дадзеныя словы (выключэнне – навукова-папулярны падстыль).

Публіцыстычны і мастацкі стылі ў залежнасці ад жанру і сітуацыі дапускаюць магчымасць функцыянавання гэтых і іншых слоў абмежаванага ўжытку. Аднак варта памятаць, што дыялектнае слова не павінна ствараць немілагучнасць, а яго семантыка павінна быць празрыстай (вынікаць з кантэксту, быць вытлумачанай праз агульнаўжывальнае слова-сінонім у самім тэксце або апісана ў зносцы); мэтазгоднасць выкарыстання яго павінна быць стылістычна апраўданай. Калі ўсе патрабаванні вытрымліваюцца, то дыялектнае слова можа з цягам часу ўзбагаціць мову літаратурную. Найбольш апраўданае ўжыванне такой лексікі ў маўленні персанажаў, радзей

– у мове аўтара, а таксама ў мастацка-публіцыстычных жанрах і інтэрв’ю. Пацвердзім фактамі мастацкіх тэкстаў правамернасць выкарыстання дыялектызмаў: – *Я, братко, за работай свету не бачыў. Цяпер жа самыя шчупаке пачаліся; Мая старэйшая сястра Улляна, цяпер ужо зусім бабуля, была тады дзяўчуком, а там, дзе ў нашым агародзе, у кутку ад вуліцы расце вялікі май (так у нас называюцца клёны), тады стаяла курная хатка (Я. Брыль) – у прыведзеных урыўках назіраецца стылізацыя мовы персанажаў, стварэнне каларыту пэўнай мясцовасці.*

Спрэчным застаецца пытанне адносна магчымасці ўзбагачэння літаратурнай мовы тымі абласнымі словамі, якія нагадваюць адаптаваныя да беларускай фанетычнай сістэмы русізмы, параўнайце: *Перагінае палку старшыня-прадсядацель; Выпускаў на страказе Стрэлы з кветкамі маімі. Не вязе ды не вязе! Стрэлы праляталі міма і У гародчыку на двары з яблыні апала пачарнелае лісце, і паказаўся на свет адзін жоўты яблык з чырвоным бокам – яго перш не відзелі, не сарвалі, і цяпер ён надта ж цешыў вока. Яго нават папробавалі пакляваць ці не сарокі – збоку была ямка, – але ён дзяржаўся на суку цвёрда і неяк смела, як усё роўна збіраўся перазімаваць на дрэве (І. Пташнікаў).* Думаецца, ужыванне слоў *відзелі, папробавалі, дзяржаўся* можна растлумачыць спробай стварэння мясцовага каларыту, у той час як лексемы *прадсядацель, вязе* засмечваюць мову. У размоўным стылі дыялектныя словы могуць стаць яго элементам пры ўмове падкрэслівання паходжання асобы, пры жаданні ўзбагаціць мову мілагучным абласным словам. Але ў гэтым выпадку трэба пазбягаць празмернасці, каб не збіцца на дыялектнае маўленне.

*Жарганізмы* – словы і выразы пэўнай сацыяльнай групы людзей, яны выкарыстоўваюцца па-за межамі гэтай групы замест слоў агульнанародных. Узнікненне жаргонаў звязана з імкненнем асобных груп людзей супрацьпаставіць сябе грамадству ці іншым сацыяльным групам, адмежавацца ад іх ці, як гэта ні гучыць парадаксальна, падкрэсліць сваю індывідуальнасць. Мэта жаргону – засакрэціць мову, таму словы з літаратурнага ўжытку пераасэнсоўваюцца, метафарызуюцца; наўмысна ствараюцца новыя словы па ўжо вядомых мадэлях. Жарганізмы, як правіла, лаканічныя, экспрэсіўныя, часам ацэначныя, таму, нягледзячы на ўсю негатыўнасць гэтай моўнай з’явы, часта запатрабаваныя. Варта памятаць, што ёсць толькі асобныя прыватныя выпадкі апраўдання наяўнасці так званых сацыяльных дыялектызмаў у некаторых функцыянальных стылях. У мастацкім, публіцыстычным і размоўным маўленні з мэтай стылізацыі мовы персанажаў, стварэння каларыту пэўнага сацыяльнага асяроддзя дапускаецца ўжыванне жарганізмаў, але ў абмежаванай колькасці: *Аркадзю пасля таго, як ён зрэзаўся пры наступленні ў педагагічны інстытут, нават боязна было і падумаць наступнаць яшчэ куды-небудзь (Р. Сабаленка); – Бабак няма. Ды і на фіга? І не ад такога “дах” зносіць, – адказаў другі і піхнуў нагой пярэдняю лаўку (з газеты).*

Жарганізмы адлюстроўваюць не толькі нізкі культурамоўны ўзровень асобы, але і абмежаваны асяроддзем кругагляд, і духоўную беднасць. Аднак

жарганізмы валодаюць шырокай пранікальнасцю ў штодзённыя бытавыя зносіны (узгадайце для прыкладу жаргонныя назвы грашовых адзінак – *лімон, штука, зялёныя, бабкі*), а затым, як сцвярджае У.В. Анічэнка, могуць нейтралізавацца, становіцца набыткам мовы літаратурнай: *галасаваць, накладка, фортка (у раскладзе), двурушнік* і інш. Тым не менш лексіка, абмежаваная сферай выкарыстання, патрабуе ўдумлівага абыходжання з ёй.

Прыкладамі парушэння чысціні маўлення з’яўляюцца *прастамоўныя* словы і выразы (грубыя, лаянкавыя з адценнем знявагі, неадабральнасці, пагарды). На жаль, сучасная мастацкая літаратура і сённяшняя публіцыстыка ў празмернай колькасці выкарыстоўваюць такія словы і, на наш погляд, часам ніякая стылізацыя гэта не апраўдвае: *перыяд не застойны, а адстойны; “тыраць” у дзяржавы; лавіць кайф і інш.* (з газеты). Аднак пэўныя групы насельніцтва менавіта з дапамогай такіх слоў фармулююць свае думкі, гавораць пра пачуцці. І тады ўзнікае пытанне, як стварыць вобраз рэалістычны, каб чытач паверыў. Вось такім чынам простамоўі становяцца элементам мастацкай мовы і пры ўмераным іх выкарыстанні не парушаюць стылістычнай нормы: *Пусці толькі адну галячку, дак адразу наляціць цэлая гайня. І не агледзіішся, як расиматаюць усё! Распетраць умэнт* (І. Мележ); *Жэрці і праўда хочацца. Аж у жываце баліць* (М. Лупсякоў); *Как смажат па рожы – ляціш да дзвярэй! А там утары вярзіла. Как саданёт па шэі – дзвер башкой адкрываеш* (Я. Брыль). Нават не з адной разнавіднасцю нелітаратурных моўных элементаў маўленне персанажаў успрымаецца як натуральнае, нязмушанае; аўтар да ўсяго яшчэ ў апошнім урыўку дасягае гумарыстычнага эфекту. Аднак зусім не да смеху, калі ў часопісах для дзяцей у даволі папулярным жанры комікс-ролік мы знаходзім імёны персанажаў *Дыбіліс і Бандыт*, якія выкарыстоўваюць у маўленні словы *чувак, ціпа не зразумеў, не тамі, клёва* і інш.

Да нелітаратурных моўных элементаў, якія часам шкодзяць чысціні маўлення, адносяцца *неалагізмы*. Словы, створаныя аўтарамі мастацкіх ці публіцыстычных тэкстаў, пры пэўнай умове могуць стаць набыткам мовы літаратурнай: яны не павінны ўспрымацца як штучныя ўтварэнні, не павінны парушаць мілагучнасць мовы, назва павінна акрэсліваць змест паняцця, з’явы, прадмета.

Як вядома, шмат лексем прыйшло ў літаратурную мову ў пачатку мінулага стагоддзя, аднак не ўсе яны ўвайшлі ў актыўны слоўнік. Напрыклад, у якасці тэрмінаў прапаноўваліся словы *мясажэры* ‘драпежныя’, *зельнік* ‘гербарый’, *мяшанец* ‘гібрыд’, *каморка* ‘клетка’ *пустаслоўе* ‘дыялектыка’, *словапіс* ‘лексікаграфія’, *кантаслуп* ‘прызма’, аднак час вызначыў для гэтых слоў іншы лёс. Літаратурную мову ўзбагацілі іншыя лексемы, аўтарства якіх сёння ведаюць не ўсе, але гэтыя словы гучаць натуральна, яны зразумелыя і адпавядаюць словаўтваральным законам мовы: *дармаеды, крыважадны* (належаць Я. Купалу), *навучэнец, светапогляд* (Я. Колас), *адлюстроўваць, мілагучны, дабрабыт* (У. Дубоўка).

У мове сучаснай мастацкай літаратуры прапаноўваецца шмат новых слоў: аказіяналізмы заўсёды экспрэсіўныя, але некаторыя з іх можна

зразумець толькі ў кантэксце. Перад лінгвістамі якраз і стаіць задача – ацэньваць такія словы, іх семантыку і структуру, каб у далейшым вывесці найбольш цікавыя, мілагучныя за межы твораў аднаго аўтара. Напрыклад, у мове паэзіі М. Мятліцкага прапаноўваецца мадэль прыметніка з фармантам -отн-: *духотнае, сумотнае*; Н. Мацяш стварае гаваркія назоўнікі *турботаварот, самаашука, тагасвецце, пашлюбаванне* і інш.; А. Разанаў называе хлапчукоў мясцовымі *крыганаўтамі*, нядзеля ў яго – *паслядзелак*, будзень – *нудзень* і інш. Нягледзячы на прыведзеныя моўныя факты, многія літаратары (Н. Гілевіч, Р. Барадулін) і лінгвісты (І.Я. Лепешаў, У.В. Анічэнка) перасцерагаюць, асабліва маладых аўтараў, ад неабдуманай словатворчасці, каб тыя не засмечвалі мову ўнармаваную “тульней са словам”, якое ў мастацкім тэкście найперш выконвае эстэтычную функцыю. Прывядзём прыклады няўдалых аказіянальных неалагізмаў: *Дзякуй богу, што міражыць Мара скрозь нязбыўнасць мары; Дарогі – як і мільённагі спрут; А то раптоўна заадліжа, Знянацку туманок дыхне.*

Некаторыя неалагізмы, узятыя без кантэксту, выглядаюць незразумелымі, немілагучнымі, аднак менавіта такія лексемныя неабходныя аўтарам для раскрыцця ідэйна-эмацыянальнага зместу твораў, характарыстыкі персанажаў: *Былі ў дзядзькі [Алісея] і словы свае: “гамталязікі” – пра аладачкі або піражкі, “ахламенька” – пра сала ці каўбасу, “камінальнік” – пра франтавога кавалера або пра мужа наогул* (Я. Брыль). Мова мастацкіх тэкстаў, асабліва драматургічных, сведчыць пра аўтарскае ўменне свараць такія гаваркія аказіяналізмы-прозвішчы і мянушкі, якія становяцца набыткам мастацкай мовы, нягледзячы нават на зніжаную стылістычную афарбоўку: *Зноўзадзярыўгорухвост* (Я. Сіпакоў); *Такі-Сякі-Малы-Аглы* (К. Крапіва). Пры адпаведных стылістычных умовах такія словы могуць стаць крыніцай антанамасіі тыпу: *Вы, дрэнныя прарокі, зўкліды. Падаюць крыўды і няпраўды. Вы дрэнныя прарокі, плаўты* (А. Вярцінскі).

Мову мастацкага і размоўнага стыляў могуць засмечваць *канцылярызмы і маўленчыя штампы*. За словам *штамп*, як нагадвае А.К. Юрэвіч, замацавалася значэнне ‘слоўнае пустазелле,’ якое трэба выкараняць, калі гаворка не ідзе пра стыль афіцыйна-справавы і асобныя жанры публіцыстыкі, а таксама тыя сітуацыі, пры якіх выкарыстанне названых моўных адзінак неабходнае. *Канцылярызмы* – словы ці выразы, што механічна паўтараюцца, пазбаўляючы мову індывідуальнасці, збядняючы яе; крыніца іх існавання – афіцыйна-справавы стыль, у якім устойлівыя выразы дазваляюць пазбегнуць двухсэнсоўнасці і забяспечыць дакладнасць. У.В. Анічэнка слушна сцвярджае, што канцылярызмы і штампы аб’ядноўвае гатовая формула; натуральна, што яе заўсёды прасцей скарыстаць, чым стварыць новы выраз, арыгінальна выказаць думку. З усяго сказанага вынікае: устойлівыя выразы ў мове мастацкай ці размоўнай – вынік беднасці мыслення, неначытанасці, абьякавага стаўлення да слова і маўлення: *Хлопец, які сядзеў на першай лаўцы, азірнуўся і ў выглядзе падтрымкі ўсміхнуўся дзяўчыне; Хлопец зноў сканцэнтраванна сваю ўвагу на эканамічным развіцці заходніх краін* (з газеты).

У мове мастацкай літаратуры штампы якраз могуць выкарыстоўвацца для стылізацыі, бо ствараюць афіцыйны каларыт: “Я, Таквіля Мондрая, наперад душу сваю пану Богу паручаючы, будучы на цела хвораю, але пры добрым розуме, усё памятаючы, з добрай волі свае і з парадаю прыяцеляў, перад сведкамі, на то запрошаных: солтысам Янам Вайтовічам і суседам сваім Браніславам Літаварам – зямлю сваю, а таксама быдла, вялікае і малое, скарб весь дамовы, з ласкі Божэе набыты, гэтым тастамантам адказую і апісую нявестцы сваёй Алесі Мондрай, каб яна да самае смерці нашае мяне і нябогую дачку маю Еўку, тутака памянёную, даглядала і карміла, а па смерці цела грэшнае па-боску пахавала.

Пісана ў аўторак, 14 грудня 1938 року, у вёсцы Верасава” (В. Адамчык).

Відавочна, што, ствараючы афіцыйную паперу ад імя персанажа, аўтар павінен быў выкарыстаць і адпаведныя моўныя штампы, і пэўную форму дакумента, каб праўдзівасць апісання не выклікала сумнення ў чытача; з гэтай жа мэтай уведзены асобныя выразы размоўнага характару.

Блізкія да моўных штампаў *словы-спадарожнікі*, так званыя “парныя словы”, якія таксама засмечваюць мову. Яны механічна ўжываюцца ў публіцыстыцы, у справавых паперах, часам іх змест не адпавядае сітуацыі, тым большая шкода наносіцца імі маўленню, асабліва нязмушанаму: крытыка – *вострая*, адпачынак – *заслужаны*, меры – *своечасовыя*, задачы – *канкрэтныя* і г.д. Той аўтар тэксту, які дбае пра чысціню маўлення, будзе пазбягаць такіх стэрэатыпных выразаў.

Адным са спрэчных на сёння застаецца пытанне адносна ролі запазычанай лексікі ў сучаснай беларускай мове. Немагчыма адназначна адказаць, ці засмечваюць словы з іншых моў беларускую. Ёсць словы, што прыйшлі ў мову даўно і зараз не ўспрымаюцца як іншамоўныя: *каляндар*, *капуста*, *бульба*, *язмін*, *газета* і інш. Яшчэ адна група іншамоўных слоў уключае назвы паняццяў, якія хоць і ўспрымаюцца як запазычаныя, аднак адаптаваліся (часткова ці поўнасьцю) да фанетыка-граматычнай сістэмы беларускай мовы: *кафэ*, *жэле*, *журы*, *гальштук*, *дыван*, *тахта*, *сувенір*, *піжама*, *сарафан*, *тралейбус* і інш. Без гэтых слоў цяжка абысціся, бо яны арганічна ўліліся ў моўную плынь і запатрабаваныя любым стылем. Вылучаецца яшчэ адна група слоў, якія маюць беларускія сінонімы (*кантракт* – *дагавор*, *пунктуальны* – *дакладны*, *утрыраваць* – *перавольшваць*, *імпанаваць* – *падабацца*). Узнікае пытанне: якая ступень насычанасці тэкстаў такімі словамі павінна быць? У гэтым якраз і ёсць праблема, паколькі тэкст павінен быць зразумелы слухачу і чытачу.

Пры выбары слова трэба ўлічваць яго значэнне, паходжанне, ступень зразумеласці; калі сэнсавыя нюансы ўлічаны і відаць, што словы тоесныя, перавагу трэба аддаваць усё ж адзінцы беларускай, каб не перанасычаць тэкст запазычаннямі, не “зацямяць” яго. Важна таксама ўлічваць начытанасць, дасведчанасць суб’ядніка, каб інфармацыя не застацца за межамі яго свядомасці. На гэту праблему звяртаў увагу яшчэ Максім Танк у адным са сваіх вершаў: – *Нарэшце ў адведзіны Прыехаў мой сыноч. Хацела з*

ім пагаварыць я Пра яго жыццё-быццё, Пра ўнукаў. Але ён з нейкімі – казаў – сваімі спонсарамі І менеджарамі Спяшаўся ў нейкі кемпінг, На нейкі брыфінг, Каб дамовіцца Аб нейкім кансенсусе, А потым паехаць на уік-энд. Толькі і паспела Даць яму ў дарогу Сяго-таго з дамашняга ... Так, седзячы на прызбе, Расказвае мне Старэнькая Гануля І ўздыхае: – Божачка! Хаця б там у яго Было ўсё добра! (“Адведзіны”). У сына якраз усё добра, але маці з яго аповеду, перасыпанага запазычаннямі, нічога не зразумела.

У мастацкіх тэкстах іншамоўныя словы могуць выконваць не толькі намінацыйную функцыю, але і эстэтычную – ствараць каларыт пэўнай дзяржавы, калі выкарыстоўваюцца як экзатызмы ці варварызмы. Запазычаныя словы могуць быць таксама сродкам перадачы эмоцый і пачуццяў – удзячнасці, захаплення, іроніі, сатыры, гумару і інш., у такім выпадку ўжыванне запазычанняў стылістычнай апраўдана: Я апрануўся, сеў на нарты, і каюр – паганяты запрэжкі – пагнаў сабак; Жылі яны, браты Цівунчыкі, па-суседску, асобнымі гаспадаркамі. Сцяпан, старэйшы, ваяваў у пачатку стагоддзя з японцамі, у Маньджурыі, і жонку сваю называў па-кітайску – “фіма”. Маладзейшы, Алісей, быў на першай сусветнай у Румыніі, і баба яго стала ад гэтага “фумей” (Я. Брыль).

Многія запазычаныя словы цяжкія для вымаўлення, таму аўтары з мэтай стылізацыі мовы персанажаў ужываюць іх у скажоным выглядзе, чым дасягаюць гумарыстычнага эфекту:

Дзед Цыбулька: А чаму гэта урбанізацыя ўжо стала нездаровай, і на жаль?

Ломцеў (здзівіўся): Ух ты! А ён – эрудзіт!

Дзед Цыбулька: Зараз разбяромся, хто ерундзіт (А. Макаёнак).

Спынімся на прыкладах, калі запазычаныя словы засмечваюць літаратурную мову. Як вядома, шматлікія тэрміны маюць іншамоўнае паходжанне. Але без іх не абысціся ні ў навуковым, ні ў публіцыстычным маўленні. Таму заўсёды трэба памятаць пра ўзрост адрасата, пра ўмеранае выкарыстанне гэтай групы слоў, каб не збіцца ў так званы псеўданавуковы (гелертэрскі) стыль і не застацца сам-насам “за трыбунай”. Як слушна сцвярджае У.В. Анічэнка, “у многіх выпадках запазычання ўскладняюць успрыняцце, зацямняюць сэнс інфармацыі” [4]. Што да мастацкага стылю, то тут ў пагоні за модным словам пісьменнікі часам збіваюцца з тропу, ператвараючы свае творы ў формулы ці тэарэмы з доказам і вывадам, ствараючы штучныя, надуманыя вобразы: Ды памяць – мой банк інфармацыі – мне выдала тэкст на дысплеі; Баюся спаць, твой дух чакаю апакаліпсістычнымі начамі; Міраж трансфармуецца ў рэчаіснасць; Мне – катарсісам Вашы абдымкі ў каламуці шалёных хваляў; Ты помніш сарамлівасць хваляў – электраімпульсы між намі; Бяроза ў маністах, сасна ў дэкальтэ... Бурытынавых лісцяў нагледзеўся я там. У гэтым тэатры, лясным вар’етэ, Міжволі раблюся лірычным вар’ятам. Трэба сказаць, што прапанаваныя вобразы ў прыведзеных ўрыўках да ўсяго яшчэ і не эстэтычныя: не хочацца суперажываць аўтару, і не ўзнікае жадання наведаць лес-вар’етэ, каб звар’яцець.



Некаторыя лінгвісты (К.А. Пагарэлая) адзначаюць, што чысціню маўлення могуць парушаць такія размоўныя лексемы, як *прафесіяналізмы вузкаспецыяльнага характару*. Гэтыя адзінкі з-за незразумеласці іх семантыкі і празмернага выкарыстання могуць шкодзіць чысціні маўлення. Аднак немагчыма, на наш погляд, стварыць пэўную прафесійную атмасферу, індывідуалізаваць мову персанажаў у мастацкім стылі, не выкарыстаўшы прафесіяналізмы: *Праўда, меў спраўную рыбацкую гаспадарку: два чаўны і розныя там сеткі, мярэжы, бучы, перамёты і шмат іншага, чаму Мікола і назвы не ведаў* (М. Машара); *У той час хросны быў яшчэ, і праўда, дужы. Шыў і кажухі, і суконныя сярмягі, якія ў нас называлі буркамі. А порткі – колькі хочаш. Мог і клёш, і “галіфе”, і ні тое ні сёе* (Я. Брыль). Як відаць, для атрымання агульнага ўражання ад мастацкага тэксту зусім не абавязкова ведаць значэнне ўсіх прафесіяналізмаў. Аднак у размоўным ці ў навуковым стылях, дзе гэтыя словы працуюць на дакладнасць маўлення, трэба абавязкова сачыць за празрыстасцю іх семантыкі.

Засмечваюць маўленне *словы-паразіты* – словы і выразы, якія без патрэбы паўтараюцца ў маўленні асобных людзей; яны не папаўняюць тэкст ніякай інфармацыяй, выкарыстоўваюцца механічна, што прыводзіць да стварэння камічных, анекдатычных рэплік тыпу *Кірыла Тураўскі нарадзіўся, між іншым... і... памёр, дарэчы... ; Я, магчыма, гэта, канечне, зраблю і інш.* Думка скажаецца, “загрувашчваецца” слоўным смеццем, якое адцягвае ўвагу ад зместу выказвання.

Існуе шэраг прычын, па якіх слоўнае пустазелле актыўна “прарастае” ў мове: па-першае, гэта беднасць слоўніка апавядальніка, па-другое, няўменне думаць перад аўдыторыяй (публічна), па-трэцяе, адсутнасць моўнага чуцця і раўнадушнае стаўленне да мовы. Пры індывідуалізацыі мовы дзейных асоб пісьменнікі выкарыстоўваюць такую адметнасць маўлення, і ў гэтым, думаецца, ёсць станоўчы момант. Пачуўшы, як словы-паразіты гучаць з вуснаў персанажаў, наўрад ці хто захоча выглядаць гэтаксама прымітыўна. У мове мастацкіх тэкстаў з вуснаў персанажаў мы чуем самыя розныя словы і выразы, напрыклад, *вось цо да, тудэма-сюдэма, нібыто, грэц яго, чуеце, дай я гахну* і інш. Некаторыя з такіх частапаўтаральных рэплік могуць станавіцца мянушкамі, якія падкрэсліваюць спецыфічныя рысы характару дзейных асоб, нагадваюць цікавыя сітуацыі з жыцця чалавека. Ужыванне слоў-паразітаў заўсёды ўспрымаецца як загана маўлення; асабліва часта паўтараюцца словы *ціпа, значыць, гэта самае, як бы, на самай справе* і інш. Клопат пра чысціню маўлення павышае якасць і маўленчай дзейнасці, і іншых відаў дзейнасці чалавека нават тады, калі

яго праца не звязана са словам.

## ДАРЭЧНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

*Дарэчнасць* – такая камунікатыўная якасць, пры якой ўжытыя моўныя сродкі адпавядаюць месцу, часу, жанру, мэтам і ўмовам зносін. Маўленне дарэчнае, калі яно строга адпавядае задачам зносін, зместу інфармацыі, выбранаму жанру і стылю выкладання, індывідуальным асаблівасцям аўтара і адрасата.

Захаваўне дарэчнасці прадугледжвае веданне стылістычнай сістэмы мовы, заканамернасцяў ужывання моўных сродкаў у кожным функцыянальным стылі, што дазваляе знайсці найбольш мэтазгодны спосаб выражэння думкі, перадачы інфармацыі.

Неабходная ўмова дарэчнасці – добрае веданне і асэнсаванне прадмета інфармацыі. Вялікае значэнне мае таксама агульная культура аўтара, яго адносіны да адрасата, уменне хутка арыентавацца ва ўмовах зносін.

У лінгвістычнай літаратуры вылучаюць дарэчнасць стылёвую, кантэкстуальную, сітуацыйную і асобна-псіхалагічную. Дарэчнасць кантэкстуальную і сітуацыйную размежаваць цяжка, таму нярэдка іх аб'ядноўваюць і гавораць пра сітуацыйна-кантэкстуальную дарэчнасць.

Для кожнага функцыянальнага стылю ўласцівы свае заканамернасці адбору, арганізацыі і ўжывання моўных сродкаў. Пытанне пра дарэчнасць або недарэчнасць той ці іншай моўнай адзінкі ў кожным стылі рашаецца парознаму. Напрыклад, у афіцыйна-справавым і навуковым стылях выкарыстоўваюцца агульнаўжывальныя, нейтральныя і кніжныя моўныя сродкі. Недарэчным будзе ўвядзенне ў такія тэксты нелітаратурных элементаў. У публіцыстыцы ж нелітаратурныя моўныя сродкі (дыялектызмы, жарганізмы, варварызмы, экзатызмы, размоўная і прастамоўная лексіка) дапушчальныя, калі яны выконваюць стылістычную функцыю. Тое ж самае можна сказаць і пра мастацкі стыль, у якім ужыванне моўных сродкаў падначалена аўтарскай задуме, стварэнню мастацкага вобраза.

Сітуацыйна-кантэкстуальная дарэчнасць дыктуе ўжыванне сродкаў у залежнасці ад сітуацыі зносін і кантэксту, у якім моўная адзінка знаходзіцца. Асноўным крытэрыем гэтай разнавіднасці дарэчнасці з'яўляюцца сітуацыя і задачы зносін. Нельга гаварыць з рознымі людзьмі (напрыклад, з дарослым і з дзіцём) аднымі і тымі ж словамі: трэба ўлічваць разумовыя магчымасці і падрыхтаванасць адрасата да ўспрымання інфармацыі. Не варта злоўжываць у тэксце мастацкага стылю спецыяльнымі і прафесійнымі словамі, значэнне якіх незразумела неспецыялісту (выключэнне – калі яны выконваюць стылістычную функцыю).

Парушэннем дарэчнасці з'яўляецца ўжыванне стылістычна маркіраваных адзінак без уліку іх функцыянальнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, нематываванае парушэнне адзінства стылю. Разгледзім прыклады: *Пазабюджэтныя грошы становяцца палачкай-выручалачкай пры рашэнні матэрыяльных праблем; Культурнае жыццё ва ўніверсітэце паранейшаму б'е ключом* (са справаздач). У прыведзеных сказах недарэчнымі з'яўляюцца элементы гутарковага стылю (*палачка-выручалачка, біць ключом*)

у афіцыйна-справавых дакументах, для якіх недапушчальныя эмацыянальна-экспрэсіўныя сродкі.

Асобасна-псіхалагічная дарэчнасць рэгулюе маўленчыя зносіны. Маўленне не толькі змяшчае інфармацыю, але і выражае адносіны гаворачага да рэчаіснасці, да людзей вакол яго. Таму аўтар выказвання павінен улічваць, **як** яго словы падзейнічаюць на адрасата. Асобасна-псіхалагічная дарэчнасць прадугледжвае павагу, тактоўнасць, уменне “чытаць” настрой суразмоўцы, улічваць яго індывідуальна-псіхалагічныя асаблівасці, майстэрства знаходзіць адпаведнае сітуацыі слова, інтанацыю.

Выдзяленне розных відаў дарэчнасці з’яўляецца некалькі ўмоўным. Стылёвая дарэчнасць прасочваецца яскрава. А вось сітуацыйна-кантэкстуальная і асобасна-псіхалагічная цесна пераплятаюцца не толькі паміж сабой, але і з маўленчым этыкетам, які прадугледжвае тактоўнасць, павагу, дабрыню, шчырасць у паводзінах удзельнікаў зносін.

Характар размовы вызначаюць не толькі ўжытыя словы, але і тон, інтанацыя, з якой яны выказаны. Адзін і той жа выраз можа ўспрымацца парознаму ў залежнасці ад тону. Заўсёды трэба браць пад увагу інтарэсы чалавека, з якім уступаеце ў размову, месца, дзе вы знаходзіцеся, настрой і стан людзей, што вакол вас. Недарэчна, напрыклад, гаварыць пра работу з тымі, хто ў гэты момант адпачывае, а пры абмеркаванні рабочых планаў – пра ўчарашняе свята. Не прынята абмяркоўваць свае сямейныя справы ў прысутнасці трэцяй асобы. У кампаніі пазбягаюць размоў, якія выклікаюць цяжкія ўспаміны або сумны настрой. У прысутнасці хворага не гавораць пра смерць. Недарэчна ў цяжкім разказваць пра катастрофы на чыгунцы, у самалёце – пра катастрофы ў палёце, за сталом – пра рэчы, якія могуць сапсаваць апетыт і г.д. Не прынята пытацца ў жанчыны пра яе ўзрост. Адны і тыя ж учынкi ў адных выпадках могуць быць дарэчнымі, у іншых – недарэчнымі. Напрыклад, недарэчна перарываць выступоўцу да моманту, пакуль не выйшаў рэгламент, аднак калі рэгламент выйшаў, то напамін пра гэта выглядае дарэчным.

“Дарэчнасць маўлення рэгулюе працэс выразнага, лагічнага і дакладнага выказвання думак, падпарадкоўваючы яго адпаведным інфармацыйным, выхаваўчым, эстэтычным і іншым задачам,” – так акрэслівае ролю гэтай камунікатыўнай якасці У.В. Анічэнка [4, с. 232].

Прааналізуем мову рэкламы кінафільма “Франц і Паліна” з пункту погляду менавіта дарэчнасці: разгледзім, ці адпавядаюць словы, выразы, стыль той маўленчай сітуацыі, якая апісваецца ў тэксце (тэкст прыводзім без перакладу, каб захаваць аўтарскую манеру пісьма, танальнасць выкладу і адметнасць вобразных сродкаў):

ПРЕМЬЕРА  
ТОЛЬКО В ДОМЕ КИНО  
13 СЕНТЯБРЯ 2006 ГОДА

ФРАНЦ+ПОЛИНА

*Художественный фильм, снятый по повести “Немой” Алеся Адамовича. Режиссёр – Михаил Сегал. Производство студии “Югра-фильм” (Россия) при содействии киностудии “Беларусьфильм”.*

***Картина о любви, не знающей границ...***

...счастливы жили люди в полесской деревне “Петухи”. А как напали вероломно фашисты на нашу Родину – так ушли партизанить почти все петуховские мужики. Ушел и колхозник Кучера, и сын его – Павел. А Кучериха с малой дочкой Полиной остались в деревне, но вести доносились до них страшные: будто в соседних деревнях всех детишек, баб да стариков в домах позапирали и сожгли заживо. Правда ли это? Узнать не у кого...

И тут немцы пришли сами: красивые, подтянутые, вежливые. Расселились по домам, стали жить. К Кучерихе поселили бывшего офицера и молодого солдата. Офицер – тот степенно вел себя: завтракал, обедал, ужинал да трубочку курил. А молодому не сиделось: он и автомат три раза на дню почистит, и воду в дом натаскает, и сам для себя вдоль улицы помарширует.

Страшно вели себя эсэсовцы. Но не трогали никого, даже иногда продукты свои привозили и по хозяйству помогали. Работали эсэсовцы, как простые деревенские парни, как сыны, что в лес ушли партизанить. И Франц, молодой постоялец Кучерихи, больше всех старался...

**НА ВСТРЕЧЕ СО ЗРИТЕЛЯМИ ГОСТИ ИЗ РОССИИ – ТВОРЧЕСКАЯ ГУППА ФИЛЬМА.**

Змест прыведзенага ўрыўка, хоць і прысвечаны апісанню цікавага кінафільма, не апраўдвае той танальнасці (аўтар быццам распавядае казку), якая абрана для перадачы інфармацыі, як, дарэчы, не адпавядаюць сітуацыі тыя вобразныя сродкі, што характарызуюць персанажаў. Мы ведаем, што прывесла вайна мірным жыхарам не толькі Беларусі, ведаем пра выключныя выпадкі адваротнага характару, але параўноўваць іншаземных захопнікаў з сынамі, якія партызаняць, – верх моўнай безгустоўнасці і чалавечай бездухоўнасці. К слову, і змест самога фільма, яго музычнае афармленне не адпавядаюць танальнасці рэкламы: фільм цяжкі для прагляду, яго сюжэт далёкі ад лірычнага, падзеі – ад рамантычных.

Такім чынам, дарэчнасць маўлення – паняцце не толькі лінгвістыкі, але і дастаткова дакладны партрэт (праз маўленчыя паводзіны) як аўтара, так і аўдыторыі.

## БАГАЦЦЕ МАЎЛЕННЯ

**Багацце** маўлення – гэта адна з найбольш важных камунікатыўных якасцяў, бо дэманструе лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, граматычныя і стылістычныя рэсурсы мовы. Багацце любой мовы можна ўявіць, калі паглядзець вакол сябе, падумаць пра тое, што прадметы, дзеянні, іх якасці і ўласцівасці, абстрактныя паняцці і інш. – усё мае назву, а часам і не адну. Значыць, наколькі разнастайны свет, наколькі развіта мысленне і жыццядзейнасць чалавека, настолькі багатая і мова.

Маўленчае багацце кожнай канкрэтнай асобы праяўляецца індывідуальна і залежыць ад розных фактараў: ад неабыякавага стаўлення да мовы, ад прафесіі, ад начытанасці, ад пачуццёвай гамы чалавека ва ўспрыманні свету. Адны навукоўцы сцвярджаюць, што актыўны слоўнік сучаснага чалавека складае каля 8 тысяч розных слоў, іншыя называюць лічбу 12 тысяч. Лічыцца, што нават творчыя і высокаадукаваныя людзі, якія пішуць мастацкія, навуковыя, публіцыстычныя тэксты, выкарыстоўваюць толькі каля 10 працэнтаў агульнаўжывальнага лексікону. Падлічана, напрыклад, што Францыск Скарына ужыў больш за 13 тысяч розных слоў, Якуб Колас – 500 тысяч.

Варта памятаць: поўнасцю моўнае багацце не адлюстроўвае ніводзін лексікаграфічны даведнік, паколькі тэрміны, дыялектызмы, устарэлыя словы, аўтарскія неалагізмы, складаныя лексемы, словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, жарганізмы, запазычаныя адзінкі, геаграфічныя, астранамічныя і інш. індывідуальныя назвы поўнасцю слоўнікамі не ўлічваюцца (У.В. Анічэнка).

Тэксты, у якіх ужываецца цікавая, з густам падабраная тэматычная лексіка, заўсёды захапляюць чытача, узбагачаюць яго слоўнікавы запас. Лексічная разнастайнасць дапамагае эмацыйна і дакладна апісаць прадмет ці з'яву: *Вызначаючы кароткі начны шлях бяссоннага летняга сонца, на поўначы святлела паласа суцэльнай зары. Сонца, якое, здаецца, так нядаўна села амаль на паўночным захадзе, перапаўзло, хаваючыся за далягляд, на паўночны ўсход і спынілася, каб пачаць памаленьку выплываць наверх. Яно было яшчэ глыбока за пушчай, таму што над грэбнем лесу яшчэ ўсё нясмела займалася зара ўсходу. А па меры таго, як яна разгаралася, рэшткі вячэрняй зары патухалі. Вось-вось павінен быў прагнуцца ў збожжы першы жаўранак і, атрасаючы свежыя кропелькі з шэрага, цёплага пер'я, узняцца над полем, абвясічаючы захопленым шчэбетам пачатак новага дня* (Я. Брыль). Слоўнае багацце, бездакорна падабраныя словы дапамагаюць нам уявіць усход сонца і адчуць характэрнае прыроды.

Свет вакол нас надзвычай разнастайны, але мова намнога багацейшая, паколькі адзін і той жа прадмет можа мець некалькі назваў, адна і тая ж думка можа быць аформлена па-рознаму.

На лексічным узроўні багацце мовы асабліва выразна праяўляецца праз ужыванне сінонімаў і шматзначных слоў. Сэнсавая насычанасць слова працуе не толькі на эканомію моўных рэсурсаў – яна яшчэ адлюстроўвае вобразнасць мыслення, што ўзбагачае змест маўлення.

Слова *ключ*, напрыклад, мае некалькі значэнняў: ‘металічная прылада для адмыкання і замыкання замка’; ‘прылада для завінчвання і адвінчвання гаек, адкаркоўвання, заводкі чаго-небудзь і да т.п.’, а таксама (перан.) ‘тое, што служыць для разгадкі, разумення каго-небудзь, чаго-небудзь, для авалодання чым-небудзь’. Слова *ключ* мае амонімы: яно называе знак пачатку нотнага радка; чараду птушак у палёце; верхні камень, якім заканчваецца арка, скляпенне.

Ведаючы ўсе ці некаторыя значэнні шматзначных слоў, слоў-амонімаў, чалавек вострага розуму, тонкага моўнага адчування можа дасягнуць яркай эмацыянальнасці, асаблівай маўленчай экспрэсіі: *Ключ жураўліны! Гэта – ключ, якім адмыкаюць Веснія воды, Цёплыя подыхі ветру, Зялёныя руні, Птушыныя гнёзды, Вясёлкі і радасць. Таму, калі бачу яго, Мне хочацца рукі свае працягнуць Аж пад хмары асеннія, Каб ключом гэтым Зноў адамкнуць Маладосць* (М. Танк).

Часам аўтары ўжываюць словы з такімі значэннямі, якія не фіксуюцца слоўнікамі, у гэтым выпадку ўзнікаюць семантычныя неалагізмы, якія таксама ўзбагачаюць мову: *Ключ – клічнік, замок – пытальянік, ключ – модус, замок – атрыбут, ключ – учынак, замок – з’ява, ключ належыць мужчыне, замок – жанчыне, ключ – неба, замок – зямля* (А. Разанаў). Праз сугучча слоў, якія яднаюцца ў паэтычным кантэксце, аўтар пашырае семантычны аб’ём слоў, тым самым насычае мову экспрэсіяй, а творы – запамінальнымі і арыгінальнымі вобразамі.

Разгледзім яшчэ адзін прыклад, прапанаваны М.В. Абабуркам. Даследчык звяртае ўвагу на тое, што мова мастацкага тэксту дэманструе багацце маўлення праз ужыванне розных лексіка-семантычных груп назоўнікаў, аб’яднаных у мікрасістэме ‘сядзіба і яе часткі’: 1) *сядзіба, сяліба, селішча, аселішча, населішча, сельбішча; забудова, двор, дворышча, падворышча, падвор’е; пасада, гаспода, седас, седала, котлішча; 2) двор, дварышча, падворак, панадворак; 3) адрына, хлеў, абора, стадола, гумно; 4) хлявух, хлевушок, свінух, свінушок, свінушнік; 5) варыўня, варывенька, стопка, стопачка, істопка; пограб, склеп, яма, прыгрэбка, прыгрэбнік; 6) асець, восець, клець, свіран, свіронак, клуня; 7) пуня, пунька, сенавал, плятнік; 8) калодзеж, калодзезь, студня, калонка; 9) журавель, асвер, коварат; пругло, страла; 10) брама, вароты, коўраты; засаўкі, спрага, прасла; 11) гумно, гумнішча, прыгуменне, прыгумень, загуменне, загумень, загумёнкі; 12) прысядзібны ўчастак, прыўсадзібны ўчастак, пысядзьбенны ўчастак, соткі, пляц [1, с. 60-61].*

Аднак трэба памятаць, што многія з прыведзеных слоў дыялектнага паходжання і што дыялекты былі і застаюцца адной з крыніц папаўнення, узбагачэння мовы літаратурнай.

Лексічныя неалагізмы таксама з’яўляюцца сродкам узбагачэння мовы, аднак толькі ў тым выпадку, калі не парушаюць чысціні маўлення (нагадаем: яны не павінны парушаць мілагучнасць мовы, а само новае слова павінна адлюстроўваць змест паняцця): *Мы ж аднадумцы ўсе і аднадомцы, Каб стаць і даўгавечней, і дужэй Дабро памножым на дабро, каб сонца Свяціла*

кожнаму даўжэй (С. Грахоўскі); *Мае добрыя людзі, Суайчыннікі, Сузямельцы...* (Н. Мацяш); *Прапахлы багуном, імішарамі, іду, нагрыблены, дамоў* (Ю. Свірка); *Каб аперазаць паўнеба маланцы дастаткова вока-мгнення, вокаміргнення...* (А. Разанаў).

Моўная разнастайнасць забяспечваецца рознымі відамі сінонімаў: кожнае з блізказначных слоў адрозніваецца адценнем значэння ці стылістычнай афарбоўкай ці тым і другім адначасова; часам сінонімы адрозніваюцца толькі гучаннем. У любым выпадку гэтыя словы дазваляюць пазбегнуць паўтораў і перадаць сэнсавыя і эмацыянальныя нюансы выказвання: *Возера зноў зрабілася **ціхім і спакойным**, а вада **чыстай і празрыстай*** (В. Вольскі); *Дык які ж гэта **дыспут**, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта **пяроснар**, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою* (Я. Сіпакоў); *Я ўсё **сцярплю**, я ўсё **стрываю** І ўсё навек **благаслаўлю** – Адно пачуй, як я **кахаю**, Адно спазнай, як я **люблю*** (Н. Гілевіч).

Як слушна адзначае аўтар “Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў” М. Клышка, багацце сінонімаў у мове – паказчык яе развітасці, здольнасці перадаваць найтанчэйшыя рухі думкі, выяўляць самыя складаныя адценні паняццяў, характарыстык, паўтонаў пры апісанні рэчаіснасці, перажыванняў чалавека: *Ты што? Дысцыпліны не ведаеш? Ты ж – сакратар камсамольскага камітэта. Вот вам – пахвалі яго – малайчына, удалец. А ён – **дззерцір! Лятун! Перабегчык!*** (А. Макаёнак).

Маўленчае багацце выяўляецца і праз кантэкстуальныя сінонімы. Словы, не маючы семантычнай блізкасці ў агульнамоўным ужытку, у пэўным кантэксце збліжаюцца, характарызуюць адно паняцце. Раскрываючы самыя нечаканыя аўтарскія асацыяцыі, такія рады слоў дэманструюць разнастайнасць маўлення канкрэтнай асобы (у дадзеным выпадку аўтара): *Будзень ідзе, **свята стаіць**, будзень **дзеліць**, **свята яднае**, будзень **бачыць гадзіны**, **свята вечнасць**, будзень **судзіць**, **свята апраўдвае**, на будзень **дзівацца людзі**, а на **свята – свет*** (А. Разанаў); *Я быў **дзівак**, **значыцца**, я быў **паэт*** (Я. Брыль).

Маўленне ўзбагачаецца таксама пры дапамозе фразеалагічных сродкаў мовы. Фраземы, ужытыя з аказіянальнай ці ўзуальнай функцыяй, заўсёды надаюць тэксту тое непаўторнае гучанне, якое выяўляе моўнае пачуццё меры аўтара, ацэнку прадмета гутаркі. Фразеалагізмы і прыказкі – гэта і народная мудрасць, і гумар, якія, акрамя ўсяго, аздабляюць маўленне спецыфічным нацыянальным каларытам: *як журавін жменю глынуў; спроба – не хвароба; скупы двойчы плоціць, а дурны двойчы ходзіць; дзе камар козы пасе; вераб’ю раз дзеўбануць; вочкі глядзяць ды трасцы з’ядзяць і г.д.*

Выкарыстанне ў маўленні афарызмаў сведчыць пра адукаванасць асобы, асэнсаванасць сітуацыі. Аднак пры выкарыстанні ўстойлівых моўных адзінак нельга парушаць маўленчы этыкет, трэба ўлічваць як семантыку афарызмаў, так і іх стылістычную афарбоўку. Уласныя думкі і пачуцці можна пацвярджаць выслоўямі як айчынных, так і замежных аўтараў, але пры цытаванні запазычаных выразаў пажадана перакладаць іх на беларускую

мову. Думаецца, што ў першую чаргу трэба выкарыстоўваць трапнасць, выразнасць менавіта роднага слова, тым больш што крылатых выразаў у беларускай літаратуры даволі шмат: *Жыві і цэльнасці шукай, Аб шыраце духоўнай дбай; На што ж на зямлі Сваркі і звадкі, боль і горыч, Калі ўсе мы разам ляцім Да зор?* (М. Багдановіч); *Аднаго баюся я прысуду, Што выносяць нашы дзеці нам* (М. Танк); *Жыццё, як свята, адзначаем разам, А паміраем – толькі па адным* (С. Законнікаў); *Як па зорках, па расе Твой апошні шлях праляжа. Памірай, а жыта сей. Рунь пра сейбіта раскажа* (А. Сяс); *Усіх адною меркаю не мерце, што з намі і за намі ўслед ідуць. Адны памруць адразу пасля смерці, Другія на стагоддзі ажывуць* (С. Грахоўскі); *У нас гордасць жыве, Але вельмі замала ў нас годнасці* (П. Панчанка); *Слова! Цуд найвялікшы між цудаў-дзівосаў, Што здзіўляў у вяках і здзіўляе нанова* (Н. Гілевіч).

Разнастайваюць маўленне словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі: яны адлюстроўваюць змену семантычнага аб'ёму слова (паказваюць на павелічэнне ці змяншэнне памеру прадмета, на розную ступень праяўлення якасці), дапамагаюць акрэсліць аўтарскую ацэнку зместу выказвання: ... *Цвітуць ліны. Якая прахалода! Вялізныя, раскошныя, усе ў вясёлкавых россыпах рос. У чысцюткай сцюдзёнай расе, у звоне пчол* (У. Караткевіч); *Вось яе, госцейку [дзяўчынку], зноў ставяць на лаву, надзяваюць ёй паліто, завязваюць хустачку, потым хустку, тады накрываюць вялізнай цёплай хустай* – так, каб захутаць яе ўсю (Я. Брыль).

На сінтаксічным узроўні багацце маўлення рэалізуецца праз вялікую колькасць сінанімічных і несінанімічных канструкцый, якія дазваляюць пазбегнуць аднастайнасці, стэрэатыпнасці выкладу матэрыялу. Для апісання аднаго і таго ж прадмета сінтаксіс мае простыя і складаныя сказы, развітыя і неразвітыя, сказы ўскладненай будовы, няпоўныя сказы, словы-сказы і інш. Можна правесці лінгвістычны эксперымент і параўнаць апісанне такой прылады працы, як каса, у мастацкім і навуковым стылях:

*Каса – косая, аднак там, дзе яна праходзіць, застаюцца чыстыя, без касмыкоў, касынкі лугоў і роўныя каснікі пакосаў.*

*Каса не спакушаецца славай і не выстаўляецца на паказ: яна толькі першаю, у расу, каштуе тыя “смакосы”, якія пасля будуць каштаваць каровы і козы.*

*Каса касуе ўсё, што ўзводзілі вясна і лета: яе кранае не краса званцоў, касачоў ці калоснікаў, а косінусы і катангенсы стасункаў з імі* (А. Разанаў).

*Каса, прылада для скошвання травы і збожжавых культур. Да 15 ст. бытавалі паўкоскі і К. – гарбушы, якімі касілі гарох і траву каля платоў і пнёў. З 15 ст. былі пашыраны К. з доўгім металічным палатном (лязо) і доўгім драўляным кассём (касільна, касавільна, касаўё) з прымацаванай на сярэдзіне яго драўлянай ручкай. Палатно К. мацуецца да касы спецыяльным жалезным кальцом (пяткай). На Палессі, Гродзеншчыне яно наз. рэхвай, на Гомельшчыне, Магілёўшчыне, Міншчыне яно называлася банькай, дзе-нідзе напёрсткам, грывянкай ... У канцы 19 – пач. 20 ст. выкарыстоўваліся ў*



асноўным К.-“вілейкі” (“літоўкі”), выраблялі іх на заводзе ў Вілейцы. Перад касьбою К. кляпалі на тупой бабцы вострым канцом малатка (наском), на вострай – тупым (пяткай), а ў час касьбы К. вастрылі бруском ці мянташкай (Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя).

Нягледзячы на тое, што ў абодвух прыведзеных урыўках у асноўным выкарыстоўваюцца складаныя сказы, мы назіраем розныя іх тыпы. Навуковаму маўленню ўласцівы сказы з бязлучнікавай сувяззю, сярод простых сказаў шмат няпоўных, у якіх прапушчаны выказнікі (жанр энцыклапедыі патрабуе сцісласці). Мастацкаму маўленню ўласцівы складаныя сказы камбінаванай будовы, якія дапамагаюць аўтару праз прызму індывідуальных асацыяцый разважаць над “сэнсам існавання” прылады працы. З тэкстаў відаць, як у розных стылях праяўляецца багацце маўлення на іншых моўных узроўнях: напрыклад, мастацкі стыль дэманструе лексічную разнастайнасць (*краса, званцы, касачы, каласоўнік, касмыкі, каснікі*), у тым ліку ўжыванне слоў з пераносным значэннем – *касынкi лугоў, косінусы і катангенсы стасункаў, каса не спакушаецца, каса каштуе*, неалагізма – *смакосы ад смакаваць*. Менавіта мастацкі стыль дэманструе багацце маўлення: творы, напісаныя добрай літаратурнай мовай, – крыніца папаўнення індывідуальнага слоўнікавага запасу асобы. Многія лінгвісты з гэтай мэтай прапаноўваюць весці лінгвістычныя слоўнікі, у якіх запісваць новыя, невядомыя лексемы разам з тлумачэннем іх значэнняў, перыядычна перачытваць запісы, паўтараць і выкарыстоўваць словы ў залежнасці ад сітуацыі.

Разнастайнасць, арыгінальнасць моўных фактаў дазваляюць кожнаму ўзбагаціць сваё маўленне, зрабіць яго багатым і непаўторным, прадэманстраваць пры гэтым свае найлепшыя дзелавыя і чалавечыя якасці. І наадварот: недахоп слоў, частыя паўторы выяўляюць нізкую маўленчую і агульную культуру чалавека і характарызуюць яго з негатыўнага боку. Зыходзячы з гэтых разважанняў, можна зрабіць вывад, што і размоўны стыль павінен вызначацца багаццем.

Публіцыстычныя тэксты, разлічаныя як на зрокавае, так і на слыхавое ўспрыманне, аказваюць уплыў на эмоцыі і свядомасць чалавека, а гэта якраз і можна зрабіць дзякуючы разнастайнасці маўлення. Асобным жанрам гэтая якасць уласціва ў меншай (інфармацыйная) ці большай (мастацка-публіцыстычная) ступені, аднак любы тэкст толькі выйграе ад ужывання сінанімічных адзінак, умелага выкарыстання паронімаў, розных тыпаў сказаў.

Навуковы стыль, як відаць нават з прыведзенага вышэй урыўка, павінен быць багаты на моўныя сродкі для перадачы навуковай інфармацыі, для забеспячэння дакладнасці, лагічнасці, а часам і займальнасці (навукова-папулярны падстыль, асобныя жанры вучэбнага падстылю). Думаецца, што развіццё навуковага стылю павінна ісці па шляху індывідуалізацыі мовы пры ўсёй яго структурнай і некаторай лексіка-граматычнай стандартызаванасці.

Стыль афіцыйна-справавы найменш рэалізуе багацце мовы, аднак вусная яго форма заўсёды больш экспрэсіўная, чым пісьмовая, а гэта

значыць, што тут могуць умерана выкарыстоўвацца словы з суб'ектыўна-ацэначнымі фармантамі, семантычныя і некаторыя семантыка-стылістычныя сінонімы, спрошчаны сінтаксіс замест магчымых складаных канструкцый у пісьмовай форме, а таксама афарызмы і фразеалагізмы з нейтральнай стылістычнай афарбоўкай. Дзелавое маўленне праз багацце мовы павінна дэманстраваць развітасць асобы, яе дасведчанасць, неардынарнасць і смеласць мыслення.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

## ВЫРАЗНАСЦЬ І ВОБРАЗНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

**Выразнасць** – камунікатыўная якасць маўлення, пры дапамозе якой аўтар тэксту падтрымлівае ўвагу чытача або слухача, прымушае задумацца над зместам выказвання, кранае думкі і пачуцці, не пакідае раўнадушным. Часам у мовазнаўчай літаратуры атаясамляюць паняцці *вобразнасць* і *выразнасць*; аднак **вобразнасць** заўсёды звязана з пераносным значэннем слова, з ужываннем слова ў кантэксце, у той час як для стварэння *выразнасці* (экспрэсіўнасці) могуць ужывацца словы і з прамым значэннем. Несумненна адно: і *вобразнасць*, і *выразнасць* упрыгожваюць маўленне. Яшчэ Дыяген Вавілонскі пісаў: “Прыгажосць ёсць выказванне, якое дазваляе пазбегнуць паўсядзённасці”. З усяго сказанага вышэй вынікае: паняцце *выразнасці* больш шырокае за паняцце *вобразнасці*, гэтыя два паняцці рэалізуюць эстэтычную функцыю мовы, а значыць, яны найбольш запатрабаваныя ў мастацкім стылі.

Як вядома, маўленчая *выразнасць* залежыць ад многіх прычын: ад ступені асэнсаванасці аўтарам прадмета гутаркі, ад стаўлення да тэмы і зместу выказвання, ад наяўнасці / адсутнасці псіхалагічнага кантакту паміж адрасатам і адрасантам. Аднак веданне мовы, моўнае чутцё – гэта перадумова стварэння *экспрэсіўнага* тэксту. Важна ўсвядоміць, што *выразнасць* дэманструе неардынарнасць мыслення, спецыфічнасць светаўспрымання і выяўляецца на ўсіх моўных узроўнях: фанетычным, лексічным, фразеалагічным, словаўтваральным, граматычным і экстра-лінгвістычным (нямоўным).

Гукапіс як крыніца *выразнасці* мовы прапаноўвае шэраг фанетычных прыёмаў, якія найчасцей функцыянуюць у мастацкім стылі – у мове паэзіі ці лірычнай прозы. Нельга не пагадзіцца з тым, што высокамастацкі твор, пры ўспрыманні якога чытач (слухач) атрымлівае задавальненне, – гэта гармонія гукавой і *вобразнай* прыроды слова. Гукавыя паўторы (алітарацыя і асананс) выкарыстоўваюцца пісьменнікамі з рознай мэтай, таму ролю гэтых сродкаў трэба разглядаць у кантэксце: *Ні самалёта, ні сініцы, Стаяць бярозы, нібы ў сне, Пакуль ламанай бліскавіцай Па небасхіле паласне, Пакуль дрымотна забуркоча, З-за хмары выкаціцца гром, Загрукае пустою бочкай І разаб’ецца за бугром* (Г. Бураўкін). Як відаць, праз паўтор свісцячых [с] – [с’], [з] – [з’], галоснага [і] аўтар “малюе” цішу, якая змяняецца раскатамі грому, а ён у вершы грукоча не толькі дзякуючы параўнанню (*як пустая бочка*), метафары (*разаб’ецца за бугром*), але і дзякуючы паўтору вібранта [р], галоснага [о].

У выніку шматлікіх гукавых паўтараў пісьменнікі ствараюць *гукавобразы* – *вобразы*, у аснове якіх гукавыя асацыяцыі індывідуальнага, аказіянальнага характару. У сучаснай беларускай літаратуры незвычайнай *экспрэсіяй* валодаюць арыгінальныя *гукавобразы* Алеся Разанава. Слова, якое з’яўляецца назвай, потым вытлумачваецца на працягу ўсяго верша, раскрываючы самыя нечаканыя бакі прадмета асэнсавання. Прааналізуем урывак з твора “Дождж”: *Дождж [дошч] доўгачаканы, доўгажаданы. Ён “доіцца” з неба і дагаджае атожылкам руні, дрэвам, усёй зямлі – ён іхні*

заўсёды добраахвотны даўжнік. Дождж прыходзіць як боскі адказ на стараславянскую – старасялянскую – малітву: “Хлеб наш насущный даждь нам днесь”. Дождж добры, дождж дужы, калі ён у меру, у дозу, у “досыць” і калі ў пару – у сяўбу, а не ў жніво і ў дажынкi. Нанізванне слоў з гукамі [ж], [ш], [ч] стварае гукавы малюнак ціхага, шапаткога дажджу; паўтор [о] “малюе” дождж працяглы, доўгі; жыццядайная, жыщесцвярджальная сіла дажджу – у паўторы звонкіх [д], [дж].

Сугучча слоў (роднасных і няроднасных) – гэта крыніца стварэння дакладнай рыфмы, каламбураў, скорогаворак, якія заўсёды ўражваюць трапнасцю словаўжывання, вастрынёй думкі, падтэкстам: *Такая цішыня... Здаецца, клёны слухаюць І хочуць адгадаць, якой дарогай, дзе З сібернымі вятрамi, з завірухамi У ботах ледзяных зіма ідзе* (П. Панчанка) – на сугучныя канцавыя лексемы прыпадае сэнсавая нагрузка, паэт акцэнтуюе ўвагу на прыбліжэнні вясны. У сваю чаргу каламбуры, заснаваныя на сугуччы слоў, – гэта і сродак рытмізацыі і рыфмізацыі паэтычнай мовы, праз лексемы з гукавым падабенствам дасціпна супастаўляюцца (супрацьпастаўляюцца) з’явы, прадметы, іх дзеянні і ўласцівасці. Аўтары нібы “гуляюць” са словамі, не пакідаючы абыякавымі чытачоў, слухачоў: *Цяпер – Ці ў радасці згары, Ці счакні ад адчаю, Адчуй адно: ідзеш з гары. Твой смутак залачае...; Мне ўцямна, нарэшце, зрабілася, Што значыць утопія – Багата ў Ваших вачох утапілася, утоп і я...* (Р. Барадулін).

Пры стварэнні скорогаворак наўмысна сутыкаюцца сугучныя словы: хуткі тэмп ускладняе іх вымаўленне, а гэта, акрамя захапляльнасці, пэўнай маўленчай гульнёвасці, дапамагае выпрацоўваць дыкцыю: *У бабра торба добра, Добра бабру: Торба добра ў бабра; Ніхто не рады такому граду, Груды граду выбілі грады* (А. Клышка).

Да фанетычных сродкаў выразнасці мовы адносіцца *складападзел*; падзел слова на склады дазваляе графічна і інтанацыйна вылучыць сэнсавыя важкае слова – тое, якому аўтар надае асаблівае значэнне і якое з’яўляецца важным для раскрыцця ідэйнага зместу твора: *Ад першай кулі гінуць, Ад апошняй. Не на-мі-рай-це!..Хлопчыкі мае* (Я. Янішчыц); – *Імяніны – свята святаў, – Мне з усмешкай Кажэ тата. Падарыў сягоння Ён Дзіва-цацку – Тэ-ле-фон* (В. Лукша).

Як фанетычны сродак прыцягнення ўвагі выкарыстоўваецца даўжыня слова, сказа, радка (як правіла, у паэтычным радку). Кароткія словы, сказы, радкі ствараюць дынамізм малюнка, адлюстроўваюць інтэнсіўнасць дзеяння, а словы са складанай рытмічнай структурай, у тым ліку большасць складаных слоў, наадварот, дапамагаюць паказаць плаўныя, заповоленыя працэсы або статычныя малюнкi. Напрыклад: *Сюды забіраюцца, чуючы веі шалёныя, На шост скоўзаны, слізкі, Цыбулі вянкi залачоныя, Баравікоў чорна-белыя нізкі. Да іх падсядаюць паважна пукі часнаку, Чырвонага перцу струкі ганарлівыя ...* (М. Мятліцкі). У прыведзеным урыўку з верша “Запечак” гаворыцца пра ўпарадкаванае жыццё ў гэтай частцы хаты: можна ўявіць, з якой любоўю гаспадыня чапляе на шост вянкi цыбулі, нізкі баравікоў, пукі часнаку, струкі перцу. Адметнае і тое, што кожны прадмет ці

з’ява, названья аўтарам, маюць пры сабе эпітэты, вынесеныя ў постпазіцыю да паяснёнага слова, а гэта таксама запавольвае рытма-мелодыку радка.

Звернем увагу на даўжыню радка ў вершы П. Панчанкі “Кабінеты”:  
*Колькі дуба, Колькі лаку, Колькі бляску... Хто вы – Дзе вы Ні на міг не забывайце. Ваша справа? Гэта дробязь. Калі ласка – Пасядзелі, Паглядзелі, Паглядзелі – І бывайце!* Як відаць, і словы, і радкі ў вершы кароткія, а гэта якраз пацвярджае, што ўвага, якую чалавек атрымлівае ў кабінетах, мізэрная.

Нельга не ўзгадаць словы, якія сваім гучаннем нагадваюць дзеянні, рухі, уласцівасці прадметаў, з’яў навакольнай рэчаіснасці. Найчасцей яны ўтвараюцца ад выклічнікаў, гукапераймальнах слоў па ўжо вядомых у мове мадэлях, увагу прыцягваюць менавіта незвычайным гучаннем і называюцца *анаматапей*: *Вербалоз толькі што распушыў свае каткі, на ім бзынкалі першыя смелыя чмялі* (У. Дамашэвіч); *У сараканожкі забалела ножка: Можжа, застраміла ці аб камень збіла? Прыйшла яна да доктара – войкае і вохкае* (І. Муравейка); *Вясна гудзе, і зумкае, і крэхча – На доле, у наветры, на вадзе...* (Н. Гілевіч).

На лексічным узроўні маўленчая выразнасць забяспечваецца, як ужо адзначалася, словамі з пераносным значэннем (тропамі) і словамі з прамым значэннем (сродкамі стварэння слоўнай выразнасці). Найбольш ужывальнымі тропамі з’яўляюцца *эпітэт, метафара, параўнанне, перыфраз, гіпербала, літота*. *Эпітэт* характарызуецца багаццем структурна-граматычнага выражэння; чым большай колькасцю відаў ён прадстаўлены ў тэкстах, тым больш экспрэсіўнай і багатай будзе іх мова. У ролі вобразнага азначэння могуць выступаць як простыя, так і складаныя (злітны эпітэт) прыметнікі, дзеепрыметнікі; яны ўжываюцца з прамым (народна-паэтычны эпітэт) ці пераносным (метафарычны эпітэт) значэннем: *Толькі веяў вецер на прыволлі Ды снягі маўклівыя ляжалі* (М. Танк); *Падстаўляй далоні вадаспаду, Слова цёплае сябрам скажы...* (А. Вялюгін); *Елкі цемнагрывыя намоклі, Сушаць вербы пасмы жоўтых кос* (П. Панчанка); *Карычнева-жоўта-паласаты і тоўсты, як цукерка-падушачка, чмель* (Я. Брыль); *Якая дзіўнасць... Аж неверагодна... Схмялелы ліпень, чабаровы свет ...* (Н. Мацяш). Адметным экспрэсіўным сродкам з’яўляецца эпітэт-прыдатак, які выражаецца назоўнікам. Лаканічны па форме, ён запатрабаваны, як правіла, паэтычнай мовай: *А лісічак набраў каля сцежкі-вяртухі* (М. Танк); *Там, дзе арэшнік развесіў гронкі вочак-арэхаў, – Заблудзілася ў лесе зялёнае рэха* (К. Кірэнка).

*Метафара* як адзін з прадуктыўных сродкаў экспрэсіўнасці мовы рэалізуе свае магчымасці праз пераносна-вобразнае ўжыванне назоўнікаў і дзеесловаў: *...гарыць усход, Вось-вось зазвоніць сонца бубен* (Л. Дайнека); *А вецер енчыць, а мора вые, Кульгае лодка на два вяслы* (Я. Сіпакоў); *Не заходзь, маё сонца, за хмары маўчання* (Я. Янішчыц); *Пазяхае раніца ветрыкам нявыспаным* (Л. Геніюш). У выпадку, калі аўтары атаясамляюць з’явы прыроды, прадметы з чалавекам, надзяляюць іх тымі самымі магчымасцямі, узнікае такі стылістычны прыём, як *увасабленне*. Параўн.: *лодка кульгае – чалавек кульгае, раніца пазяхае – чалавек пазяхае* і г.д.

Сродкамі дасягнення маўленчай выразнасці з'яўляюцца таксама *метанімія і сінекдаха*. Разгледзім прыклады сінекдахі: *Пахла пераспелымі брусніцамі, прэлай саломай, прыхвачаным першым замаразкам грыбам* (М. Лынькоў); *Ніхто не мучыцца дакорам, Ніхто не думае пра грэх, І ўжо не стане ягад скоро, Звядуцца жолуд і арэх* (Н. Гілевіч). Як відаць, індывідуальныя разнавіднасці названых тропаў заўсёды экспрэсіўныя, арыгінальныя.

*Параўнанне* – вобразны сродак, які ўзнікае ў выніку супастаўлення падобных (у аўтарскіх асацыяцыях) прадметаў, іх прыкмет, дзеянняў: *З неба асенняга ноччу Неасцярожная зорка, як светлячок, заляціць* (М. Танк); *Сузор'і віснучь выспелай рабінаю* (Р. Барадулін); *І месяц, як антонаўка, жоўты і тугі. І жнівеньскія зоры, пахучы, як дыні, Сінія, нібыта верасы...* (Г. Бураўкін); *І снег, і снег, як спозненая ласка!.. І гэтак жа, як ласка, растае; Я маўчу, як зерне ў баразне* (Н. Мацяш). Параўнанне мае наступныя віды: субстантыўнае (вытлумачвае назоўнік), ад'ектыўнае (паясняе прыметнік), вербальнае (удакладняе дзеяслоў). Параўнанне ўводзіцца ў тэкст злучнікавым ці бяззлучнікавым (творны параўнання) спосабам.

Экспрэсіўным сродкам мовы выступае аўтарская *перыфраза*, якая ў адпаведным кантэксце найчасцей можа быць сінанімічнай з назоўнікам ці дзеясловам (у лінгвістычнай літаратуры яна і кваліфікуецца як кантэкстуальны сінонім да названых часцін мовы): *Сонца – сланечнік на сіняй градзе* (М. Стральцоў); *Ліпа – белая мядуння – як мадонна ля плятня!* *Яна пчолам – цётка Дуня, іх найпершая радня* (А. Сыс); *І ўночы ж трактар піша барозны на палях* (А. Астрэйка).

Незвычайнымі, экспрэсіўнымі вобразнымі выразамі з'яўляюцца *гіпербала і літота*; гэтыя супрацьлеглыя па значэнні маўленчыя адзінкі ствараюць нечаканыя, рэдкія вобразы: *Усё вакол знаёмае да болю: Збягаюць незабудкі да вады, Сядае бусел важна на таполю, Ад ластавак абвіслі правады* (Г. Бураўкін); *Драбнютка, проста з мачыну, кнігі* (В. Лукша); *Пазнасіў снапы, мой ты добры муж, З нашай постаці – што на жабін скок* (Я. Сіпакоў).

У залежнасці ад ступені злітнасці кампанентаў амаль усе вобразныя сродкі падзяляюцца на традыцыйныя, агульнамоўныя і аказіянальныя. Традыцыйныя тропы, як правіла, не валодаюць экспрэсіяй, выконваюць намінацыйную функцыю (*спінка крэсла, цягнік ідзе*); іх экспрэсія з-за частаты ўжывання сцёрлася, у выніку вобразныя выразы сталі ўспрымацца як штампы, гатовыя формулы (*людзі ў белых халатах, браць слова*). Агульнамоўныя і асабліва аказіянальныя тропы забяспечваюць выказванню відавочнасць, а створаным вобразам – яркасць, арыгінальнасць.

Сродкі стварэння слоўнай выразнасці – *сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы* – утвараюць шэраг стылістычных прыёмаў, якія надаюць тэкстам незвычайнае гучанне, глыбокі падтэкст і тым самым забяспечваюць экспрэсіўнасць радка. Так, сінонімы, утвараючы сінанімічныя рады, ампліфікуюцца: *Рашучасць, з якой я выходзіў з дому, аслабела. Яна мякчэла, аціхала, нікла* (Ф. Янкоўскі); ... *абдуванчык, дзьмухавец, малачаінка*

*сонцагаловая* (Н. Мацяш). У мастацкім стылі сінанімічныя рады могуць папаўняцца за кошт фактаў маўлення – неалагізмаў, аказіянальных перыфраз, як напрыклад, у вершы Н. Мацяш. Ампліфікацыя тоесных па значэнні слоў адлюстроўвае зменлівасць настрою, глыбіню пачуцця, удакладняе характарыстыкі вобразаў і інш.

*Амонімы* і іх віды (амафоны, амографы, амаформы) з'яўляюцца адметнай крыніцай экспрэсіі менавіта мастацкай мовы, радзей – публіцыстычнай, размоўнай. Ужыванне сугучных адзінак з розным значэннем кваліфікуецца як стылістычны прыём – *антанаклаза*, разнавіднасць яе – *аманімічная рыфма*: *Трэба нам і захады, і меры, Каб між светлых беларускіх рос* *Зноў расцвіў чаравічок венерын І званочак сіні ў лесе рос* (П. Панчанка); *А паром на прывязі – Толькі крыкні: прывязі* (Р. Барадулін). Аманімічныя адзінкі шырока ўжываюцца ў творах для дзяцей, дзе яны часта выкарыстоўваюцца як сродак стварэння каламбураў; “гульня” сугучных слоў часта мае пазнавальны характар: *Янка бэзу тры галінкі Ранкам зрэзаў для Галінкі* (У. Мацвееў); *Выцягваюць моркаўку козкі за коскі* (М. Чарняўскі). Разнавіднасцю экспрэсіўнай амафаніі паэтычнай мовы з'яўляецца супадзенне гучання слова і словаспалучэння: *Зацікавіўся Цімошка: Мурашка лётае ці мошка?* (У. Мазго); *Прахаплюся я [дзяцел] са сну І на елку ці сасну На світанні зноў лячу, Дрэва кожнае лячу...* (С. Грахоўскі).

Актыўны сродак стварэння стылістычных прыёмаў у мастацкіх і публіцыстычных тэкстах – *антонімы*, з іх дапамогай утвараюцца *антытэза* і *аксюмаран*: *Ранняе сонца ўстае, Позняе сонца садзіцца. Добрыя людзі мае, Сцежкамі б тут нахадзіцца* (М. Мятліцкі); *Якія жудасна шчаслівыя гады і дні нашай любві, дружбы, і як жа часта мы марнуем іх на пустое* (Я. Брыль). Часта ў ролі антытэзы ўжываюцца кантэкстуальныя антонімы, што яшчэ больш узмацняе экспрэсіўнасць мовы: *Ранет, наліты золатам, – табе! А мне на шызым моху журавіны* (М. Мятліцкі); *Сівеюць валуны і завірухі, Сівеюць Млечны і нявечны шлях* (Р. Барадулін). Разнавіднасцю антытэзы прынята лічыць *антанагогу*, сутнасць якой у тым, што адмоўная характарыстыка вобраза ўраўнаважваецца станоўчай: *Калючы асот – але вунь, глядзі: пчала з ім сябруе* (А. Разанаў). Думаецца, выразы такой структуры ўжывальныя і ў нязмушаным маўленні, а значыць, могуць функцыянаваць і ў некаторых публіцыстычных жанрах, і ў размоўным стылі.

*Паранімія* як моўная з'ява таксама з'яўляецца крыніцай экспрэсіі: сугучныя роднасныя словы ў кантэксце збліжаюцца і выяўляюць глыбіню аўтарскіх пачуццяў, часам нават супярэчлівых: *Як многа ў нас прабачлівасці! Як мала ў нас прабачлівасці!* (Г. Бураўкін); *Знаць, трэба было быць больш стойкім, Больш чулым, і чуйным, І зоркім* (М. Танк). З параніміяй нельга блытаць такія стылістычны прыём, як *паранамазія* (заснавана на ўжыванні сугучных, але не роднасных слоў): *Ён часта напрошваўся ў госці І зручных знаёмстваў шукаў, Хлусіў і ашукваў кагосьці, А ўрэшце сябе ашукаў* (С. Грахоўскі); *Гадавалі агонь, І ён гадаваў, І свяціў, І свяціў, Грэў, карміў, гатаваў* (Р. Барадулін).

На фразеалагічным узроўні выразнасць ствараецца дзякуючы ўстойлівым выразам, якія, як ужо адзначалася, з'яўляюцца яркім, каларытным сродкам мовы. Фраземы, прыказкі, крылатыя выслоўі надаюць мове эмацыянальнасць, забяспечваюць дакладныя характарыстыкі і ацэнку вобразаў, а значыць, выражаюць адабрэнне, захапленне ці асуджэнне, іронію і інш. эмоцыі. Там, дзе вобразнасць, – там і ацэнка, а пры адпаведным моўным напаўненні – экспрэсія: *Усе чакалі дажджу. І ён недзе пад абед, нарэшце, зашумеў... Потым чохнуў як з вядра* (Я. Сіпакоў); *Нашто было сталець так марна і станавіцца на крыло; Цёткі ў брамах – рукі ў бокі* (М. Мятліцкі); *І яшчэ табе, сыне, Зычу я, мой харошы: Каб і ноша – на сіле, Каб і сіла – на ношы* (А. Грачанікаў).

Прыказкі ў кантэксте мастацкага стылю – гэта яшчэ і сродак стылізацыі мовы персанажаў; але ў любым выпадку яны дэманструюць як багацце мовы твораў пэўнага аўтара, так і багацце беларускай мовы. Шмат дасціпных выказаў мы чуем з вуснаў персанажаў Янкі Брыля: *Крычаць не крычаць, а мы з табою, бабо, едзьмо; Што не даямо, тое дапеемо; Не любіш дроў калоць – і не наколеш; Не нацешыўся, дык павесіўся б.*

Трэба сказаць, што асаблівай экспрэсіяй валодаюць устойлівыя іншамоўныя выразы, якія падаюцца ў пісьмовай мове графічнымі сродкамі мовы-крыніцы: *Veni, vidi, vici* (лац.) – ‘прышоў, убачыў, перамог’; *Per aspera ad astra* (лац.) – ‘праз церні да зорак’. У мастацкіх тэкстах яны выкарыстоўваюцца як сродак стылізацыі мовы персанажаў: *Калі Вітэліус нарэшце наблізіўся, лоўчага ўжо атачылі дамы, яны нешта ўзахапы шчабяталі свайму ратавальніку, і Эразм пачуў, як той смела сказаў камусьці на добрай лаціне: “Aut Caesar aut nihil”* (лац.) ‘ці пан, ці прапаў’) (У. Арлоў). Запатрабаваны такія выразы і мовай паэзіі, як правіла, для таго, каб больш ярка і пераканальна выказаць асноўную думку вершаваных твораў. Напрыклад, А. Сыс сцвярджае, што ісціна ў каханні, а не ў віне (лац. *In vino veritas* – ‘ісціна ў віне’); Разанаўскі сумёт, ранішне-белы і вечарова-сцямнелы, усім аб’яўляе: *“Sum”* (лац. “Я ёсць”); В. Шымборская, спасылаючыся на Гарацыя, піша: *“Non omnis moriar* (лац. ‘не ўвесь я памру’) – заўчасная турбота”. Гэтую тэму можна доўжыць радкамі з твораў М. Танка, Н. Мацяш, Р. Барадуліна і г.д.

Суб’ектыўна-ацэначныя фарманты ўзмацняюць выразнасць мовы мастацкага, публіцыстычнага і размоўнага тэксту на словаўтваральным узроўні. Прычым ацэнка, заключаная ў суфіксе, можа не супадаць з ацэнкай у корані слова. Напрыклад, фальклорным тэкстам уласцівыя прыметнікі тыпу *дурненькі, ліхенькі* (муж): у корані негатыўная ацэнка, а суфікс *-еньк-* мае памяншальна-ласкальнае значэнне. Канкрэтызаваць ацэнку заўсёды дапамагае кантэкст, напрыклад: *У ручках маленькі х Перац дрыжыць: У жменях і жменьках зброя ляжыць* (Я. Сіпакоў) – эмоцыямі жалю з аднаго боку і гневу з другога прасякнутыя прыведзеныя радкі адной з балад кнігі “Веча славянскіх балад”.

На марфалагічным узроўні экспрэсіянасць ствараецца часцінамі мовы, якія ўзмацняюць экспрэсіянасць радка нават пры звычайным паўторы; такая



моўная з’ява называецца *рэдуплікацыяй*: *Блакітная-блакітная сон-трава ў маладосці* (І. Пташнікаў); *А ўвосень надта падабалася, як высока-высока плавалі буслы* (І. Грамовіч); *Не відно на полі следу, А я еду, еду, еду* (С. Грахоўскі); *І бярозкі, бярозкі, бярозкі Узнімаліся ў неба* (Г. Бураўкін). Паўтор кожнай часціны мовы адыгрывае пэўную ролю: акцэнтуючы ўвагу слухача (чытача) на сэнсава важкім слове, паўтор прыметніка і прыслоўя ўзмацняе якасныя характарыстыкі, паўтор назоўніка – колькасныя, паўтор дзеяслова паказвае на інтэнсіўнасць або паўтаральнасць дзеяння, паўтор асабовых займеннікаў звяртае ўвагу на значнасць пэўнай асобы, яе ролі ў канкрэтнай сітуацыі: *І казаў ён, што многія чэхі гавораць ужо напалову па-свойму, а напалову па-нямецку. І казаў ён, што ўладары павінны гаварыць з народамі на ягонай мове...* (У. Арлоў). Экспрэсія радкоў узмацняецца за кошт сінтаксічнай анафары, якая дапамагае падкрэсліць значнасць асобы, што так і не названа – *ён*, магістар Геранім, яго ведаў Францыск Скарына.

Назоўнік звычайна выкарыстоўваецца як галоўны сродак адлюстравання статычных з’яў рэчаіснасці, ён “канстатуе” іх наяўнасць, а мы пры чытанні “спыняем свой позірк” на кожнай з іх: *Восень... І холад... І слота... Дождж* (Я. Сіпакоў); *Раніца... Раса... Сонца – мёду міса* (У. Карызна).

Дзеяслоў – галоўны сродак выражэння руху, зменлівасці, змянення; тэксты, насычаныя імі, “жывыя”, малюнкi і вобразы, створаныя з іх дапамогай, дынамічныя: *Сядзе пчолка на верасовую галінку, гайдаецца, пасля нахіне яе аж да самай зямлі, абдыме ножкамі, перагнецца ўся, адтапырыць крыльцы і лезе з галоўкай у маленькую кветачку* (І. Пташнікаў); *Адбалела. Прайшло. Адплыло. Не пакінула нават суму* (Г. Бураўкін).

Прыметнік забяспечвае ацэнку-характарыстыку чалавека і ўсяго, што яго акаляе; дзякуючы гэтай часціне мовы мы “расквечваем” малюнкi колерамі і гукамі. Мастацкаму маўленню ўласцівы прыём канцэнтрацыі прыметнікаў, пры якім кожны ці амаль кожны назоўнік, узгаданы ў тэксце, мае пры сабе эпітэт: *Высока ў сінім бязвоблачным небе плыве яркае сонца, шчодро лье на зямлю сваю цеплыню і святло, а ўлагоджаная і сагрэтая яго ласкай зямля адказвае хмельным буяннем жыцця* (І. Навуменка).

Лічэбнік можа таксама ўзмацніць выразнасць, калі, напрыклад, уваходзіць у склад фразем або колькаснай гіпербалы: *Да саменькага дня не стоміцца гасціна. Нам выпала адна Не доля – а хвіліна* (Я. Янішчыц); *Лес не нямы: і ў лісточку, і ў кволенькай жыльцы мова тчэцца лясная з мільярдаў лясных галасоў* (А. Сыс).

Займеннік, як ужо адзначалася, можа надаваць экспрэсію выказванню праз паўтор, праз нелітаратурныя суб’ектыўна-ацэначныя формы і праз графічнае вылучэнне з дапамогай вялікай літары: *О мне б хапіла Ласкавага слова, Калі б Яго Сказаў Адночы Ты!* (Я. Янішчыц).

Сінтаксічны ўзровень таксама мае значную колькасць экспрэсіўных сродкаў, найперш – гэта прыёмы сінтаксічнай арганізацыі маўлення, сутнасць якіх ва ўзмацненні, падкрэсліванні асобных слоў, словазлучэнняў, сказаў. Як вядома, у залежнасці ад месца ў радку, сказе, чатырохрадкоўі,

абзацы сінтаксічныя прыёмы падзяляюцца на *анафару, эпіфару, паралелізм, градацыю, кальцо страфы, кампазіцыйны стык, рытарычнае пытанне* і некаторыя іншыя (гл. пра гэта больш падрабязна ў тэме “Мастацкі стыль”).

Спынімся на экспрэсіўным вылучэнні членаў сказа: сэнсава ці эмацыянальна важнае слова “адрываецца” ад асноўнай часткі выказвання і выносіцца ў прэпазіцыю ці постпазіцыю да яе. Разгледзім на прыкладах.

*Акацыі... Які гарачы вецер Сцякае ўніз з раскрыленых галін...; Зямля... Твая зямля, якой не стаць маёю Ні побач, ні здаля, хоць я жывая ёю* (Т. Бондар); *Вада, вада – як кінуць вокам... Стаю ля светлых рэк вытокаў, Бяру яе ў далоні, п’ю* (Л. Дайнека) – пры сегментацыі (аддзяленні) той член сказа, які выносіцца ў прэпазіцыю, задае тэму выказвання, акцэнтуюе ўвагу чытача ці слухача на прадмеце гутаркі, а паўза, на якую паказвае шматкроп’е або працяжнік, дае магчымасць задумацца і ўявіць узгаданую з’яву.

*А пшаніца, якая пшаніца навокал. Густая, чыстая, высокая; А скрыпка спявае. Сардэчна і шумна!; Падперла кулачкамі твар і зажмурылася. Такія сур’ёзныя вочы. А губкі так умеюць пацешна надзімацца. Не злосна, ад клопату* (Я. Брыль) – далучэнне (парцэляцыя) акцэнтуюе ўвагу на змесце тых членаў сказа, якія парцэлююцца: інфармацыя ўзгадваецца як бы на хаду, што стварае ўражанне нязмушанасці маўлення.

*Сястра Косцікава – Волечка – гэта ж любіў ён яе* (А. Макаёнак) – анакалуф утварае канструкцыі, у якіх структура пачатку сказа разыходзіцца са структурай яго канца.

Экспрэсіўнымі сродкамі сінтаксічнага ўзроўню з’яўляюцца таксама пыталыя і клічныя сказы: з іх дапамогай перадаюцца разнастайныя эмоцыі апавядальніка ці персанажа (здзіўленне, радасць, захапленне, спачуванне і інш.): *Ці бачылі вы, як хаваецца сонца ў агністыя падушкі?* (І. Грамовіч); *І хто можа сказаць мне, што я не ведаў радасці?* (Я. Сіпакоў); *Ці не жнівеньскія туманы наліваюць воскам жыты?...* (І. Пташнікаў); *О, як гэтыя воблакі збіраюцца! Як плывуць і растуць у сіняве! Не наглядзецца, не налюбавацца!* (І. Грамовіч) – сказы з такой інтанацыяй абуджаюць думкі, эмоцыі слухача, чытача.

Паралінгвістычныя сродкі выразнасці, як і лінгвістычныя, спрыяюць выразнасці маўлення. Да і адносяцца жэсты, міміка, пантаміма. Безумоўна, пералічаныя сродкі ўзмацняюць адценні эмацыянальнай афарбоўкі слоў, удакладняюць інтанацыю, “ілюструюць” думкі, аднак яны ніколі не заменяць слова. У тых сферах, дзе дазволена эмацыянальнае маўленне, якраз і ўжываюцца жэсты, міміка, пантаміма. Злоўжываць імі нельга, бо тады яны ператвараюцца са сродкаў прыцягнення ўвагі ў сродкі “адцягнення” ўвагі і тым самым дэманструюць нявыхаванасць асобы.

Пры ўмелым карыстанні моўнымі і нямоўнымі сродкамі стварэння экспрэсіі іх сінтэз спрыяе індывідуалізацыі маўлення, а гэта прыводзіць да зацікаўленасці асобай, узмацняе ўвагу да зместу выказвання. І наадварот: тыя сродкі выразнасці, якія не маюць эстэтычнай вартасці, скажаюць змест тэксту і выклікаюць непажаданы стылістычны эфект: *І купал рынка, велічны ды лысы, Бы той гарбуз, шчэ не прыбраны; Вярба на донца грузкае спуціла*

*ногі мляўкія... Яе лісточкі вузкія Я блытаю з маляўкамі І часам нават з... п'яўкамі; Жалоба вострым рогам пора, Пераварочвае нутро; ...Толькі дрэвы не ўнімуць дрыжыкаў. Кроў з вушэй наказалася ў рыжыкаў. Як відаць, створаныя вобразы выклікаюць неразуменне і ўсмішку.*

Па-рознаму праяўляецца выразнасць маўлення ў функцыянальных стылях. Натуральна, што самую большую неабходнасць ва “ўпрыгожванні” мовы (аздабленні яе вобразнымі сродкамі, устойлівымі выразамі рознай структуры і паходжання, словамі з эмацыянальна-ацэначнымі фармантамі і інш.) мае мастацкі стыль, затым – публіцыстычны і размоўны. Адна з задач кожнага з названых стыляў – паўплываць на пачуцці адрасата, а без адпаведных сродкаў стварэння экспрэсіі гэта складана. Што да стылю навуковага, то ўжо даказана: ён мае патрэбу ў вобразнасці (асабліва яго навукова-папулярная разнавіднасць). Пры апісанні разнастайных фактаў гуманітарных навук нельга абысціся без ацэначнасці, а значыць, без вобразнасці, без маўленчай выразнасці. Афіцыйна-справавы стыль не патрабуе ніякай экспрэсіі; выкарыстанне ў ім парцэляцыі, слоў з пераносна-вобразным значэннем, памяншальна-ласкальных форм слоў кваліфікуецца як памылка – змяшэнне стыляў. Аднак у вуснай форме гэтага стылю дапускаецца “сціплая” выразнасць кампліментарнага характару (эпітэты, устойлівыя выразы, словы з ацэначным значэннем тыпу *наважаны, шаноўны, хвіліна маўчання, працоўная вахта, месца пад сонцам* і інш.).

### **III. ПРАКТИЧНЫ РАЗДЗЕЛ ВМК**

РЕПОЗИТОРІЙ БГУКИ

## ПРАКТЫКУМ

*Практыкаванне 1.* Запоўніце табліцу.

Фактары і стылёвыя рысы	Стыль мастацкай літаратуры	Публіцыстычны стыль	Навуковы стыль	Афіцыйна-справавы стыль	Размоўны стыль	Канфесійны стыль
Сфера выкарыстання						
Форма зносін						
Функцыя						
Характар узаемаадносін						
Умовы зносін						
Падстылі						
Жанры						
Агульныя стылёвыя рысы						
Прыватныя стылёвыя рысы						

*Практыкаванне 2.* Акрэсліце функцыю выдзеленых слоў у прыведзеных урыўках:

1) – У-у, *нават цыбулькай пахне*, – Цімох Андрэевіч пацягнуў носам наветра.

– Гэта не цыбуля, таварыш камісар. **Шчыпер!** Зялёную ў нас так называюць, пёрцы. Сваёй гадоўлі! (П. Місько);

2) А часу і так не хапала. З раницы да вечара ў **чыталцы**. Заіным **глытаў** паэзію, прозу, крытыку (Б. Стральцоў);

3) Ёсць аднадумцы. А ёсць **аднадудцы**, Дудуць у дуды, Што ў адну дуду (К. Кірэенка);

4) Цяпер зноў графік падціскае. **Філоніць** тут не будзеш (В. Мыслівец);

5) Салавей, як цяпер усе называлі Сымона, знаходзіўся пры **мякчэйшых варунках** (З. Бядуля);

6) У зале доўгі стол, крэслы без спінак, смярдзіць **атрамантам** са скураных чарніліц (У. Караткевіч).

*Практыкаванне 3.* Выпішыце вобразныя сродкі, вызначце іх віды:

1. *Выкацілася круглае сонца. На дыбачкі ўстала над гаем. Пад промнямі першыя вясновыя кроплі ўпалі са стрэх... Застагнаў, загаманіў пад нагамі Белы снег; Хтось палюе на сініцу, Нехта ловіць жураўля... Мне ж багацце і не сніцца – Толькі родная зямля...; Усё вакол знаёмае да болю: Збягаюць незабудкі да вады, Сядае важны бусел на таполю, Ад ластавак абвіслі правады; Дзе возера пад сонцам млее І, як стамлёны матылёк, Закалыханая лілея На рукі просіцца здалёк... (Г. Бураўкін); На бахматай, як хмара, буслянцы Клякоча чырвоная дзюба; Ідуць у атаку мундзіры зялёныя. Шпіталь уперадзе жывой заслонаю; Паненка сцяжынка, Цётка шаша, Дзядуля бальшак, Суседка чыгунка, За вамі імкнецца з маленства душа Ад першых слядоў Да апошняга пункта; Васількі тваіх воч узыходзяць пяшчотай, Беларусь – бераг белых буслоў (Р. Барадулін); Два снегіры – дзве кропелькі зары на мокрую галіну вольхі ўпалі. І вось ужо з акна майго выглядае скупы агеньчык, добры гном начэй (Н. Мацяш); Заплаканы дождж прыгалошвае ў жыцце: Забраныя нівы нашчадкам вярніце!; Мне сейбітны боль перадалі вякі... Каменне ў барознах – дзядоў кулакі (А. Пісарык); Маленчкі, з драўляную лыжку, На свет на світанні з’явіўся Мішка (С. Законнікаў).*

2. *А маланка ўсё хрысціцца. І сапраўды – як спалоханая маладзіца; Заходзіць сонца. Бусел вяртаецца з купінай у дзюбе. Век жыві – век будуйся. З гнязда на загуменным вязе бусліха вітае яго гаспадарлівым клёкатам; А кот Базыль любіў мышэй, толькі зрэдку лежачы на “кашачай гары” (Янка Брыль); Папараць жоўтая, буланая, а месцам чырвоная, як агонь. А можа гэта лісіцы туляцца да ялінак, натапырыўшы хвасты; Справечная адмета восені – цішыня – жыла тут. Цішыня, нейкая мройная, калі чутна за паўварсты, як клёст чысціць дзюбу аб перасохлую яловую шышку... (І. Пташнікаў); Узлескі і паляны патанаюць у белых карунках легкакрылых рамонкаў і амежніку, у бірузе лугавога льну і браткаў, у тонкім перазвоне ліловых званочкаў; Закінуць вуды і моўчкі любавання, як лёгкі, нібы перка, паплавок, пакалыхваючыся між зялёных лістоў лопуху, падплывае да яшчэ соннай лілеі, спыніўшыся перад ёю, далікатна пачне раскланьвацца... (Р. Ігнаценка).*

**Практыкаванне 4.** Прачытайце тэксты на адну і тую ж тэму, напісаныя ў розных стылях, назавіце іх падстылі і жанры, параўнайце моўныя асаблівасці.

1. *Якая прычына, што Максім Багдановіч астаецца для нас ледзь не самай сімпатычнай і роднай постацю ў гісторыі беларускай літаратуры?*

*Па-першае, ён змагаўся наводдаль ад сваёй арміі. Іншым было лягчэй. Яны былі сузор’ем. Ён – самотнай зоркай, якая вядома, бачыла святло ад вялікай галактыкі свайго народа і ад сузор’я лепшых сыноў яго, паплечнікаў сваіх – але ўсё ж палала наводдаль.*

*Іншыя нарадзіліся ва ўлонні свайго народа, чулі ўвесь час яго мову, усмакталі яе з малаком маці і з вадою беларускіх крыніц. Гэты – чуў ад лічаных людзей. Ён большую частку свайго жыцця не бачыў радзімы, а калі*

бачыў, то спустошаную вайной, няшчасную, знявечаную і збрыджаную. Убачыў, каб адразу ж самотна памерці наводдаль ад яе.

Іныя, можа, больш зрабілі. Але трагізм і веліч гэтага кароткага жыцця, пагрозная і шчымлівая яго нота – глыбей закранаюць наша сэрца. Мы супакутуем яму, і таму ён не толькі наш настаўнік, але і нібыта святло сэрца нашага, улюбёны сын, з нараджэннем якога мы пачалі новае жыццё, які зрабіў нас мудрэйшымі і дабрэйшымі, адкрыў нам вочы на нас саміх, прымусіў па заслугах ганарыцца сабой.

І адышоў, не пакінуўшы нам суцяшэння.

Па-другое, гэты чалавек ніколі не зведаў кампрамісаў, ніколі не дапусціў сваё сумленне да згоды, не пісаў таго, чаго не думаў, цвёрда ішоў па адзіна магчымым шляху, шляху годнасці і сьвярджэння права на сваю, адметную, незалежную думку. Без гэтага называцца чалавекам не мае права ніхто. І вось ён, незайманы, кінуў нас, астаўшыся ў сэрцах нашых найвышэйшым прыкладам такога вось Чалавека... (У. Караткевіч, эсэ “Летапісец”)

2. Дзень нараджэння будучага паэта – 9 снежня (па н.ст.), год – 1891. У Мінску, аднак, сям’я Багдановічаў пасля нараджэння сына Максіма жыла толькі паўгода. Пераехалі ў Гародню, у якой таксама вельмі надоўга сям’я Багдановічаў не затрымалася. Прычынай стала заўчасная смерць маці паэта, у 1896 г. Развітанне з магілай маці стала для будучага паэта і развітаннем з Радзімай, з Беларуссю – развітаннем надоўга, аж да лета 1911 г., калі ён наведае Віленшчыну, Маладзечаншчыну, да кастрычніка 1916 г., калі прыедзе ў Мінск, каб пражыць у ім усяго пяць месяцаў.

Нараджаны над Свіслаччу, калыханы гарадзенскімі хвалямі Нёмана, паэт і маленства, і ўсе свае юначыя гады правёў далёка ад іх – на Волзе. Вучыўся Максім Багдановіч у гімназіях Ніжняга Ноўгарада і Яраслаўля, вышэйшую адукацыю атрымаў у Яраслаўлі, скончыўшы Дзямідаўскі юрыдычны ліцэй. У Мінску працаваў сакратаром губернскай харчовай камісіі. У лютым 1917 г. цяжка хворы выехаў на лячэнне ў Ялту, дзе 25 мая 1917 г. памёр і быў пахаваны.

Кароткім быў жыццёвы шлях Максіма Багдановіча, яшчэ карацейшым – творчы: першы яго друкаваны твор (алегарычнае апавяданне “Музыка”) з’явіўся ў газеце “Наша ніва” ў 1907 г., першы і адзіны прыжыццёвы зборнік вершаў паэта “Вянок” выйшаў у Вільні ў 1913 г. Толькі сапраўды дзякуючы сваёй геніяльнай адоранасці ў такіх часава вузкіх рамках гісторыі Максім Багдановіч і здолеў здзейсніць свой найвялікшы творчы подзвіг – стаць побач з Янкам Купалам і Якубам Коласам першай зоркай на небасхіле нацыянальнай паэзіі, аказацца ў цэнтры літаратурна-грамадскага руху Беларусі пачатку ХХ ст., быць лепшым крытыкам і гісторыкам роднай літаратуры, яе класікам, выдатным перакладчыкам і празаікам. (А. Лойка, артыкул “Паэт нараджаецца не аднойчы”)

**Практыкаванне 5.** Прачытайце тэксты. Акрэсліце іх стыль, сферу выкарыстання. Якім тэкстам і чаму найбольш уласціва афіцыйнасць,

дакладнасць, аб'ектыўнасць, а якім суб'ектыўнасць, эмацыянальнасць? Прааналізуйце мову ўрыўкаў, звяртаючы ўвагу на стылістычную афарбоўку слоў, наяўнасць/адсутнасць вобразных сродкаў, будову сінтаксічных канструкцый. Дакажыце, што змест і мэтанакіраванасць выказвання ўплываюць на выбар моўных сродкаў.

1. *Усведамляючы важнасць прафесійнай дзейнасці ў сферы стварэння, захавання і распаўсюджвання ў грамадстве інфармацыі, члены Беларускай бібліятэчнай асацыяцыі прапануюць усім бібліятэкарам і спецыялістам, якія працуюць у гэтай сферы, у сваёй прафесійнай дзейнасці прытрымлівацца “Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі”.*

### **Кодэкс прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі**

- *Забяспечваць высокі ўзровень абслугоўвання, ствараць умовы для раўнапраўнага, свабоднага і камфортнага доступу карыстальніка да інфармацыйных рэсурсаў.*
- *Захоўваць духоўныя каштоўнасці і спрыяць развіццю нацыянальнай культуры.*
- *Паважаць чалавечую годнасць і прытрымлівацца агульначалавечых прынцыпаў маралі, плюралізму ідэй, прынцыпаў інтэлектуальнай і інфармацыйнай свабоды.*
- *Прызнаваць і з павагай адносіцца да інтэлектуальнай уласнасці.*
- *Забяспечваць апэратыўнасць, паўнату і аб'ектыўнасць інфармацыі, якая падаецца карыстальніку.*
- *Аддзяляць прафесійныя абавязкі ад уласных інтарэсаў, імкнуцца да таго, каб уласныя перакананні не перашкаджалі свабоднаму доступу карыстальніка да інфармацыі.*
- *Абараняць права карыстальніка на канфідэнцыяльнасць звестак пра яго асобу і інфармацыйныя запыты.*
- *Імкнуцца да бездакорнага выканання сваіх прафесійных абавязкаў. Ставіцца да карыстальнікаў бібліятэк з павагай і добрабычлівасцю.*
- *Лічыць сябе членамі прафесійнай супольнасці і ставіцца да калег на рабоце справядліва і з павагай, абараняць іх правы.*
- *Абменьвацца ведамі і вопытам, садзейнічаць аўтарытэту сваёй прафесіі і клапаціцца пра яе высокі статус.*

*Рада беларускай бібліятэчнай асацыяцыі лічыць, што выкананне “Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі” з'яўляецца маральным абавязацельствам і прафесійным абавязкам кожнага бібліятэкара і пастараецца забяспечыць падтрымку калегам, якія сутыкнуліся з праблемамі ў рэалізацыі выкладзеных прынцыпаў. (з часопіса)*

2. *Духоўная культура беларускага народа знайшла сваё адлюстраванне ў фальклору, песенным, харэаграфічным і музычным мастацтве. Значны ўклад у сусветную скарбніцу народнай мудрасці ўнёс беларускі фальклор – багаты, разнастайны, шматгранны і самабытны, які ствараўся на працягу*



нашай тысячагадовай гісторыі, але найбольшага росквіту ён дасягнуў у разглядаемы перыяд.

Мудрасць народа, яго працавітасць, жыццёвы і гаспадарчы вопыт паказаны ў вуснай народнай прозе, якая прадстаўлена шматлікімі жанрамі – гэта казкі, міфы, легенды, паданні, сказы, апавяданні, бываліцы, прыказкі, прымаўкі, загадкі, анекдоты, жарты, гумарэскі і інш.

Вельмі багатая ў беларусаў і вусная народная паэзія, якая захавалася і дайшла да нашых дзён у асноўным у выглядзе народнай песні. Як пісаў выдатны збіральнік беларускай песні Рыгор Шырма, па народнай песні можна пазнаць цэлую нацыю, яе характар і душу. У гэтым сэнсе багацце беларускай народнай песні бязмернае: вяселле ці пахаванне, хрэсьбіны ці заручыны, кожнае свята ці абрад, кожная пара года – не абыходзяцца без сваіх адметных спеваў. Беларуская народная песня заўсёды ясная, пластычная, часцей засмучаная, чым рэзвая і гуллівая. З боку настрояў, мелодыі і рытмаў яна вельмі самабытная: у музычных адносінах адрозніваецца мяккасцю, цеплынёй, шчырасцю. Народныя песні падзяляюцца на абрадавыя і пазаабрадавыя – гістарычныя, антыпрыгонніцкія, сямейна-бытавыя і інш.

З народнай песняй цесна звязана народная музыка, якая ахоплівае ўсе бакі жыцця чалавека – абрадавыя дзеіствы, калядаванне і шчадраванне, хаджэнне валачобнікаў на Вялікдзень, купальскія карагоды, якія заўсёды суправаджалі музыкі. Яны выкарыстоўвалі розныя тыпы музычных народных інструментаў – гуслі, цымбалы, ліру, дудку, мандаліну, трубу, гармонік і інш.

Народны танец, як і народная песня і музыка, адлюстроўваў жыццё, побыт і працоўную дзейнасць чалавека, увасабляў яго нацыянальны характар, але ўжо ў пластычнай, харэаграфічнай форме. Танцы ў беларусаў пераважна парнамаасавыя – Лявоніха, Мікіта, Млынок, Жабка, Таўкачыкі і інш. Беларускі фальклор настолькі багаты, што спатрэбілася б не адна кніга, каб яго апісаць. (М. Саўко, М. Бобер, В. Карнацкая)

3. Час няўмольны ў сваёй хадзе, а асабліва хуткаплынны паслячарнобыльскі. Вось ужо на календары 2001 год: 15 гадоў з дня катастрофы, якая, у гэтым сёння ніхто не сумняваецца, стала катастрофай мінулага стагоддзя. Ды і наўрад ці нешта падобнае па сваёй разбуральнай сіле, яе наступствах было на працягу двух тысячагоддзяў, што адносяцца да нашай эры. А яшчэ раней, магчыма, і было. Прынамсі, катастрофа, звязаная са знікненнем цэлага мацетрыка, які цяпер называем Атлантыдай, а ў існаванні яго вучоныя ўсяго свету ўсё больш упэўнены.

Ды то адбылося вельмі і вельмі даўно. А Чарнобыльская катастрофа – гэта радок з біяграфіі і кожнага з нас. Незалежна ад таго, калі чалавек нарадзіўся: у чарнобыльскую эру ці ў паслячарнобыльскую. Ці, увогуле, напаткаў гэтае няшчасце ў сталым узросце. Нам пастаянна памятаць пра тое, што адбылося. І жыць не толькі спадзяваннямі на лепшае, а і з усведамленнем, што ніхто не ведае, як павернецца яго лёс у гэты час, калі "мірны атам" ператварыўся ў злавесную сілу. Гэта не значыць, што трэба

панікаваць. Аднаго нельга забываць: у прыродзе, у свеце ёсць узаемасувязі, патлумачыць якія наўрад ці калі-небудзь удала. Гэта тычыцца і Чарнобыля. Канечне, адбылася найвялікшая тэхнагенная катастрофа, але як быць з той палыновай зоркай, што абавязкова павінна была ўпасці на Зямлю? (А. Марціновіч)

4. Быў самы ранак, час, калі пачынае сыходзіць з зямлі туман і з туману, паступова разгортваючы сваімі промнямі яго заслону, выходзіць сонца. Яно не грэе. Цьмянае сонцава кола кружыцца за туманавай заслонай над самымі балотамі і вільготнай мякацю яго сцірае з сябе санлівасць. Туман радзее, а сонцаў круг усё чысцей, усё яскравей і рухавей. Пакуль сонца ў тумане, сабраная ў кроплі раса нерухома трымаецца на мураве і колер муравы мутнавата-зялёны. Птушкі не спяваюць яшчэ, а як бы пераклікаюцца адна з другой пасля ночы. Як толькі ўзнімецца ўгору абмытае росамі сонца, а туман пачне адплываць за асмялеўшым ветрам на ўсход, як бы згаварыўшыся, разам пачнуць свой ранішні спеў птушкі, і густалісты асіннік і бярэзнік заварушацца, гойдаючы тонкімі верхавінкамі, падстаўляючы гнуткія свае галіны пад лёгкія і ўчэпістыя птушыныя ногі. Варухнецца мурава пад ветрам і заіскрыцца расой. Залочанымі пырскамі будзе ўзлятаць з-пад ног раса, збітая з муравы, а прымятая нагамі мурава будзе павольна падымцацца насустрач сонцу. (П. Галавач)

5. «Мая мацёр з Палесся. Палессе –эта туды, пад Тонеж. У яе сяціёр і братоў там багата было, мо дзесяцера. Меньшы брат Ян зваўся. Во за лесніка з маладых год буў. То от шо з етым маім дзядзькам адзін год прыключылася. Пайшоў вон на Купалнага Івана з ружжэм у лес, думаў, яку дзічыну ўбіць – мо кабана, мо лася, мо мядзведзя. Пайшоў рана, сонейка не ўставала. Ціхенька ідзе па лесу, звера цікуе. Вуйшаў к Сіверскаму балоту, ідзе паўз яго памалу. І на балоце, і ў лесе ціха. Ідзе-ідзе. Аж раптам шо-та ему зробілася. Хоча йці далей, да не можа, як бу дзеравянее. Нешча не пускае яго далей йці, на балота заварачае да цягне. Не хоча йці, баіцца, дрыжыкі бяруць, а ідзе. З купіны на купіну ступае, скача. Да ўсё хутчэй, як бу завод які ў ём стаў, усё далей на балота. Балота тэ вялікае. Пасярод яго возера е, пасярод возера – востраў з купін, на востраве – куст адзін кала вады рос. Вуйшаў дзязька к таму возеру. Раненька шчэ было, як бу туман возера аблягаў. Бачыць вон цераз туман той востраў, а на востраве – русаўкі, з крыламі, без сарочак, голыя, косы русыя па пояс. Пабраліся ў круг да танцуюць з падскокамі. А адна сядзіць пад кустом кала самае вады, у воду глядзіца да косы расчэсае. Косы расчэсае да пазірае ў дзядзькаў бок. І здалося яму, што вана заўлякае яго, да сабе заве. Страхоце на дзядзьку нашло, вубраўся вон з балота, а як – не помніць. Спужаўся моцна. Цяпер русавак там ніхто не бачыць. Ці то ваны е, да не паказваюцца людзям, ці то зваліся. Мабуць, зваліся». (Тураўскі слоўнік)

**Практыкаванне 6.** Прачытайце два тэксты на адну і тую ж тэму. Запішыце тэксты па-беларуску і падкрэсліце ў іх словы з рознай стылістычнай афарбоўкай – кніжн., размоўн., праст. У чым адметнасць

мастацкага і дакладнага перакладу? З якога тэксту мы найбольш даведваемся пра калядаванне? Ад якога тэксту чытач атрымлівае найбольшае эстэтычнае задавальненне? Чаму?

1. *Колядование р., Калядаванне б., Колядування у. – святочны абряд посещения домов группами участников (колядовщиков, колядников), которые поздравляли хозяев и исполняли колядные песни (см.), получая за это вознаграждение в виде продуктов или денег. Обряд совершался поздним вечером (рождественское колядование) или ранним утром (новогоднее колядование) с целью обеспечения достатка и благополучия хозяев дома. Приблизившись к дому и получив от хозяев разрешение, колядовщики (см.) исполняли во дворе под окнами благопожелание (см.) или колядку, адресованную всей семье в целом, после чего им выносили "колядный дар" (хлебные изделия, продукты), они же произносили благодарственные формулы и шли к следующему дому (колядование обобщённого типа). В украинско-белорусской зоне более типичным было исполнение специальных колядных песен в адрес каждого члена семьи (колядование дифференцированного типа). Такой развёрнутый обряд обычно происходил в доме и сопровождался музыкой, танцами, совместным угощением. При отказе одарить или при плохом одаривании в адрес хозяев могли произноситься формулы угроз и проклятий. Наряду с исполнением колядок и благопожеланий разные формы К. могли сопровождаться магическими действиями ("посевание" зерном, щёлканье бичом, битьё ветками и др.) или разыгрыванием драматизированных сценок фольклорного или религиозного характера (см. Маска, "Коза", Драма рождественская). (словарь)*

2. *Последний путь перед Рождеством прошёл. Зимняя ясная ночь наступила; глянули звёзды; месяц величаво поднялся на небо посветит добрым людям и всему миру, чтобы всем было весело колядовать и славить Христа.*

*Колядовать у нас называется петь под окнами накануне Рождества песни, которые называются колядками. Тому, кто колядует, всегда кинет в мешок хозяин, или хозяйка, или кто останется дома колбасу, или хлеб, или медный грош, чем кто богат.*

*Морозило сильнее, чем с утра, но зато так было тихо, что скрип мороза под сапогами слышался за полверсты. Ещё ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; месяц один только заглядывал в них украдкой, как бы вызывая принаряжавшихся девушек выбежать скорее на скрипучий снег. Мороз как бы потеплел; толпы парубков и девушек показали с мешками; песни зазвенели, и под редкою хатою не толпились колядующие. Чудно блестит месяц! Трудно рассказать, как хорошо потолкаться в такую ночь между кучею хохочущих и поющих девушек и между парубками, готовыми на все шутки и выдумки, какие только может внушать смеющаяся ночь. Под плотным кожухом тепло; от мороза ещё живее горят щёки, а на шалости сам лукавый подталкивает сзади. Шумнее раздавались на улице крики и песни. Толпы толкавшегося народа были*

увеличены ещё пришедшими из соседних деревень. Парубки шалили и бесились вволю.

Часто между колядками слышалась какая-нибудь весёлая песня, которую тут же умел сложить кто-нибудь из молодых казаков. То вдруг один из толпы, вместо колядки, отпускал щедровку и ревел во всё горло:

*Щедрик, ведрик!*

*Дайте вареник!*

*Грудочку каши!*

*Кильце ковбаски!*

Хохот награждал затейника. Маленькие окна поднимались, и сухощавая рука старухи высовывалась из окошка с колбасою или с куском пирога. Парубки и девушки наперерыв подставляли мешки и ловили свою добычу. В одном месте парубки, зашедши со всех сторон, окружали толпу девушек: шум, крик; один бросал комом снега, другой вырывал мешок со всякой всячиной. В другом месте девушки ловили парубка, подставляли ему ногу, и он летел вместе с мешком стремглав на землю. Казалось, всю ночь напролёт готовы были повеселиться. И ночь, как нарочно, так роскошно теплилась, и ещё белее казался свет месяца от блеска снега! (Н. Гоголь)

**Практыкаванне 7.** Прачытайце тэкст. Падрыхтуйцеся да яго пераказу па-беларуску: запішыце план, складзіце перакладны слоўнік тэрмінаў (спачатку вузкаспецыяльных, затым агульнаразумелых). Пры пераказе навуковага тэксту варта захаваць моўную адметнасць гэтага стылю – дакладнасць словаўжывання, складаныя сінтаксічныя канструкцыі, ужыванне аднародных членаў сказа і інш.

**1.** *Развитию внелитургической музыки предшествовало рождение светского силлабического стихосложения, достигшего расцвета в барочной поэзии Симеона Полоцкого. Его вирши пользовались большой популярностью при дворе Алексея Михайловича. Выдающимся памятником культуры конца XVI в., где органично соединялась духовная поэзия и бытовая песня, является «Псалтырь рифмотворная», созданная Симеоном Полоцким и Василием Титовым.*

*Поэтический перевод древних библейских текстов, посвящённый царю Фёдору Алексеевичу, был издан в 1680 году без музыки, хотя Полоцкий рассчитывал на его музыкальное воплощение. Музыку к псалмам Титов написал несколько позднее, между 1682-1687 гг. Создавая её, композитор отошёл от своего привычного монументального хорового стиля. Музыкальный склад большей части псалмов отличается камерностью и простотой; строфы песен нередко представляют собой элементарное четырёхактовое построение. Псалмы предназначены для трёхголосного исполнения без сопровождения инструментов. Каждая песенная миниатюра (а всего их в соответствии с Псалтырью сто пятьдесят) обладает достаточно ярким характером и законченностью формы. Среди них псалмы, близкие народно-песенным жанрам. (Л. Рапацкая)*

2. Персонал учреждений культуры – это категория работников, которым в силу их способностей, профессиональных знаний и умений, опыта и компетентности поручено осуществлять деятельность учреждений культуры и руководство ими. В персонале, занятом в сфере культуры, различаются руководители, на которых возлагается организация, планирование, контроль и другие функции менеджмента во всей его полноте по линии административного подчинения, специалисты, осуществляющие функциональное руководство – выработку и реализацию решений по важнейшим направлениям содержания работы (художественный руководитель, главный режиссёр, старший методист и т.д.), а также технический и младший обслуживающий персонал (секретари, машинистки, вахтёры и т.д.).

В задачи менеджера по работе с персоналом входит сделать работников способными к совместным действиям, придать их усилиям эффективность и результативность, сгладить присущие людям индивидуальные недостатки. Особенно трудно работать с людьми творческими, которых нельзя заставлять постоянно отчитываться за каждый шаг.

На менеджере также лежит ответственность за оценку работы сотрудников, определение необходимого вознаграждения за результаты работы, организацию деятельности и контроль за её осуществлением, разрешение конфликтных ситуаций и выработку компромиссных решений и т.д.

Организация работы с персоналом включает в себя выработку кадровой политики, подготовку, подбор и расстановку кадров, их оценку, переподготовку и повышение квалификации, стимулирование, формирование и развитие мотивации. (Г. Тульчинский)

3. Главной сферой деятельности социального педагога является социум (сфера ближайшего окружения личности, сфера человеческих отношений). При этом приобретённой (особенно в современных условиях) является сфера отношений в семье и её ближайшем окружении, по месту жительства. Именно сфера ближайшего окружения (микросреда) играет огромную роль в формировании культуры личности, причём не всегда позитивную. Социологи доказывают, что различные нравственные отклонения, социально-патологические крены чаще происходят в микросреде с низким уровнем культуры, ограниченностью духовных запросов.

Поэтому перед обществом стоит проблема формирования полноценной, многообразной, самоорганизующей культурной среды. Ведь "именно она является важнейшим фактором духовного становления и совершенствования личности, её идеалов, интересов, потребностей", её приобщения к миру культуры.

Культурная среда включает социально-культурные объекты, связанные с созданием и распространением культурных ценностей. Но

главное, что её характеризует, – отношение людей, материальные и культурно-бытовые условия повседневной жизни, духовно-нравственная атмосфера. Поэтому процесс формирования культурной среды – одно из главных направлений культурного обновления, без которого невозможно преодолеть действие социальных и психологических механизмов, разъединяющих общество.

В процессе постижения культуры, понимания её основ, приобщения личности к духовным ценностям большую роль играет семья как микросреда, наиболее близкая человеку и дающая ему первые понятия о культуре. Правда, необходимо отметить, что семья может передавать по наследству, трансформировать не только позитивные, но и негативные образцы поведения. В последнее время в связи с различными изменениями в нашем обществе наблюдается кризис семьи. Она подвергается разрушительному воздействию со стороны "массовой культуры", обезличиванию, духовно вымирает. Одной из составных частей культуры семьи является культура досуга. Это очень важный элемент жизнедеятельности семьи, так как именно в свободное время человек имеет возможность заниматься любимым делом, развивать свои духовные и физические возможности, уделять внимание саморазвитию, общению с другими людьми и т.д. (И. Вышинская)

4. В начале XVII в. барокко вытесняется изящным и вычурным стилем Людовика XV – рококо. Родина рококо – Франция. Дальнейшее распространение он получает в дворцовых и парковых строениях карликовых государств Германии (павильон Цвингер в Дрездене, дворец Сан-Суси в Потсдаме). Растрелли использовал декоративные тенденции рококо в архитектуре.

Многое в этом стиле определяет причудливая форма раковины. Само слово "рококо" произошло от слова "рокайль" – мелкие камушки, раковины. Модным становится орнамент из стилизованных раковин. Рококо продолжает традиции барокко. Его характеризуют изысканные и причудливые мелкие формы и изощрённо изысканный филигранный, сильно стилизованный орнамент. Рококо получил наибольшее распространение при оформлении интерьеров.

Во внутреннем оформлении зданий используются живописные панно, раковины, зеркала. Этим добивается иллюзия лёгкости, нематериальности стен, свободного пространства. Декор интерьера насыщенный, но уравновешенный. Чистые краски, пастельные тона сочетаются с белой и золотой отделкой.

Рококо – лёгкий, игривый стиль, создающий атмосферу праздности, непринуждённого веселья, непритязательного развлечения. Для него характерны изящество, деликатность, прихотливая грациозность. Он выражал вкусы отчуждённой от политики и гражданской ответственности части аристократии и дворянства.

Для рококо характерны изящные произведения, эротические и мифические сюжеты, экзотика. Заимствуются мотивы китайского искусства. Получают распространение маленькие статуэтки из фарфора и терракоты, предназначенные в основном для украшения интерьера, роспись на фарфоре и тканях. Предметы, мебель в стиле рококо всевозможны украшены, вычурной формы. В эпоху рококо были модны напудренные парики, богато украшенные кружевами шёлковые платья светлых тонов с объёмными юбками. (А. Чернокозов)

5. Термин «учебная библиотека» – один из наиболее устоявшихся в отечественном библиотековедении, хотя не имеет своего аналога в зарубежных терминологических системах, где принято говорить об университетских библиотеках, библиотеках колледжей, школ, не подводя их под более общее понятие. Основным типобразующим признаком учебных библиотек является их направленность на удовлетворение потребностей, возникающих в процессе учёбы. Для них характерны как универсальный (библиотеки классических университетов, школ), так и отраслевой (библиотеки техникумов и училищ) составы фондов, в значительной степени состоящие из многоэкземплярной учебной литературы, предназначенной для различных категорий учащихся и профессорско-преподавательского состава.

Следовательно, под учебной библиотекой необходимо понимать специальную библиотеку, обеспечивающую на базе универсального или отраслевого фонда удовлетворение информационных потребностей, возникших у пользователей в процессе учебной деятельности. В зависимости от характера удовлетворяемых образовательных потребностей данный вид деятельности осуществляется в различных типах учебных заведений: школах, лицеях, училищах, техникумах, колледжах, институтах, университетах, а также на курсах по переподготовке кадров, в институтах повышения квалификации и т.п. В соответствии с данным критерием на следующей ступени деления библиотеки вузов, библиотеки техникумов, училищ и других средних специальных учебных заведений, библиотеки школ, библиотеки учреждений по повышению квалификации и переподготовке кадров и внешкольных учреждений. (Р. Мотульский)

6. Первые балеты возникли в средневековой Франции. Именно там из танцев с покачиваниями и притопами, подскоками и прыжками, называемых бранлями (бранли – от слова *branle*, т.е. качание, хоровод), со временем возникла французская хореография.

Профессионалы – хореографы средних веков своим мастерством подняли искусство исполнения танца на новую высоту. Их достижения явились тем фундаментом, на котором позднее сформировался классический академический балет. В то время, когда танец соединяется с музыкой и появляется в привычном для нас понимании, расцветают такие музыкально-танцевальные формы, как сюита, пастораль, интермедия.

В XVI веке был сделан большой шаг вперёд в развитии техники танца. Фабрицио Карозо в 1581 году издал в Венеции книгу «Танцовщик», где описал танцы Венеции, технику их исполнения, основные танцевальные движения. Во Франции Туано Арбо тоже выпустил книгу под названием "Орхесография", в которой говорил о значении танца, о зависимости танца от музыки. Приход в балет профессионально обученных исполнителей способствовал дальнейшему развитию танца. Тринадцать академиков во главе с балетмейстером Шарлем Бошаном должны были развивать благородное искусство танца.

В XVII веке появился новый жанр – комедия-балет. Его основателем был Жан Батист Мольер, великий французский драматург, актёр и режиссёр. Он многое сделал для развития классического танца: ввёл 5 позиций ног, разработал свою систему сценического танца.

В Англии XVII века театр тоже включал в свои спектакли бытовые танцы. Танцы, описанные в произведениях Шекспира, составляют антологию хореографических произведений Англии. В высших кругах танцуют павану, гальярд, куранту, вольту, джигу. (Т. Барышникова)

7. В наши дни существует целый ряд определений музея, что в значительной степени объясняется сложностью и многоликостью феномена. XX век подарил человечеству новые типы музеев, пришло осознание того, что сохранять и экспонировать можно и нужно не только предметы, но и характерное для них окружение, различные фрагменты историко-культурной среды, виды человеческой деятельности. Появились музеи под открытым небом, в основе которых – не традиционная коллекция предметов, а памятники архитектуры и народного быта, представленные в своём естественном природном окружении. Возникли и музеи, экспонирующие главным образом не подлинники, а их воспроизведения.

Ещё одна причина многообразия существующих определений музея – развитие теоретического музееведения и различные исследовательские подходы специалистов, а также разнообразие целей и задач, ради которых создаётся дефиниция. В изданиях справочного характера музеи обычно трактуются как научно-исследовательские и культурно-просветительские учреждения, которые в соответствии со своими социальными функциями осуществляют комплектование, учёт, хранение, изучение и популяризацию памятников истории, культуры, а также природных объектов...

В международной практике обычно используется определение, выработанное Международным советом музеев (ИКОМ) и включенное в его Устав в 1974 г. С учётом поправок, внесённых в последний вариант Устава в 1995г., эта дефиниция звучит следующим образом: музей – это «постоянное некоммерческое учреждение, находящееся на службе общества и его развития и открытое для людей, оно приобретает, сохраняет, изучает, популяризирует и экспонирует в образовательных, просветительных и развлекательных целях материальные свидетельства человека и окружающей его среды». (з часопіса)



8. Выдающимся деятелем в области музыкального театра второй половины XVII века был гетман Великого княжества Литовского Михаил Казимир Огинский. Меценат, композитор и музыкант, Огинский был основателем Оперного театра в Слониме. В числе первых сценических площадок называются "Театр на шести колёсах", передвигавшийся при помощи четырёх пар волов, и плавающий театр на реке Щаре и канале "Порт Огинский", построенном также по инициативе гетмана. В этом театре "оперы и комедии играны были в году 1771". А. Андржеёвский, посетивший Слоним в 1798 г., восхищался дворцом и "роскошным театром, в котором находился настоящий пруд и плыли настоящие корабли..."

Сцена была приспособлена для показов барочных спектаклей, оперных и балетных, для выхода сотен певцов и статистов, для различных сценических превращений.

...Технические возможности этой слонимской сцены – "Нового дома оперы", где декорации, меняясь на глазах у зрителей, позволяли представлять их взорам не только "море", но и бьющие на сцене фонтаны, освещавшиеся бенгальскими огнями, – были поистине уникальны.

Однако ценителей музыки поражал не меньше, чем сцена, и репертуар. В "нотной камере" Слонимского театра оказались все лучшие произведения оперного искусства XVII века. Музыкальный инструментарий капеллы был одним из лучших в Западной Европе и славянских странах. Оркестр, созданный М.К.Огинским в Слониме, современники считали выдающимся и сравнивали с мангеймским – "камертоном Европы". Нельзя обойти также тот факт открытия им в 1777 г. слонимской балетной школы – "Департамента балетных детей" (преимущественно крестьянских).

Здесь уместно отметить принцип использования в массовых сценах оперных спектаклей наряду с мещанами – крестьян, а также демократический подход к составу зрителей (зал "Нового дома оперы" был рассчитан на 2000 мест, а в Слониме тогда проживало всего 6000 человек. (Ю. Черняк)

---

**Тэматыка семінарскіх заняткаў  
для студэнтаў дзённай формы навучання**

	<b>Назвы раздзелаў і тэм</b>	<b>Колькасць гадзін</b>	<b>Форма кантролю</b>
<b>Тэма 1.</b>	Асаблівасці афіцыйна-справавога і навуковага стыляў	1	Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі. Тэставыя заданні
<b>Тэма 2.</b>	Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў	1	

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

## **IV. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ**

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

**Кантралюемая самастойная работа  
для студэнтаў дзённай формы навучання**

	<b>Назвы раздзелаў і тэм</b>	<b>Колькасць гадзін</b>	<b>Форма кантролю</b>
<b>Тэма 1.</b>	Дакладнасць, сцісласць і лагічнасць маўлення	2	Рэфераты
<b>Тэма 2</b>	Дарэчнасць і чысціня маўлення	2	
<b>Тэма 3</b>	Багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення	2	
	<b>Усяго:</b>	6	

**Літаратура**

1. Абабурка, М.В. Культура беларускай мовы. / М.В.Абабурка. – Мн.: Вышэйш. шк., 1994. – С. 15-27.
2. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
3. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
4. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31.
5. Вітаю цябе, Натхненне! : матэрыялы па стылістыцы і культуры маўлення / Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад.: А. Багамолава [і інш.]. – Мінск: БДУКМ, 2015. – 138 с.
6. Гаўрош, Н.В., Нямковіч Н. М. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч – Мн.: Выш. шк., 2012. – 638 с.
7. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.
8. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
9. Ляці Вышэй! : матэрыялы па лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту / м-ва культуры Рэсп. Беларусь, Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад. А Багамолава [і інш.]. – Мінск, 2014. – 117 с.

10. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
11. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метадыч. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.
12. Розенталь, Д. Э. Практическая стилистика русского языка./ Д. Э. Розенталь – М., 1977.
13. Станкевіч, А. А. Рыторыка: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч. . – Мн.: РІВШ, 2010. – 316 с.
14. Сцяцко, П.У. Культура мовы. / П.У.Сцяцко. – Мн.: Тэхналогія, 2002. – С. 102-121.
15. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту. / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.

**Пералік пытанняў да семінарскіх заняткаў  
студэнтаў дзённай формы навучання**

**Тэма: Асаблівасці функцыянальных стыляў: афіцыйна-справавога і навуковага**

1. Акрэсліце сутнасць афіцыйна-справавога стылю.
2. Ахарактарызуйце маўленчыя сродкі названага стылю, дайце азначэнне штампаў, універсальных слоў.
3. Назавіце падстылі і адпаведныя жанры.
4. Напішыце некалькі трэніровачных афіцыйных тэкстаў.
5. Дайце азначэнне навуковага стылю.
6. Ахарактарызуйце яго падстылі і жанры.
7. Зрабіце маўленчы аналіз навуковага тэксту, размяжоўваючы тэрміны на агульнаразумелыя і вузкасפעцыяльныя.

**Літаратура по тэме:**

*Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
4. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
5. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
6. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.

*Дадатковая*

1. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.

**Тэма: Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў**

1. Назавіце і ахарактарызуйце асаблівасці стылю публіцыстычнага.

2. Пералічыце функцыі стылю і тыпы жанраў (пацвярджайце прыкладамі).
3. Напішыце рэцэнзію на спектакль, водгук на мастацкую выставу ці іншае мерапрыемства.
4. Дайце азначэнне мастацкага стылю.
5. Супастаўце паняцці мовы мастацкага стылю і літаратурнай мовы.
6. Ахарактарызуйце тэматычную разнастайнасць, вобразна-экспрэсіўнае багацце літаратурна-мастацкага маўлення.
7. Акрэсліце паняцце гутарковага стылю, назавіце яго падстылі і жанры.
8. Ахарактарызуйце лексіка-стылістычную адметнасць уласнага маўлення.

### Літаратура по тэме:

#### *Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
4. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
5. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
6. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.

#### *Дадатковая*

1. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.

## **ПЕРАЛІК ПЫТАННЯЎ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ**

для студэнтаў  
дзённай формы навучання

### **Тэма: Правільнасць маўлення і моўныя нормы**

1. Дайце азначэнне правільнасці маўлення, акрэсліце паняцце моўнай нормы.
2. Ахарактарызуйце моўную норму як катэгорыю гістарычна зменлівую (праілюструйце ўласныя думкі сучаснымі моўнымі прыкладамі).
3. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія фарміруюць моўную норму.
4. Назавіце моўныя нормы ўсіх моўных узроўняў (фанетыка-арфаэпічнага, лексіка-фразеалагічнага, граматычнага і інш.), ахарактарызуйце іх, праілюструйце адпаведнымі прыкладамі.

### **Літаратура по тэме:**

#### *Асноўная*

1. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд-ва Граўцова, 2012. – 304 с.
2. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31
3. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
4. Сямешка Л.І., Курс беларускай мовы. / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – С. 257-276.

#### *Дадатковая*

1. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – С. 36-54.
3. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск. – 2008. – С. 28-52
4. Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. / М.С.Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн.: Аверсэв, 2006. – 286 с.

#### *Слоўнікі*

1. Арашонкава Г.У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік. / Г.У.Арашонкава, В.П. Лемцюгова.– Мн.: Выш. школа, 1991. – 303 с.



2. Бірыла, М.В. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мн.: БелСЭ, 1987. – 903 с.
3. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. / М.К.Клышка. – Мн.: ПУП “Радыёла-плюс”, 2005. – 672 с.
4. Слоўнік цяжкасяў беларускай мовы / Б.А.Плотнікаў, В.П.Трайкоўская. – Мн.: Кніжны Дом, 2004. – 544 с.

**Тэма: Дакладнасць, сцісласць, і лагічнасць маўлення**

1. Дайце азначэнне дакладнасці маўлення і назавіце моўныя сродкі яе рэалізацыі. Паразважайце, як названая камунікатыўная якасць праяўляецца ў розных маўленчых стылях
2. Акрэсліце паняцце лаканічнасць, або сцісласць, маўлення. Назавіце сродкі лаканічнасці і ахарактарызуйце функцыянальную матываванасць дадзенай з’явы.
3. Акрэсліце паняцце лагічнасці маўлення і назавіце лінгвістычныя ўмовы, якія спрыяюць яе замацаванню. Паразважайце над тым, у якой ступені лагічнасць маўлення ўласціва розным функцыянальным стылям.

**Літаратура по тэме:**

*Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31
4. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.

*Дадатковая*

1. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109с.
2. Ляці Вышэй! : матэрыялы па лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту / м-ва культуры Рэсп. Беларусь, Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад. А Багамолава [і інш.]. – Мінск, 2014. – 117 с.
3. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метад. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.

4. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту. / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.

**Тэма: Дарэчнасць і чысціня маўлення**

1. Вызначце сутнасць паняцця дарэчнасць маўлення, назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары фарміравання дарэчнасці маўлення.
2. Ахарактарызуйце розныя тыпы дарэчнасці маўлення.
3. Ахарактарызуйце такую маўленчую якасць, як чысціня маўлення.
4. Назавіце моўныя сродкі літаратурнага маўлення, якія могуць засмечваць мову.
5. Назавіце і ахарактарызуйце лексемы нелітаратурнага маўлення, якія засмечваюць мову.

**Літаратура по тэме:**

*Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд-ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31
4. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.

*Дадатковая*

1. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109с.
2. Ляці Вышэй! : матэрыялы па лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту / м-ва культуры Рэсп. Беларусь, Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад. А Багамолава [і інш.]. – Мінск, 2014. – 117 с.
3. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метад. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.
4. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту. / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.

**Тэма: Багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення**

1. Дайце азначэнне багацця, або разнастайнасці, маўлення.

2. Назавіце сродкі, што забяспечваюць рэалізацыю гэтай камунікатыўнай якасці.

3. Акрэсліце паняцце выразнасці маўлення і размяжуйце паняцці выразнасці і вобразнасці.

4. Назавіце асноўныя сродкі рэалізацыі выразнасці маўлення на фанетычным, лексічным, фразеалагічным, граматычным, графічным узроўнях.

5. Пералічыце эксталінгвістычныя сродкі выразнасці маўлення і падумайце аб мэтазгоднасці іх выкарыстання. Назавіце вобразныя сродкі мовы: трыпы і фігуры.

### **Літаратура по тэме:**

#### *Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд-ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31
4. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.

#### *Дадатковая*

1. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.
2. Ляці Вышэй! : матэрыялы па лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту / м-ва культуры Рэсп. Беларусь, Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад. А Багамолава [і інш.]. – Мінск, 2014. – 117 с.
3. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метад. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.
4. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту. / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.

### **Тэма: Асаблівасці функцыянальных стыляў: афіцыйна-справавога і навуковага**

1. Дайце азначэнні і кароткія характарыстыкі навуковага і афіцыйна-справавога стыляў.

2. Ахарактарызуйце праяўленне камунікатыўных якасцяў маўлення ў названых стылях, іх падстылях і найбольш распаўсюджаных жанрах (заява, аб'ява, даведка, тлумачальная запмка; рэцэнзія, рэферат, курсавая работа, дыпломная работа;

### **Літаратура по тэме:**

#### *Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава. А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семьянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
4. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
5. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
6. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.

#### *Дадатковая*

Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.

### **Тэма: Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў**

- 1 Ахарактарызуйце маўленчыя асаблівасці і функцыі пералічаных стыляў.
- 2 Назавіце падстылі кожнага са стыляў; ахарактарызуйце маўленне мастацкага стылю. Супастаўце паняцці літаратурнай мовы і мовы мастацкай літаратуры.
3. Ахарактарызуйце праяўленне камунікатыўных якасцяў маўлення ў аналізуемых стылях і найбольш распаўсюджаных жанрах: агляд, інтэрв'ю, эсэ, рэцэнзія на падзеі сферы культуры; верш, апавяданне, п'еса; размова, смс, тэлефонная размова.

### **Літаратура по тэме:**

### *Асноўная*

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
3. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
4. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
5. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
6. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.

### *Дадатковая*

Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.

**ПЕРАЛІК ПЫТАННЯЎ  
ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ**  
для студэнтаў завочнай формы навучання

**Тэма: Стылістыка і культура маўлення ў прафесійнай сферы.**

1. Акрэсліце прадмет, задачы курса “Стылістыка і культура маўлення”.
2. Ахарактарызуйце асноўныя паняцці дысцыпліны.
3. Назавіце асноўныя рысы кожнага з функцыянальных стыляў.
4. Ахарактарызуйце праяўленне камунікатыўных якасцяў маўлення ва ўсіх стылях, падстылях, найбольш распаўсюджаных жанрах (заява, аб’ява, даведка, тлумачальная запмка; рэцэнзія, рэферат, курсавая работа, дыпломная работа; агляд, інтэрв’ю, эсэ, рэцэнзія на падзеі сферы культуры; верш, апавяданне, п’еса; размова, смс, тэлефонная размова).

**Літаратура по тэме:**

*Асноўная*

1. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд-ва Граўцова, 2012. – 304 с.
2. Пісарэнка, А.М. Функцыянальная стылістыка беларускай мовы. – А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры, 2003. – С. 12-86.
3. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
4. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.

*Дадатковая*

1. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метад. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.
2. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.
3. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту. / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.

**Слоўнікі**

1. Беларуска-рускі слоўнік: У 2 т. – Мн.: БелСЭ, 1988-1989.
2. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б.А.Плотнікаў, В.П.Трайкоўская. – Мн.: Кніжны Дом, 2004. – 544 с.
3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1-8. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979-1993.

ЗАЦВЯРДЖАЮ  
Заг. кафедры  
беларускай філалогіі  
і сусветнай літаратуры  
\_\_\_\_\_ А. М. Пісарэнка  
“ ” \_\_\_\_\_ 2017 г.

**ПЕРАЛІК ТЭАРЭТЫЧНЫХ ПЫТАННЯЎ**  
для правядзення заліку  
па вучэбнай дысцыпліне “Стылістыка і культура маўлення”

1. Прадмет, задачы і змест курса “Стылістыка і культура маўлення”.
2. Паняцце моўнай нормы. Віды і варыянты нормаў.
3. Правільнасць маўлення: арфаэпічныя нормы.
4. Правільнасць маўлення: акцэнталагічныя нормы.
5. Правільнасць маўлення: словаўтваральныя нормы.
6. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні назоўнікаў.
7. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні прыметнікаў.
8. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні лічэбнікаў.
9. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні займеннікаў.
10. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні дзеясловаў.
11. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.
12. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні прыслоўяў.
13. Лексічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
14. Фразеалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
15. Сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
16. Сістэма стыляў літаратурнай мовы (кніжныя стылі і размоўны), паняцце падстылю і жанру.
17. Падстылі і жанры афіцыйна-справавога стылю.
18. Моўная адметнасць афіцыйна-справавых тэкстаў.
19. Паняцце дакумента. Віды дакументаў і асноўныя патрабаванні да іх афармлення.
20. Характарыстыка падстыляў і жанраў навуковага стылю.
21. Моўныя асаблівасці навуковых тэкстаў.
22. Характарыстыка падстыляў і жанраў публіцыстычнага стылю.
23. Функцыі публіцыстычнага стылю і сродкі іх рэалізацыі.

24. Моўная адметнасць публіцыстыкі.
25. Агульная характарыстыка стылю мастацкай літаратуры.
26. Падстылі і жанры мастацкага стылю. Супастаўляльны аналіз паняццяў *мова мастацкага стылю і літаратурная мова*.
27. Агульная характарыстыка размоўнага стылю.
28. Паняцце тропа. Віды тропаў і іх ужыванне ў функцыянальных стылях.
29. Паняцце стылістычных фігур. Віды стылістычных фігур і іх роля ў функцыянальных стылях.
30. Стылістычныя рэсурсы лексікі.
31. Стылістычныя рэсурсы марфалогіі.
32. Стылістычныя рэсурсы сінтаксісу.
33. Стылістычны аналіз тэкстаў розных функцыянальных стыляў.
34. Правільнасць маўлення як адметная рыса ўсіх функцыянальных стыляў.
35. Дакладнасць і сціслаць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
36. Лагічнасць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
37. Чысціня маўлення як адметная рыса ўсіх функцыянальных стыляў.
38. Дарэчнасць як спецыфічная якасць маўлення.
39. Багацце маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
40. Выразнасць маўлення як нераўнамерна запатрабаваная якасць у розных функцыянальных стылях.

Разгледжана на пасяджэнні кафедры  
беларускай філалогіі  
і сусветнай літаратуры  
пракакол № \_\_ ад “ \_\_ ” красавіка 2017 г.



Крытэрыі ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці

Балы	Паказчыкі адзнакі
0 (нуль) незалічана	Няма адказу
1 (адзін) незалічана	Студэнт называе толькі асобныя факты з вывучанага матэрыялу, не ўсведамляючы іх месца ў агульнай моўнай сістэме.
2 (два) незалічана	Студэнт перадае нязначную частку вучэбнага матэрыялу, скажае сэнс пры фармулёўцы правілаў і азначэнняў, бессістэмна і няўпэўнена расказвае матэрыял, не можа падмацаваць прыкладамі граматычныя правілы, адчувае значныя цяжкасці пры авалоданні практычнымі ўменнямі і навыкамі.
3 (тры) незалічана	Студэнт няпоўна выкладае праграмны вучэбны матэрыял, дапускае істотныя памылкі ў азначэнні паняццяў і фармулёўцы правілаў, але выпраўляе іх з дапамогай выкладчыка, не ўмее абгрунтаваць свае разважанні, адчувае цяжкасць пры падборы прыкладаў і практычным выкарыстанні тэарэтычных ведаў, парушае паслядоўнасць выкладу матэрыялу, дапускае памылкі ў моўным афармленні адказу. Маўленне недастаткова лагічнае і выразнае.
4 (чатыры) залічана	Студэнт у асноўным ведае і разумее галоўныя палажэнні тэмы, але дапускае памылкі ў азначэнні паняццяў і фармулёўцы правілаў, якія выпраўляе пасля дадатковых пытанняў; не ўмее дастаткова глыбока і доказна абгрунтаваць свае разважанні і прывесці неабходныя прыклады, адчувае цяжкасці пры практычным выкарыстанні тэарэтычных ведаў, выкладае матэрыял непаслядоўна, дапускае памылкі ў моўным афармленні. Маўленне недастаткова лагічнае і выразнае.
5	Студэнт перадае вучэбны матэрыял з нязначнымі

<p>(пяць) залічана</p>	<p>памылкамі, тэарэтычныя звесткі падмацоўвае прыкладамі без дастаткова глыбокага іх абгрунтавання, адчувае цяжкасці пры практычным выкарыстанні тэарэтычных ведаў, дапускае памылкі ў паслядоўнасці выкладу матэрыялу і яго афармленні. Маўленне ў асноўным адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.</p>
<p>6 (шэсць) залічана</p>	<p>Студэнт дастаткова поўна перадае вучэбны матэрыял з нязначнымі памылкамі, можа абгрунтаваць свой адказ, прывесці прыклады– доказы, матэрыял выкладае паслядоўна, з нязначнымі адхіленнямі ад літаратурных нормаў. Маўленне ў асноўным адпавядае лагічнасці, дакладнасці, правільнасці і выразнасці.</p>
<p>7 (сем) залічана</p>	<p>Студэнт дастаткова поўна валодае вучэбным матэрыялам, самастойна абгрунтоўвае свой адказ і прыводзіць прыклады– доказы, пры выкарыстанні тэарэтычных ведаў на практыцы дапускае нязначныя памылкі, матэрыял выкладае паслядоўна, з захаваннем літаратурных нормаў.</p>
<p>8 (восем) залічана</p>	<p>Студэнт поўна валодае вучэбным матэрыялам і прымяняе яго ў знаёмай сітуацыі з неістотнымі памылкамі, якія выпраўляе самастойна, перадае матэрыял у лагічнай паслядоўнасці з захаваннем літаратурных нормаў. Маўленне ў асноўным адпавядае лагічнасці, дакладнасці, правільнасці і выразнасці.</p>
<p>9 (дзевяць) залічана</p>	<p>Студэнт свабодна валодае вучэбным матэрыялам, дае поўнае азначэнне моўных паняццяў, паказвае высокую ступень усвядомленасці вывучанага і ўменне аргументавана выкладаць яго, ілюструе свой адказ неабходнымі прыкладамі– доказами (як з падручніка, так і самастойна падабранымі), умее прымяняць тэарэтычныя веды пры вырашэнні практычных задач. Маўленне адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці,</p>

	правільнасці і выразнасці.
10 (дзесяць) залічана	Студэнт свабодна валодае вучэбным матэрыялам і паказвае поўнае яго разуменне, выяўляе высокую ступень усвядомленасці вывучанага, абгрунтавана і доказна выкладае свае думкі, выкарыстоўваючы звесткі з дадатковай літаратуры і іншых вучэбных дысцыплін, робіць самастойныя вывады і заключэнні, умее прымяняць тэарэтычныя веды для вырашэння практычных задач навучання, перадае матэрыял паслядоўна, захоўваючы нормы літаратурнай мовы, пазнавальную актыўнасць, творчыя адносіны да навучання. Маўленне адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, чысціні, выразнасці.

## Дыягностыка кампетэнцый студэнта

Вуснае апытанне з'яўляецца адным са спосабаў праверкі ведаў, уменняў і навыкаў студэнта аб сістэме мовы і маўленні.

Вуснае звязнае выказванне паказвае ўзровень засваення студэнтам агульных палажэнняў, правіл, азначэнняў і ўменне прымяняць атрыманыя веда на практыцы, а таксама ўменне студэнтаў ствараць звязнае, лагічна паслядоўнае паведамленне на пэўную тэму.

Пры ацэнцы адказу студэнта ўлічваецца на наступнае:

- 1) ступень усвядомленасці вывучанага;
- 2) уменне прымяняць веда на практыцы;
- 3) моўнае афармленне адказу (захаваў літаратурных нормаў беларускай мовы);
- 4) лагічнасць, дакладнасць, паўната, выразнасць адказу.

## **V. Дадатковы раздзел ВМК**

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Установа адукацыі  
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”

**ЗАЦВЯРДЖАЮ**

Рэктар  
УА “Беларускі дзяржаўны  
ўніверсітэт культуры і мастацтваў”

\_\_\_\_\_ Ю.П.Бондар

“ \_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 2017 г.

Рэгістрацыйны № ВД \_\_\_\_\_ / вуч.

**СТЫЛІСТЫКА І КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ**

*Вучэбная праграма  
ўстановы вышэйшай адукацыі  
па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей:  
1-18 01 01 Народная творчасць (па напрамках),  
1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках),  
1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках),  
1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках)  
1-23 01 14 Сацыяльна-культурная дзейнасць,*

Мінск 2017

Вучэбная праграма складзена на падставе адукацыйных стандартаў вышэйшай адукацыі па спецыяльнасцям:

1-18 01 01-2013 Народная творчасць (па напрамках) ад 2013-09-01 і вучэбнага плана рэг. № С17-1-28/13 вуч. ад 27 06 2013 г.;

1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках) і вучэбных планаў па спецыялізацыям рэг. № D 21-1-34а/13 вуч. ад 27 06 2013 г., рэг. № D 21-1-33/13 вуч. ад 27 06 2013 г., рэг. № D 21-1-34/13 вуч. ад 27 06 2013 г., рэг. № D 21-8-25/13 вуч. ад 27 06 2013 г.;

1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках), напрамак спецыяльнасці 1-21 04 02- 05 Мастацтвазнаўства (інтэграванае) і вучэбнага плана рэг. № D21-1-32/13 вуч. ад 27 06 2013 г.;

1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках) і вучэбных планаў па спецыялізацыям рэг. № E23-1-45/14 вуч. ад 24 лютага 2014 г., рэг. № E23-1-46/14 вуч. ад 24 лютага 2014 г., рэг. № E23-1-47/14 вуч. ад 24 лютага 2014 г.;

1-23 01 14 Сацыяльна-культурная дзейнасць і вучэбнага плана рэг. № E23-1-36/13 вуч. ад 27.06 2013 г..

### **СКЛАДАЛЬНІКІ:**

*А. М. Пісарэнка*, прафесар кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

### **РЭЦЭНЗЕНТЫ:**

*А. А. Жэлуновіч*, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры рускай мовы як замежнай УА “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”;

*Г. К. Семянькова*, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.Машэрава”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

### **РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ Ў ЯКАСЦІ ВУЧЭБНАЙ:**

*кафедрай* беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» (пратакол № 8 ад 17.04.2017 г.);

*прэзідыумам* навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пратакол № 5 ад 28.06 2017 г.)

Адказы за рэдакцыю: \_\_\_\_\_

Адказы за выпуск: А. М. Пісарэнка

## ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Стылістыка і культура маўлення – гэта тэарэтычна-прыкладная дысцыпліна, асноўнай мэтай якой з’яўляецца фарміраванне моўнай культуры асобы. Тэарэтычны і фактычны матэрыял гэтага курса дазволіць засвоіць усе моўныя нормы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, лексіка-фразеалагічныя, граматычныя, пунктуацыйныя), прадэманструе камунікатыўныя якасці маўлення, іх сувязь з функцыянальнымі стылямі мовы, навучыць будучага спецыяліста сферы культуры правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных тэкстаў розных функцыянальных стыляў, у тым ліку навуковага, афіцыйна-справавога.

Змест дысцыпліны “Стылістыка і культура маўлення” вызначаецца яго **задачамі**:

1. узнавіць, сістэматызаваць веды па ўсіх раздзелах мовазнаўства, паколькі гэта вучэбная дысцыпліна як навука пра дасканалую, нарматыўную, выразную мову цесна звязана з усімі раздзелаў лінгвістыкі, а таксама – логікай, псіхалогіяй, літаратурай, эстэтыкай і інш. ;

2. павысіць маўленчую культуру студэнтаў, выпрацаваць навыкі і ўменні правільнага, нарматыўнага выкарыстання сродкаў мовы ў працэсе камунікацыі;

3. выпрацоўваць у студэнтаў патрабавальнасць да чысціні і правільнасці маўлення ў сацыякультурнай і вучэбна-навуковай сферах дзейнасці;

4. фарміраваць у маўленчай свядомасці навучэнцаў паняцце пра агульныя прынцыпы стылістыкі, асновы сістэмнасці стыляў, законы, якія кіруюць функцыянаваннем моўных сродкаў у розных сферах зносін, спецыфічныя рысы функцыянальных стыляў, іх гістарычнай зменлівасці, варыянтнасці ў залежнасці ад сферы ўжывання мовы;

5. даць неабходную сістэму ведаў пра моўную культуру, асноўныя якасці – паказчыкі добрай мовы, суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай мовы, пра стылістычныя рэсурсы, стылістычныя нормы, тыпы іх парушэнняў і шляхі ліквідацыі гэтых парушэнняў, а таксама прамоўніцкае майстэрства;

6. навучыць правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных, разнастайных паводле жанраў тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);

7. садзейнічаць развіццю маўленчай культуры як аднаго з аспектаў фарміравання прафесійнай культуры высокакваліфікаванага спецыяліста;

8. удакладніць, развіць уяўленне пра суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай маўлення.

Праграма прадугледжвае выкарыстанне сучасных педагагічных тэхналогій па навучанні камунікацыйным формам зносін, інфармацыйнай дзейнасці, развіцці культуры маўлення, яго правільнасці, чысціні, лагічнасці, выразнасці, багацці з прымяненнем розных метадаў: усемагчымых трэнінгаў, аналізаў канкрэтных сітуацый, імітацыйных практыкаванняў, правядзеннем



круглых сталоў і семінараў-дыспутаў, а таксама разнастайных формаў і спосабаў выкладання тэарэтычнага матэрыялу.

Такія тэхналогіі па фарміраванні разнастайных кампетэнцый, разуменні навуковай і навучальнай інфармацыі, развіцці прафесійнай эрудыцыі актуалізуюць веды, акрэсліваюць сферу іх прымянення ў практычнай дзейнасці, арыентуюць на пастаяннае самастойнае папаўненне ведаў з прымяненнем апошніх навацый як навуковых, так і метадычных.

Важнай умовай высокай агульнай культуры асобы з'яўляецца валоданне правільным, дакладным, выразным словам роднай мовы.

Студэнты павінны **ведаць**:

- 1) арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, граматычныя, словаўтваральныя, лексічныя, фразеалагічныя і пунктуацыйныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- 2) прычыны парушэнняў літаратурных нормаў і шляхі іх ліквідацыі;
- 3) пра матываванае адхіленне ад літаратурных нормаў менавіта ў мастацкім стылі;
- 4) асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення;
- 5) функцыянальныя стылі, іх характэрныя прыметы, а таксама стылістычныя рэсурсы мовы.

Студэнты павінны **ўмець**:

- 1) правільна афармляць свае думкі з захаваннем усіх літаратурных нормаў;
- 2) даваць падрабязную характарыстыку прымет усіх функцыянальных стыляў;
- 3) усведамляць стылёвую структуру кантэксту;
- 4) размяжоўваць стылістычны і граматычны аспекты, пазбягаючы падмены стылістычнай кваліфікацыі моўных з'яў граматычнай;
- 5) правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);
- 6) мэтанакіравана выбіраць, асэнсоўваць і выкарыстоўваць выразныя сродкі мовы ў канкрэтных моўных і маўленчых сітуацыях;
- 7) рэалізаваць камунікатыўныя якасці маўлення ў адпаведнасці з жанрам, стылем і канкрэтнай сітуацыяй.

Засваенне вучэбнай праграмы па спецыяльнасці *1-18 01 01 - 04 Народная творчасць (народныя рамёствы)* павінна забяспечыць фарміраванне наступных груп кампетэнцый:

**акадэмічных кампетэнцый:**

– АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і творчых задач.

– АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

– АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі.

– АК-4. Умець працаваць самастойна.

– АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры вырашэнні праблем;

**сацыяльна-асобасных кампетэнцый:**

–САК-2. Быць здольным да сацыяльнага ўзаемадзеяння.

–САК-3. Валодаць здольнасцю да міжасобасных камунікацый.

–САК-7. Быць здольным асэнсавана ўспрымаць і беражліва адносіцца да гістарычнай, культурнай спадчыны Беларусі і сусвету, культурным традыцыям і рэлігійным поглядам.

Засваенне вучэбнай праграмы па спецыяльнасці *1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках)*, павінна забяспечыць фарміраванне наступных груп кампетэнцый:

**акадэмічных кампетэнцый:**

– АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і практычных задач.

– АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

– АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі ў галіне культуралогіі.

– АК-4. Умець працаваць самастойна.

– АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам да вырашэння праблем;

– АК-8. Валодаць навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі.

– АК-9. Умець вучыцца, павышаць сваю кваліфікацыю на працягу свайго жыцця.

– АК-10. Валодаць метадычнымі ведамі і даследчымі ўменнямі, якія забяспечваюць вырашэнне задач інавацыйна-метадычнай і навукова-даследчай дзейнасці ў галіне культуралогіі;

**сацыяльна-асобасных кампетэнцый:**

– САК-2. Быць здольным да сацыяльнага ўзаемадзеяння.

– САК-3. Валодаць здольнасцю да міжасобасных камунікацый.

**прафесійных кампетэнцый:**

ПК-3. Рэалізоўваць агульнадзяржаўныя, рэгіянальныя і ведамасныя праграмы і праекты ў галіне культуры і мастацтваў.

ПК-4. Ацэньваць стан, тэндэнцыі і перспектывы развіцця сферы культуры і мастацтваў.

ПК-5. Прагназаваць, планаваць і арганізоўваць інавацыйна-метадычную і мастацка-творчую дзейнасць у сферы культуры і мастацтваў.

ПК-6. Выяўляць інтарэсы і педагагічныя патрэбы насельніцтва ў розных відах вольнага часу.

ПК-7. Займацца навукова-даследчай дзейнасцю ў галіне культуралогіі.

ПК-8. Аналізаваць і ацэньваць сабраныя звесткі.

ПК-9. Арганізоўваць сваю працу на навуковай аснове, валодаць камп'ютарнымі метадамі збору, захавання і апрацоўкі інфармацыі ў сферы прафесійнай дзейнасці.

ПК-10. Выкладаць культуралагічныя дысцыпліны, вивучаць перадавы педагагічны вопыт, творча карыстацца ім у сваёй навукова-педагагічнай дзейнасці.

ПК-11. Працаваць з вучэбнымі планами і праграмамі, метадычнымі рэкамендацыямі па арганізацыі працэсу навучання і выхавання.

ПК-12. Планаваць працэс навучання і выхавання ў адпаведнасці з распрацаванымі нарматыўнымі і дыдактычнымі дакументамі.

ПК-13. Улічваць псіхалагічныя асаблівасці навучэнцаў і практыкаваць індывідуальны падыход да вырашэння мэт і задач навучання і выхавання.

ПК-14. Выкарыстоўваць сучасныя методыкі і тэхнічныя сродкі навучання;

ПК-15. Рыхтаваць да прамежных формаў кантроля (тэстаў, калоквіумаў, удзелу ў канферэнцыях, чытаннях і г.д.).

ПК-16. Карыстацца інфармацыйнымі рэсурсамі для азнаямлення з нарматыўнай базай адукацыі і інавацыямі ў дыдактыцы навучання.

ПК-17. Удасканалваць сваё педагагічнае майстэрства.

Засваенне вучэбнай праграмы па спецыяльнасці *1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках)* павінна забяспечыць фарміраванне наступных груп кампетэнцый:

**акадэмічных кампетэнцый:**

– АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры вырашэнні праблем.

– АК-11. Свабодна выкарыстоўваць прафесійную тэрміналогію.

– АК-13. Валодаць інфармацыяй у галіне гістарычных ведаў, разумець рухальныя сілы і заканамернасці гістарычнага працэсу для ўзбагачэння зместу сваёй даследчай мастацка-творчай і педагагічнай дзейнасці.

– АК-15. Быць здольным аналізаваць сацыяльна-значныя працэсы і з’явы, удзельнічаць у грамадска-палітычным жыцці.

– АК-18. Умець бачыць і інтэрпрэтаваць факты, падзеі, з’явы сферы прафесійнай дзейнасці ў шырокам гістарычным і культурным кантэксце;

**сацыяльна-асобасных кампетэнцый:**

– САК-1. Усведамляць грамадзянскі доўг, абладаць развітым пачуццём патрыятызму, знаць правы і трымацца абавязкаў грамадзяніні.

– САК-2. Быць здольным да сацыяльнага ўзаемадзеяння.

– САК-6. Умець працаваць у калектыве.

– САК-9. Праяўляць ініцыятыву і творчы падыход, у тым ліку ў нестандартных сітуацыях;

**прафесійных кампетэнцый:**

ПК-1. Кваліфікавана праводзіць навуковыя даследаванні па выяўленню, апісанню, аналізу, рэцэнзаванню твораў мастацтва.

ПК-8. Распрацоўваць і выкарыстоўваць сучаснае вучэбна-метадычнае забеспячэнне.

ПК-11. Аналізаваць сучасны стан і перспектывы развіцця мастацтва.

ПК-12. Прымаць удзел у правядзенні экспертызы твораў мастацтва, даваць кваліфікаваныя заключэнні і кансультацыі.

ПК-13. Умець арганізоўваць мерапрыемствы па прагандзе дасягненняў мастацтва.

ПК-15. Планаваць і ўдасканалваць дзейнасць служб кіравання ў сферы культуры і мастацтва, забяспечваць бяспечныя ўмовы працы.

ПК-22. Працаваць у складзе творчага калектыву па рэалізацыі ідэйна-мастацкіх праектаў.

ПК-24. Здзяйсняць арганізацыю рэдакцыйна-выдавецкага працэсу ў галіне мастацтва.

Засваенне вучэбнай праграмы па спецыяльнасці *1-23 01 14 Сацыяльна-*

*культурная дзейнасць*, павінна забяспечыць фарміраванне наступных груп кампетэнцый:

**акадэмічных кампетэнцый:**

– АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і практычных задач.

– АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

– АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі.

– АК-4. Умець працаваць самастойна.

– АК-5. Быць здольным параджаць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю).

– АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам да вырашэння праблем.

– АК-8. Валодаць навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі.

– АК-9. Умець вучыцца, павышаць сваю кваліфікацыю на працягу свайго жыцця, самастойна прымаць прафесійныя рашэнні, аналізаваць гістарычныя і сучасныя праблемы эканамічнага і сацыякультурнага жыцця грамадства;

**сацыяльна-асобасных кампетэнцый:**

– САК-7. Быць здольным да ўзаемадзеяння, супрацоўніцтва, разумнага кампрамісу падчас вырашэння інавацыйных праблем;

**прафесійных кампетэнцый:**

ПК-3. Рэалізоўваць агульнадзяржаўныя, рэгіянальныя і ведамасныя праграмы і праекты ў галіне культуры і мастацтваў.

ПК-4. Забяспечваць арганізацыйна-кіраўнічае функцыянаванне ўстаноў, арганізацый і аб'яднанняў сацыякультурнай сферы.

ПК-5. Арганізоўваць і ажыццяўляць пазнавальную і творчую дзейнасць розных сацыяльных і ўзроставых груп насельніцтва ва ўстановах сферы культуры і ў пазашкольных установах.

ПК-6. Уключаць людзей у працэс бесперапыннай адукацыі, сацыяльна-культурнай творчасці і рэкрэацыйна-забаўляльнага вольнага часу.

ПК-7. Арганізоўваць інфармацыйна-асветніцкую і выхаваўчую работу па месцы жыхарства.

ПК-8. Набываць новыя веды, выкарыстоўваючы сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі.

ПК-9. Ацэньваць стан, тэндэнцыі і перспектывы развіцця сферы культуры і мастацтваў.

ПК-10. Прагназаваць, планаваць і арганізоўваць інавацыйна-метадычную і мастацка-творчую дзейнасць у сферы культуры і мастацтваў.

ПК-11. Выяўляць інтарэсы і педагагічныя патрэбнасці насельніцтва ў розных відах вольнага часу.

Засваенне вучэбнай праграмы па спецыяльнасці *1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках)*, павінна забяспечыць фарміраванне наступных груп кампетэнцый:

**акадэмічных кампетэнцый:**

АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і творчых задач.

АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі.

АК-4. Умець працаваць самастойна.

АК-5. Быць здольным параджаць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю).

АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам да вырашэння праблем.

АК-8. Валодаць навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі.

АК-9. Умець вучыцца, павышаць сваю кваліфікацыю на працягу ўсяго жыцця.

АК-10. Валодаць метадычнымі ведамі і даследчымі ўменнямі, якія забяспечваюць рашэнне задач інавацыйна-метадычнай і навукова-даследчай дзейнасці ў галіне бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці;

**сацыяльна-асобасных кампетэнцый:**

САК-2. Быць здольным да сацыяльнага ўзаемадзеяння.

САК-3. Валодаць здольнасцю да міжасобасных камунікацый.

САК-6. Умець працаваць у камандзе.

САК-7. Быць здольным асэнсавана ўспрымаць і беражліва адносіцца да гістарычнай, культурнай спадчыны Беларусі і свету, культурных традыцый і рэлігійных поглядаў;

**прафесійных кампетэнцый:**

ПК-7. Фарміраваць інфармацыйную культуру карыстальнікаў.

ПК-11. Выкарыстоўваць псіхалага-педагагічныя метады падчас бібліятэчнага абслугоўвання і правядзення разнастайных сацыяльна-культурных мерапрыемстваў.

ПК-13. Аказваць кансалтынгавае дапамогу па разнастайных накірунках бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці.

ПК-17. Арганізоўваць і праводзіць навуковыя даследаванні; вывучаць эфектыўнасць бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці.

ПК-18. Выконваць патрабаванні заканадаўчых і нарматыўна-прававых дакументаў у галіне бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці.

ПК-20. Выконваць асноўныя функцыі кіравання структурнымі падраздзяленнямі бібліятэк; кантраляваць і падтрымліваць у іх працоўную і вытворчую дысцыпліну.

ПК-22. Арганізоўваць работу малых калектываў у працэсе праектнай дзейнасці.

ПК-23. Укарыстаць прынцыпы інавацыйнага менеджменту і сістэмы менеджменту якасці ў работу бібліятэкі.

Дысцыпліна “Стылістыка і культура маўлення” цесна звязаны з наступнымі дысцыплінамі: “Гісторыя беларускай мовы”, “Лінгвістычны аналіз тэксту”, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, “Гісторыя беларускай літаратуры” і інш.

Для студэнтаў спецыяльнасцяў:

*1-21 04 01 Культуралогія (па напрамках),*

*1-21 04 02 Мастацтвазнаўства (па напрамках),*

*1-23 01 14 Сацыяльна-культурная дзейнасць,*

завочнай формы навучання прадугледжана 6 лекцыйных і 2 семінарскіх заняткаў (усяго 8 гадзін);

*1-18 01 01 Народная творчасць (на напрамаках)* дзённай формы навучання прадугледжана 10 лекцыйных, 14 практычных, КСР 10 гадзін (усяго 34 гадзіны),

*1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (на напрамаках)* дзённай формы навучання прадугледжана 12 лекцыйных, 14 практычных, 2 семінарскіх заняткаў і КСР 6 гадзін (усяго 34 гадзіны).

Дысцыпліна “Стылістыка і культура маўлення” выкладаецца на працягу аднаго семестра. Для дыягностыкі кампетэнцыі, выяўлення вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежкавым і выніковым этапах выкарыстоўваюцца тэсты, рознаўзроўневыя пісьмовыя заданні. Форма кантролю – залік.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

## ЗМЕСТ ДЫСЦЫПЛІНЫ

### **Тэма 1. Прадмет і задачы курса. Камунікатыўныя якасці маўлення як сродак забеспячэння культуры мовы асобы**

Прадмет, задачы і змест курса, яго тэарэтычная і практычная накіраванасць. Прадмет лінгвістычнай стылістыкі – функцыянальныя стылі як тыпізаваныя разнавіднасці мовы, сродкі мовы з пункту погляду іх выразнасці, мэтазгоднасці ўжывання ў розных функцыянальных стылях. Аспекты вывучэння лінгвістычнай стылістыкі: апісальная стылістыка, функцыянальная стылістыка, практычная стылістыка, стылістыка мастацкай літаратуры.

Задачи стылістыкі: характарыстыка паняцця функцыянальны стиль мовы (маўлення); вызначэнне заканамернасцяў функцыянавання мовы ў розных сферах зносін; класіфікацыя функцыянальных стыляў; узаемадзеянне стыляў і іх цэласнасць; праблема суадносін мовы мастацкай літаратуры з мовай функцыянальных стыляў; вызначэнне стылістычных нормаў і іх гістарычны характар.

Паняцце моўнай нормы. Стылістычная норма. Тыпы моўных нормаў (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, словаўтваральныя, граматычныя, пунктуацыйныя, лексічныя, стылістычныя). Дынамічная тэорыя моўнай нормы. Варыянтнасць нормаў.

Маўленчыя памылкі і іх тыпы.

### **Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы**

Вымаўленне галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў на сучасным этапе развіцця мовы. Прычыны парушэння арфаэпічных нормаў. Маўленчыя стылі (поўны, або кніжны; няпоўны, або размоўны, і прастамоўны) як паказчыкі агульнай культуры асобы.

Асаблівасці беларускага націску і прычыны яго нестабільнасці. Вызначэнне месца націску ў некаторых граматычных формах розных часцін мовы: націск у склонавых формах аднаскладовых назоўнікаў (адушаўлёных і неадушаўлёных) мужчынскага роду II скланення; націск у памяншальна-ласкальнай форме прыметніка, у вытворных прыметніках з суфіксамі *-ават-* (*-яват*), *-ат-*, *-ов-* (*-ёв-*), *-арн-* (*-ярн-*) і інш. у формах ступеняў параўнання; націск у зборных лічэбніках; націск у склонавых формах займеннікаў *сам* і *самы*; націск у формах загаднага ладу дзеяслова, у форме 2-й асобы

множнага ліку, у прастай форме прошлага часу множнага ліку дзеяслова; націск у дзеепрыметніках і дзеепрыслоўях.

Напісанні галосных і зычных згодна фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў у адпаведнасці з Правапісам-2008. Асаблівасці ўдакладненняў правапісу вялікай літары. Напісанне слоў разам, праз злучок і асобна. Адметнасць напісання ўмоўных скарачэнняў і правілаў пераносу слоў.

Марфалагічныя і сінтаксічныя нормы і іх віды. Вырыянтнасць граматычных нормаў.

Адметнасці катэгорыі роду ў назоўніках: варыянтныя родавыя формы; род нескланяльных запазычаных назоўнікаў; род складанаскарочаных назоўнікаў; разыходжанні ў родзе і ліку назоўнікаў у беларускай і рускай мовах. Асаблівасці склонавых канчаткаў назоўнікаў II скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў родным і месным склонах, назоўнікаў III скланення адзіночнага ліку ў творным склоне, рознаскланяльных назоўнікаў, назоўнікаў у родным склоне множнага ліку. Стылістычная роля словаўтваральных сродкаў назоўнікаў.

Утварэнне і выкарыстанне формаў ступеняў параўнання. Паняцце элятыву ў беларускай мове. Поўныя і кароткія формы прыметнікаў. Варыянты канчаткаў прыметнікаў жаночага роду. Асаблівасці склонавых канчаткаў прыналежных прыметнікаў. Спецыфіка перакладу прыметнікавых словазлучэнняў. Стылістычная адметнасць формаў суб'ектыўнай ацэнкі прыметнікаў. Утварэнне і функцыянаванне формаў прыслоўя: суб'ектыўна-ацэначных і ступеняў параўнання.

Утварэнне дробавых лічэбнікаў. Ужыванне слоў *паўтара* і *паўтары* з назоўнікамі. Суфіксы зборных лічэбнікаў. Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам. Асаблівасці склонавых формаў канчаткаў колькасных лічэбнікаў у творным склоне. Адхіленні ад нормы пры выбары колькаснага ці зборнага лічэбнікаў. Адметнасць ужывання лічэбнікаў у мове.

Скланенне зваротнага займенніка *сябе*. Ужыванне займеннікавых словаспалучэнняў *не хто іншы, як; не што іншае, як і ніхто іншы не; нішто іншае не*. Роля займенніка ў кантэксце. Стылістычныя асаблівасці выкарыстання займеннікаў. Варыянтнасць займеннікавых формаў у сучаснай беларускай мове.

Змяняльныя і незмяняльныя фомы дзеяслова. Функцыянаванне асабовых формаў дзеяслова. Рознапрагальныя дзеясловы. Асаблівасці ўжывання складанай формы прошлага і будучага часоў. Узаемазамяняльнасць дзеяслоўных формаў. Дзеепрыметнік (прадуктыўныя



суфіксы дзеепрыметнікаў *-н-, -ан-, -ен- (-ян-), -он-, -т-*; асаблівасці перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы). Дзеепрыслоўе (утварэнне і заканамернасці ўжывання). Вобразна-экспрэсіўныя магчымасці дзеяслова.

Каардынацыя галоўных членаў сказа: форма выказніка пры дзейніку, выражаным спалучэннем: а) колькаснага лічэбніка з назоўнікам; б) слоў *многа, мала, колькі, багата, некалькі, шмат* і іншых з назоўнікам; в) лічэбнікаў са словамі *гадоў, месяцаў, тыдняў, мінут, зім, летаў* і да т.п.; г) двух назоўнікаў, адзін з якіх мае значэнне пэўнай або няпэўнай колькасці (*дзiesiąтак, пара, сотня, двойка* і інш. або *процьма, безліч, маса, група* і інш.); а таксама назоўнікамі мужчынскага роду са значэннем прафесіі, пасады, звання. Спецыфіка будовы словазлучэнняў, звязаных сувяззю кіравання. Асаблівасці перакладу сінтаксічных адзінак.

Правільнасць выбару слова. Асаблівасці выкарыстання слоў абмежаванага ўжывання ў тэкстах розных стыляў і жанраў. Функцыянаванне стылістычна-афарбаванай лексікі.

Правільнасць маўлення і фразеалагічныя нормы. Варыянтнасць фразем. Стылістычная (узуальная і аказіянальная) функцыя фразем. Устойлівыя выразы і іх пераклад. Традыцыйная і аўтарская перыфраза як сродак намінацыі.

### **Тэма 3. Дакладнасць, сцісласць і лагічнасць маўлення**

*Дакладнасць* як камунікатыўная якасць, абумоўленая адпаведнасцю сэнсавага боку маўлення прадметнай рэчаіснасці. Дакладнасць словаўжывання. Суадносіны сінаніміі і дакладнасці маўлення, мнагазначнасці і дакладнасці выказвання, параніміі і дакладнасці. Дакладнасць маўлення і тэрмінасістэмы. Пошук і выбар адпаведнага слова ў перакладах, хрэстаматыях, лексікаграфічных даведніках. Дакладнасць у кантэксце функцыянальных стыляў. Прычыны парушэння дакладнасці маўлення.

*Сцісласць* (лаканічнасць) маўлення як камунікатыўная якасць, падпарадкаваная закону эканоміі моўных сродкаў, іх рацыянальнаму выкарыстанню. Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя прычыны лаканічнасці. Моўная эканомія і моўны этыкет. Сцісласць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.

*Лагічнасць* як камунікатыўная якасць, абумоўленая акрэсленасцю, паслядоўнасцю выказвання, доказнасцю аргументаў і абгрунтаванасцю вывадаў. Экстралінгвістычныя і лінгвістычныя ўмовы лагічнасці. Лагічнасць

зместу ў звышфразавых адзінствах. Лагічнасць у кантэксце функцыянальных стыляў. Матываванае парушэнне лагічнасці ў мастацкім стылі.

#### **Тэма 4. Дарэчнасць і чысціня маўлення**

*Дарэчнасць* як камунікатыўная якасць, якая прадугледжвае ўжыванне моўных сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй (лагічна-эмацыянальным зместам, а таксама складам слухачоў/чытачоў). Тыпы маўленчай дарэчнасці: кантэкстуальная, стылявая, сітуацыйная і асобасна-псіхалагічная.

*Чысціня маўлення* як адпаведнасць яго моўнай норме, незасмечанасць яго нелітаратурнымі словамі (дыялектызмамі, жарганізмамі і інш.), іншамоўнымі словамі, канцылярызмамі і штампамі, словамі-паразітамі. Патрабаванні да ўжывання неалагізмаў. Парушэнне чысціні маўлення як сродак індывідуалізацыі мовы персанажаў.

#### **Тэма 5. Багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення**

*Багацце маўлення* як аптымальная насычанасць выказвання разнастайнымі лексіка-фразеалагічнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі элементамі, іх варыянтамі ў адпаведнасці з сітуацыяй, ідэяна-эмацыянальным зместам. Нераўнамернасць выкарыстання моўнага багацця ў функцыянальных стылях.

*Выразнасць маўлення* як камунікатыўная якасць, што дазваляе падтрымліваць увагу, цікаўнасць слухача/чытача, уплываць на яго думкі і пачуцці. Умовы маўленчай выразнасці. Фанетычныя сродкі выразнасці і мілагучнасці маўлення. Вобразныя сродкі мовы і сродкі стварэння слоўнай выразнасці. Фразеалогія як крыніца маўленчай выразнасці. Граматычныя сродкі экспрэсіўнасці. Паралінгвістычныя сродкі выразнасці. Нераўнамернасць рэалізацыі выразнасці маўлення ў функцыянальных стылях.

*Вобразнасць маўлення* як камунікатыўная якасць, заснаваная на пераносным значэнні слова. Тропы і фігуры як маўленчыя адзінкі, якія забяспечваюць адметнасць мовы мастацкага стылю. Агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія разнавіднасці вобразных сродкаў мовы. Вобразнасць кніжных (публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавога) і гутарковага стыляў.

#### **Тэма 6. Асаблівасці функцыянальных стыляў: афіцыйна-справавога і навуковага**

Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары як аснова класіфікацыі стыляў. Паняцце падстылю і жанру. Прычыны іх размежавання на падстылі і жанры.

*Афіцыйна-справавы стыль.* Сфера выкарыстання, мэта і змест, характар узаемаадносін.

Прыметы стылю: афіцыйнасць, гранічная канкрэтнасць, сцісласць, дакладнасць, лагічнасць, устойлівая форма падачы фактаў.

Функцыі стылю: паведамленне, канстатацыя бяспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі, установамі, грамадзянамі і дзяржавай, рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г.д.

Заканадаўчы (уласназаканадаўчы, юрыдычны) падстыль. Закон, канстытуцыя, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты і інш. жанры. Дыпламатычны падстыль і яго жанры: камюніке, мемарандум, нота, міжнародны дагавор, міжнароднае пагадненне і інш. Адміністрацыйна-канцылярскі (канцылярскі) падстыль, жанры падстылю: заява, аб'ява, даручэнне, аўтабіяграфія, распіска, характарыстыка, пратакол, справаздача і інш.

Лексічныя асаблівасці стылю: абстрактная лексіка, тэматычна абумоўленая тэрміналогія, канцылярызмы (клішэ, шаблоны), назвы асоб па роду дзейнасці, заняткаў, пасады і інш.

Марфалагічныя асаблівасці: абстрактныя назоўнікі, у тым ліку аддзеяслоўныя назоўнікі на *-нне, -ццё*, суфіксы *-ік (-нік), -чык* у простых і складаных назоўніках, назвах асоб; адносныя прыметнікі; інфінітыў, пры якім ужываюцца словы *неабходна, варта, тэрмінова* і інш.; субстантываваныя дзеепрыметнікі ў якасці назваў асоб і інш.

Сінтаксічныя асаблівасці стылю: складаныя сказы, сказы з дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі; канструкцыі са складанымі злучнікамі, з адыменнымі прыназоўнікамі; ужыванне дзеяслоўных словазлучэнняў (дзеяслоў з назоўнікам) замест дзеясловаў; інфінітыўныя сказы са значэннем неабходнасці; адсутнасць простага і няўласна-простага мовы і інш.

Паняцце *навуковага стылю.* Сферы выкарыстання, змест, характар узаемаадносін, праяўленне аўтарскай індывідуальнасці.

Асноўная функцыя: паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў, вынікаў навуковых даследаванняў.

Прыметы стылю: інфармацыйнасць, аб'ектыўнасць, дакладнасць, строгая лагічнасць, доказнасць, завершанасць, паўната выражэння думкі, насычанасць формуламі, умоўнымі абазначэннямі, графікамі, схемамі.

Уласна-навуковы (акадэмічны) падстыль. Манаграфія, дысертацыя, аўтарэферат, даклад і інш. жанры. Навучальны (вучэбна-навуковы) падстыль і яго жанры: падручнік, лекцыя, вучэбны дапаможнік, семінарскі даклад, курсавая і дыпломная працы; навукова-папулярны падстыль: брашура, выступленне, артыкул і інш.

Лексіка навуковага стылю: агульныя, або нейтральныя, словы; словы агульнанавуковага ўжывання; тэрміны; устойлівыя выразы навуковага маўлення; іншамоўныя словы і выразы тэрміналагічнага характару.

Марфалагічныя асаблівасці стылю: каранёвыя марфемы грэчаскага і лацінскага паходжання (*астра-*, *біблія-*, *геліё-*, *гелія-*, *мікра-*, *макра-* і інш.), суфікс *-льнік-* у словах-тэрмінах, абстрактныя і рэчыўныя назоўнікі ў форме множнага ліку, аддзяяслоўныя назоўнікі ніякага роду з абстрактным значэннем; дзеясловы ў форме цяперашняга часу, у тым ліку з “якасным” значэннем для паказу ўласцівасцяў прымет прадметаў і з’яў і інш.

Сінтаксічныя асаблівасці стылю: разнастайныя паводле структуры складаназалежныя сказы са злучнікавай сувяззю; сказы з дзеепрыметнымі зваротамі; канструкцыі з галоўнай часткай тыпу *трэба сказаць*, *варта падкрэсліць* і да т.п.; пабочныя словы; аднародныя члены сказа; сказы з прамым парадкам слоў; састаўныя злучнікі, характэрныя для кніжных стыляў, расшчапленне выказніка.

### **Тэма 7. Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў**

Паняцце *публіцыстычнага стылю*. Сфера выкарыстання, змест, характар узаемаадносін, адкрытасць аўтарскай пазіцыі, творчая індывідуальнасць.

Асноўныя функцыі: інфармаванне людзей пра найважнейшыя падзеі ў нашай краіне і за мяжой, уздзеянне з мэтай выклікаць адпаведныя адносіны да фактаў, з’яў, падзей і такім чынам фарміраванне грамадскай думкі.

Прыметы публіцыстыкі: лагічнасць, фактычная дакладнасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, вобразнасць, афіцыйнасць выкладу, пабуджальнасць.

Падстылі публіцыстычнага стылю: газетна-публіцыстычны, радыё- і тэлежурналісцкі, аратарскі (палітычнае красамоўства).

Публіцыстычныя жанры: інфармацыйныя (інфармацыя, рэпартаж, інтэрв'ю), аналітычныя (карэспандэнцыя, артыкул, рэцэнзія, агляд), мастацка-публіцыстычныя (нарыс, эсэ, замалёўка, фельетон, памфлет).

Лексічныя асаблівасці стылю: уласныя імёны з суфіксамі *-чын, -шчын*, ужыванне займеннікаў *мы, яны* са значэннем “група, супольнасць”, незначальная форма дзеяслова ў ролі галоўных членаў сказа; наяўнасць намінатыўных сказаў; формы дзеяслова загаднага ладу; функцыянаванне ўсіх тыпаў сказаў у адпаведнасці са зместам і жанрам тэксту; сродкі экспрэсіўнага сінтаксісу; пыталыныя і клічныя сказы; простая мова.

Паняцце *мастацкага стылю*. Сфера выкарыстання, змест, характар узаемаадносін.

Эстэтычная і камунікатыўная функцыі стылю.

Падстылі мастацкага стылю: вершаваная мова ў цэлым (верш, паэма, раман і інш.); мастацка-празаічны (аповяданне, аповесць, раман і інш.); драматургічны (камедыя, драма, трагедыя і інш.).

Лексічныя асаблівасці стылю: агульнаўжывальная лексіка і словы абмежаванага ўжытку, перавага слоў з канкрэтным значэннем, пасіўная лексіка, словы іншамоўнага паходжання, стылістычна нейтральная і стылістычна афарбаваная лексіка, словы з пераносным значэннем.

Марфалагічныя асаблівасці: словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, складаныя словы, клічныя склон назоўніка, стылістычная сінанімія словаўтваральных і формаўтваральных моўных сродкаў.

Сінтаксічныя асаблівасці: матываванае выкарыстанне ўсяго багацця сінтаксісу (складаныя і простыя сказы; няпоўныя сказы; сказы з умоўчаннем; інверсія, сегментацыя, далучэнне; пыталыныя, пабуджальныя і клічныя сказы і інш.).

Сродкі стварэння слоўнай выразнасці: сінонімы, іх віды і функцыі; амонімы, амографы, амафоны, амаформы; паронімы; антонімы, алітэрацыя і асананс.

Вобразна-выяўленчыя сродкі мовы: тропы і фігуры ў мастацкім кантэксце і іх функцыя. Вобразныя сродкі (эпітэт, параўнанне, метафара, метанімія, сінекдаха, перыфраза, фразема, гіпербала, літота і інш.). Стылістычныя фігуры (анафара, эпіфара, кальцо штрафы, кампазіцыйны стык, градацыя, паралелізм, рытарычнае пытанне і інш.).

Паняцце *гутаркавага стылю*. Сфера выкарыстання, характар узаемаадносін, выяўленне індывідуальных асаблівасцяў асобы праз мову.

Асноўная функцыя: абмен думкамі і ўражаннямі паміж удзельнікамі гутаркі. Роля інтанацыі, мімікі, жэстаў.

Прыметы гутарковага стылю: натуральнасць і прастата ў выражэнні думкі, непадрыхтаванасць, аўтаматызм, свабодны выбар моўных сродкаў, багацце і разнастайнасць інтанацыі.

Падстылі гутарковага стылю: вусны, пісьмовы (эпістальны).

Лексічныя асаблівасці: агульнамоўны нейтральны пласт лексікі, размоўна афарбаваныя словы, прафесіяналізмы, кніжная лексіка, аказіянальныя неалагізмы; вобразныя сродкі мовы.

Марфалагічныя асаблівасці: назоўнікі, прыметнікі і іншыя часціны мовы з стылістычна маркіраванымі фармантамі; элятыў; узаемазамяняльнасць дзеяслоўных формаў; абрэвіяцыя тэрміналагічных словазлучэнняў, субстантываты.

Сінтаксічныя асаблівасці: кароткія, часта няпоўныя сказы, словы-сказы, пабочныя і ўстаўныя канструкцыі, інверсія, зваротак, сігментацыя і далучальныя канструкцыі, клічныя, пабуджальныя і пыталныя сказы.

**Вучэбна-метадычная карта**  
**вучэбнай дысцыпліны**  
**“Стылістыка і культура маўлення”**  
*(для студэнтаў дзённай формы навучання)*

*1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць (па напрамках)*

№ п/п	Назва тэмы, раздзела	Колькасць аўдыторных гадзін				Форма кантролю ведаў
		лекц.	практ	семінары	КСР	
1	Прадмет і задачы курса. Камунікатыўныя якасці маўлення як сродак забеспячэння культуры мовы асобы	2	2			
2	Правільнасць маўлення і моўныя нормы		4			
3	Дакладнасць, сцісласць і лагічнасць маўлення	2	2		2	Рэфераты
4	Дарэчнасць і чысціня маўлення	2	2		2	Рэфераты
5	Багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення	2	2		2	Рэфераты
6	Асаблівасці функцыянальных стыляў: афіцыйна-справавога і навуковага	2	2	1		Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі. Тэставыя заданні
7	Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў	2	2	1		Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі. Тэставыя заданні
<b>Усяго</b>		<b>12</b>	<b>14</b>	<b>2</b>	<b>6</b>	

**Вучэбна-метадычная карта**  
**вучэбнай дысцыпліны**  
**“Стылістыка і культура маўлення”**  
*(для студэнтаў дзённай формы навучання)*  
**1-18 01 01 Народная творчасць (на напрамках)**

№ п/п	Назва тэмы, раздзела	Колькасць аудыторных гадзін			Форма кантролю ведаў
		лекц.	семінары	КСР	
1	Прадмет і задачы курса. Камунікатыўныя якасці маўлення як сродак забеспячэння культуры мовы асобы	1	1		
2	Правільнасць маўлення і моўныя нормы	1	4	2	Тэставыя заданні
3	Дакладнасць, сцісласць і лагічнасць маўлення	2	2	1	Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі.
4	Дарэчнасць і чысціня маўлення	1	1	1	Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі.
5	Багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення	1	2	2	Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі.
6	Асаблівасці функцыянальных стыляў: афіцыйна-справавога і навуковага	2	2	2	Тэставыя заданні
7	Характарыстыка публіцыстычнага, мастацкага і размоўнага стыляў	2	2	2	Прэзентацыя карціны мастака (на выбар студэнтаў)
	<b>Усяго</b>	<b>10</b>	<b>14</b>	<b>10</b>	



**Вучэбна-метадычная карта**  
**вучэбнай дысцыпліны**  
**“Стылістыка і культура маўлення”**  
*(для студэнтаў завочнай формы навучання)*

№ п/п	Назва тэмы, раздзела	Колькасць аўдыторных гадзін		Форма кантролю ведаў
		лекц.	семін.	
1.	Прадмет, задачы, змест курса. Асноўныя характарыстыкі стыляў, падстыляў і жанраў	2		
2.	Камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, сцісласць і лагічнасць маўлення	2		
3.	Камунікатыўныя якасці маўлення: чысціня, дарэчнасць, багацце, выразнасць і вобразнасць маўлення	2		
4.	Стылістыка і культура маўлення ў прафесійнай сферы		2	Рэдагаванне тэкстаў са стылістычнымі памылкамі.
	<b>Усяго</b>	<b>6</b>	<b>2</b>	

## Характарыстыка рэкамендаваных метадаў выкладання

Да эфектыўных педагагічных метадык і тэхналогій, якія садзейнічаюць далучэнню студэнтаў да пошуку і выкарыстання ведаў, набыццю вопыту самастойнага вырашэння задач, адносяцца:

- гісторыка-тэматычны падыход;
- тэхналогіі праблемна-модульнага навучання;
- тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці;
- камунікатыўныя тэхналогіі (дыскусіі, дыялогі, абмен думкамі і інш.);
- мета-аналізу канкрэтных сітуацый.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці выкладчыкам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынгавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці студэнтаў, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы, вучэбна-метадычныя комплексы. У практыку правядзення семінарскіх заняткаў мэтазгодна ўкараняць метадыкі актыўнага навучання, дыскусійныя формы.

## Асноўная літаратура

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А.М. Практычная стылістыка. / А.М.Багамолава. – Віцебск: ВДУ, 1996. – 38 с.
3. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
4. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар. асвета, 1987. – С. 16-31
5. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
6. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В.А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
7. Пісарэнка, А.М. Функцыянальная стылістыка беларускай мовы. – А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры, 2003. – С. 12-86.
8. Станкевіч, А. А. Рыторыка: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч. . – Мн.: РІВШ, 2010. – 316 с.
9. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
10. Сцяцко, П.У. Культура мовы. / П.У.Сцяцко. – Мн.: Тэхналогія, 2002. – С. 102-121.
11. Сямешка Л.І., Курс беларускай мовы. / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – С. 257-276.
12. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.
13. Янкоўскі, Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. / Ф.М.Янкоўскі. – Мн.: Нар асвета, 1976. – С. 9-38.

## Дадатковая літаратура

1. Абабурка, М.В. Культура беларускай мовы / М.В.Абабурка. – Мн.: Вышэйш. шк., 1994. – С. 15-27
2. Вітаю цябе, Натхненне! : матэрыялы па стылістыцы і культуры маўлення / Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; уклад.: А. Багамолава [і інш.]. – Мінск: БДУКМ, 2015. – 138 с.
3. Гаўрош, Н.В., Няmkовіч Н.М. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В. Гаўрош, Н.М. Няmkовіч – Мн.: Выш. шк., 2012. – 638 с.

4. Гужова, И. К. Литературное редактирование: материалы для занятий: учеб. пособ. / И. К. Гужова [и др.]; под ред. К. М. Накоряковой. – М.: Издво Моск. гос. унта, 2000. – 160 с.
5. Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.
6. Дзядова, А. С.. Чалавек у лостэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 160 с.
7. Жаўняровіч, П. П. Стылістыка дзелавога маўлення і рэдагаванне службовых дакументаў / П. М. Жаўняровіч. – Мінск: РІПА, 2014. – 276 с.
8. Іўчанкаў, В. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту / В. Іўчанкаў. – Мінск: БДУ, 2003. – 257 с.
9. Карповіч, М. П. Рытарычны ідэал у журналістыцы: навуковапрактычны пошук / М. П. Карповіч. – Мінск: Тэхнапрынт, 2004. – 202 с.
10. Карповіч, М. П. Хедлайн. Сэнсавая і граматычная структура / М. П. Карповіч // Журналістыка – 2007: надзённыя праблемы. Перспектывы: матэрыялы 9й Міжнар. навук.практ. канф., Мінск, 67 снежня 2007 г. / Беларус. дзярж. унт; рэдкал.: С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 2834.
11. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску: Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка / А.А.Каўрус. – Мн.: Нар. асвета, 1994. – 207 с.
12. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы: 3-е выд. / А.А.Каўрус. – Мн.: Нар асвета, 1992. – 207 с.
13. Кемарская, И. Н. Телевизионный редактор: учеб. пособ. для студентов вузов / И. Н. Кемарская. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 194 с. (Серия “Телевизионный мастеркласс”.)
14. Лащук, О. Р. Редактирование информационных сообщений: учеб. пособ. для студентов вузов / О. Р. Лащук. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 159 с.
15. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – С. 36-54.
16. Мильчин, А. Э. Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. – М.: Логос, 2005. – 528 с.
17. Міхневіч, А.Я. Слоўка за слоўкам / А.Я.Міхневіч, Л.П.Кунцэвіч, Ю.В.Назаранка. – Мн.: Выдав. цэнтр БДУ, 2006. – С. 37-68.
18. Накорякова, К. М. Литературное редактирование: общая методика работы над текстом. Практикум / К. М. Накорякова. – М.: Издательство ИКАР, 2002. – 432 с.
19. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі – Мн.: Санта, 2008. – С. 28-52
20. Рахманин, Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов : учеб. пособие / Л. В. Рахманин, Издательство: М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 256 с.
21. Редакторская подготовка изданий: учебник; под ред. С. Г. Антоновой. – М.: Логос, 2004. – 496 с.

21. Свинцов, В. И. Смысловый анализ и обработка текста / В. И. Свинцов. – М.: Книга, 1978. – 271 с.
22. Сенкевич, М. П. Культура радио и телевизионной речи: учеб. пособ. для вузов / М. П. Сенкевич. – М.: Высшая школа, 1997. – 96 с.
23. Сикорский, Н. М. Теория и практика редактирования / Н. М. Сикорский. – М.: Высшая школа, 1980. – 328 с.
24. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту / М.Я.Цікоцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 2002. – С. 18-33.
25. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 223 с.
26. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.
27. Янкоўскі, Ф. Само слова гаворыць / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 318 с.
28. Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М.С.Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн.: Аверсэв, 2006. – 286 с.

#### Слоўнікі

1. Арашонкава, Г.У. Кароткі слоўнік беларускай мовы / Г.У.Арашонкава, В.П. Лемцюгова. – Мн.: Маст. літ., 1994. – 367 с.
2. Арашонкава Г.У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік / Г.У.Арашонкава, В.П. Лемцюгова.– Мн.: Выш. школа, 1991. – 303 с.
3. Беларускі арфаграфічны слоўнік – Мн.: Нац. Акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовы і літаратуры ім. Я. Коласа і Я. Купалы, 2010. –
4. Бардовіч А.М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М.Бардовіч, М.М.Круталевіч, А.А.Лукашанец / – Мн.: Белар. навука, 2000. – 413 с.
5. Бардовіч А.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы / А.М.Бардовіч, Л.М.Шахун. – Мн.: Выш. школа, 1975. 784 с.; 2-е выд. 1989. – 718 с.
6. Беларуска-рускі слоўнік: У 2 т. / Академия наук Белорусской ССР, Институт языкознания имени Якуба Коласа ; ред. академик АН БССР К. К. Атрахович (Кондрат Крапива). / 1 том – Мн.: БелСЭ ім. П. Броўкі, 1988– 813 с., 2 том – Мн.: БелСЭ ім. П. Броўкі, 1989 – 748 с., 1989.
7. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – 653 с.
8. Бірыла, М.В. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне – Мн.: БелСЭ, 1987. – 903 с.
9. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. / А.М.Булыка. – Мн.: Бел. Эн., 1999.
10. Гаўрош, Н.В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы / Н.В.Гаўрош. – Мн.: Выш. школа, 1998. – 603 с.
11. Грабчыкаў, С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С.М.Грубчыкаў. – Мн.: Нар. асв., 1994. – 478 с.

12. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К.Клышка. – Мн.: ПУП “Радыёла-плюс”, 2005. – 672 с.
13. Лазоўскі, М.У. Слоўнік антонімаў беларускай мовы / М.У.Лазоўскі. – Мн.: Універсітэцкае, 1994. – 354 с.
14. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Бел Эн, 1993.
15. Русско-белорусский словарь: В 3 т. – Мн.: Бел Эн, 1993.
16. Русско-белорусский словарь. В 3 т. Т. 2. Л-П / Национальная академия наук Беларуси, Институт мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы ; под ред. А. А. Лукашанца. – Изд. 10-е, перераб. и доп. – Минск : Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2012. – 943 с.
17. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б.А.Плотнікаў, В.П.Трайкоўская. – Мн.: Кніжны Дом, 2004. – 544 с.
18. Старычонак, В.Д. Слоўнік амонімаў беларускай мовы / В.Д.Старычонак. – Мн.: Выш. школа, 1991. – 255 с.
19. Сцяцко П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У.Сцяцко, М.Ф.Гуліцкі, Л.А.Антанюк. – Мн.: Выш. школа, 1990. – 222 с.
20. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы – Мн.: Бел Эн, 1996. 784 с.
21. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; [уклад.: І. Л. Капылоў і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 967 с.
22. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. – БелСЭ, 1978-1984.
23. Шкраба І. Крынічнае слова: беларускія прыказкі і прымаўкі / І.Шкраба, Р.Шкраба. – Мн.: Маст. літ., 1987. – 286 с.
24. Шкраба І.Р. Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні) / І.Р.Шкраба. – Мн.: Бел Эн, 1994. – 234 с.
25. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. 1-8. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979-1993.

## *Агульная структура курса*

### Раздел I

#### Стылістыка маўлення

Тэма: Уводзіны.

1. Дайце азначэнне Стылістыкі як вучэбнай дысцыпліны, акрэсліце яе задачы і змест.
2. Назавіце асноўныя паняцці і катэгорыі стылістыкі, праілюструйце прыкладамі.
3. Дайце азначэнне стылістычнай памылкі, акрэсліце іх віды і падвіды стылістычных памылак.

Тэма: Афіцыйна-справавы стыль.

8. Акрэсліце сутнасць афіцыйна-справавога стылю.
9. Ахарактарызуйце маўленчыя сродкі названага стылю, дайце азначэнне штампаму, універсальных слоў.
10. Назавіце падстылі і адпаведныя жанры.
11. Напішыце некалькі трэніровачных афіцыйных тэкстаў.

Тэма: Навуковы стыль.

1. Дайце азначэнне навуковага стылю.
2. Ахарактарызуйце яго падстылі і жанры.
3. Зрабіце маўленчы аналіз навуковага тэксту, размяжоўваючы тэрміны на агульнаразумелыя і вузкаспецыяльныя.

Тэма: Публіцыстычны стыль.

9. Назавіце і ахарактарызуйце асаблівасці стылю публіцыстычнага.
10. Пералічыце функцыі стылю і тыпы жанраў (пацвярджайце прыкладамі).
11. Напішыце рэцэнзію на спектакль, водгук на мастацкую выставу, ці іншае мерапрыемства.

Тэма: Мастацкі стыль.

1. Дайце азначэнне мастацкага стылю.
2. Супастаўце паняцці мовы мастацкага стылю і літаратурнай мовы.
3. Ахарактарызуйце тэматычную разнастайнасць, вобразна-экспрэсіўнае багацце літаратурна-мастацкага маўлення.
4. Назавіце падстылі і жанры стылю.

Тэма: Гутарковы стыль.

1. Акрэсліце паняцце гутарковага стылю, назавіце яго падстылі і жанры.
2. Ахарактарызуйце лексіка-стылістычную адметнасць уласнага маўлення.

## Раздзел II

### Культура маўлення

Тэма: Уводзіны.

1. Акрэсліце прадмет, задачы і змест курса “Культура маўлення”.
2. Вызначце суаднесенасць паняццяў “культура асобы” і “культура маўлення”, “культура мовы” і “культура маўлення”.

Тэма: Правільнасць маўлення.

1. Дайце азначэнне правільнасці маўлення, акрэсліце паняцце моўнай нормы.

2. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія фарміруюць моўную норму.

*Арфаэпічныя нормы.*

1. Дайце азначэнне арфаэпічных нормаў.
2. Пералічыце асноўныя арфаэпічныя асаблівасці вымаўлення галосных і зычных гукаў, а таксама іх спалучэнняў.

3. Назавіце і абгрунтуйце прычыны адхілення ад арфаэпічных нормаў беларускай літаратурнай мовы.

*Акцэнталагічныя нормы.*

1. Акрэсліце паняцце акцэнталагічнай нормы, размяжуйце паняцці акут (акута) і гравіс (гравіса).

2. Назавіце прычыны парушэння нормаў пастаноўкі націску ў словах і словаформах.

3. Вызначце сутнасць і прычыны акцэнтнай варыянтнасці.

*Арфаграфічныя нормы.*

1. Дайце азначэнне арфаграфічных нормаў.
2. Размяжуйце правілы паводле марфалагічнага і фанетычнага прынцыпаў напісання.

3. Назавіце і ахарактарызуйце прычыны змянення нормаў правапісу.

*Лексічныя нормы.*

1. Акрэсліце паняцце лексічнай нормы і вызначце яе ролю ў межах дакладнасці маўлення.

2. У чым сутнасць гістарычнай зменлівасці лексічных нормаў?

3. Параўнайце хуткасць зменлівасці граматычнай і лексічнай нормаў, паразважайце над прычынамі гэтых моўных працэсаў.

*Фразеалагічныя нормы.*

1. Дайце азначэнне фразеалагічных нормаў.
2. Назавіце магчымыя прычыны адхілення ад фразеалагічных нормаў.
3. Ахаркатарызуйце функцыянаванне фразем у мастацкім стылі (узуальная і аказіянальная функцыі фразем, прыказак і інш. устойлівых выразаў).

*Словаўтваральныя нормы.*

1. Акрэсліце сутнасць словаўтваральных нормаў беларускай мовы.



2. Прывядзіце прыклады найбольш прадуктыўных словаўтваральных мадэляў у сістэме беларускай літаратурнай мовы.

3. Паразважайце, ці заўсёды неалагізмы ўтвараюцца па ўжо вядомых словаўтваральных мадэлях?

*Марфалагічныя нормы.*

1. Дайце азначэнне марфалагічных нормаў і вызначце іх ролю ў сістэме правільнасці маўлення.

2. У чым сутнасць гістарычнай зменлівасці марфалагічных нормаў?

3. Назавіце моўныя нюансы ў марфалагічным ладзе знамянальных часцін мовы.

*Сінтаксічныя нормы.*

1. Акрэсліце паняцце сінтаксічнай нормы і прывядзіце прыклады спецыфічнай будовы беларускага словазлучэння.

2. Назавіце слабыя месцы сінтаксічнай нормы ў кантэксце каардынацыі дзейніка і выказніка.

*Пунктуацыйныя нормы.*

1. Дайце азначэнне пунктуацыйных нормаў.

2. Пералічыце знакі прыпынку сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

3. У чым сутнасць варыянтных і аўтарскіх знакаў прыпынку?

Тэма: Дакладнасць маўлення.

1. Дайце азначэнне дакладнасці маўлення і назавіце моўныя сродкі яе рэалізацыі. Паразважайце, як названая камунікатыўная якасць праяўляецца ў розных маўленчых стылях.

2. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія садзейнічаюць дакладнасці маўлення асобы.

Тэма: Лаканічнасць маўлення.

1. Акрэсліце паняцце лаканічнасць, або сцісласць, маўлення.

2. Назавіце сродкі лаканічнасці і ахарактарызуйце функцыянальную матываванасць дадзенай з’явы.

Тэма: Лагічнасць маўлення.

1. Акрэсліце паняцце лагічнасці маўлення і назавіце лінгвістычныя ўмовы, якія спрыяюць яе замацаванню. Паразважайце над тым, у якой ступені лагічнасць маўлення ўласціва розным функцыянальным стылям.

2. Назавіце прычыны парушэння лагічнасці маўлення.

Тэма: Дарэчнасць маўлення.

1. Вызначце сутнасць паняцця “дарэчнасць маўлення”, назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары фарміравання дарэчнасці маўлення.

2. Ахарактарызуйце розныя тыпы дарэчнасці маўлення.

Тэма: Чысціня маўлення.

1. Ахарактарызуйце такую маўленчую якасць, як чысціня маўлення.
2. Назавіце моўныя сродкі літаратурнага і нелітаратурнага маўлення, якія засмечваюць мову.

Тэма: Багацце маўлення.

1. Дайце азначэнне багацця, або разнастайнасці, маўлення.
2. Назавіце сродкі, што забяспечваюць рэалізацыю гэтай камунікатыўнай якасці.

Тэма: Выразнасць і вобразнасць маўлення.

1. Акрэсліце паняцце выразнасці маўлення і размяжуйце паняцці выразнасці і вобразнасці.
2. Назавіце асноўныя сродкі рэалізацыі выразнасці маўлення на фанетычным, лексічным, фразеалагічным, граматычным, графічным узроўнях.
3. Пералічыце эксталінгвістычныя сродкі выразнасці маўлення і падумайце аб мэтазгоднасці іх выкарыстання.
4. Назавіце вобразныя сродкі мовы: тropy і фігуры.

### Літаратура

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – С. 148-245.
2. Багамолава, А.М. Практычная стылістыка. / А.М.Багамолава. – Віцебск: ВДУ, 1996. – 38 с.
3. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення ; вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мн. : Выд –ва Граўцова, 2012. – 304 с.
4. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 7-67.
5. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту: вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В. А. Гуліцкая // Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 162 с.
6. Пісарэнка, А. М., Гуліцкая, В. А., Шунейка, В. В. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: вучэб.-метадыч. дапам. / А.М. Пісарэнка [і інш.]; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2016. – 286 с.
7. Станкевіч, А. А. Рыторыка: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч. . – Мн.: РІВШ, 2010. – 316 с.
8. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. / Т.Я.Старасценка, В.В.Урбан, Ф.С.Шумчык. – Мн.: БДПУ, 2009. – 219 с.
9. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – С. 5-35; 240-290.
- 10.Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.